

LAUDATO SI'

ENCYCLIEK VAN

PAUS FRANCISCUS

OVER DE ZORG VOOR HET GEMEENSCHAPPELIJKE HUIS

De officiële Nederlandse vertaling

LAUDATO SI'

ENCYCLIEK VAN

PAUS FRANCISCUS

OVER DE ZORG VOOR HET GEMEENSCHAPPELIJKE HUIS

De officiële Nederlandse vertaling

Colofon

De encycliek *Laudato si'* is een door de Nederlandse Bisschoppenconferentie geautoriseerde uitgave van de afdeling Pers & Communicatie van het Secretariaat van het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap (SRKK).

Vertaling: drs. H.M.G. Kretzers

Redactie: dr. L.J.M. Hendriks

Eindredactie: SRKK, Utrecht

Bijlagen: www.rkdocumenten.nl

Foto voorpagina: R. Mangold

Opmaak en druk: Libertas Pascal, Utrecht

Deze uitgave kan o.m. worden besteld bij het bisdom van Breda:

Veemarktstraat 48

4811 ZH Breda

E-mail: bestel@rkk.nl

ISBN: 978-94-92093-20-2

Prijs: € 15,-

Deze uitgave wordt gedistribueerd in samenwerking met Adveniat geloofs-educatie B.V., Baarn, www.adveniat.nl

De encycliek *Laudato si'* is eerder verschenen als uitgave in de serie Kerkelijke Documentatie, nr. 2 2015. www.rkkerk.nl

© Copyright: Liberia Editrice Vaticana/SRKK

Inhoudsopgave

WEES GEPREZEN, MIJN HEER [1-2] 7

Niets op deze wereld laat ons onverschillig [3-6]

Verenigd door eenzelfde zorg [7-9]

De heilige franciscus van assisi [10-12]

Mijn oproep [13-16]

HOOFDSTUK EEN 17

WAT MET ONS HUIS AAN HET GEBEUREN IS [17-19]

- I. Vervuiling en klimaatveranderingen
Vervuiling, afval en wegwerpcultuur [20-22]
Het klimaat als gemeenschappelijk goed [23-26]
- II. De kwestie van het water [27-31]
- III. Het verlies van de biodiversiteit [32-42]
- IV. De achteruitgang van de kwaliteit van het menselijk leven
en het maatschappelijk verval [43-47]
- V. Planetaire ongelijkheid [48-52]
- VI. De zwakte van de reacties [53-59]
- VII. Een verscheidenheid aan meningen [60-61]

HOOFDSTUK TWEE 41

HET EVANGELIE VAN DE SCHEPPING [62]

- I. Het licht dat het geloof biedt [63-64]
- II. De wijsheid van de Bijbelse verhalen [65-75]
- III. Het mysterie van het heelal [76-83]
- IV. De boodschap van ieder schepsel in de harmonie van de schepping
[84-88]

- V. Een universele gemeenschap [89-92]
- VI. De gemeenschappelijke bestemming van de goederen [93-95]
- VII. De blik van Jezus [96-100]

HOOFDSTUK DRIE 63
 DE MENSELIJKE WORTEL VAN DE ECOLOGISCHE CRISIS [101]

- I. De technologie: creativiteit en macht [102-105]
- II. De globalisering van het technocratisch paradigma [106-114]
- III. Crisis en gevolgen van het moderne antropocentrisme [115-121]
  - Het praktisch relativisme* [122-123]
  - De noodzaak de arbeid te beschermen* [124-129]
  - Biologische vernieuwing door het onderzoek* [130-136]

HOOFDSTUK VIER 83
 EEN INTEGRALE ECOLOGIE [137]

- I. Ecologie van milieu, economie en maatschappij [138-142]
- II. Culturele ecologie [143-146]
- III. Ecologie van het dagelijks leven [147-155]
- IV. Het beginsel van het algemeen welzijn [156-158]
- V. De gerechtigheid tussen de generaties [159-162]

HOOFDSTUK VIIF 97
 ENKELE RICHTLIJNEN VOOR ORIËNTATIE EN HANDELEN [163]

- I. De dialoog over het milieu in de internationale politiek [164-175]
- II. De dialoog met het oog op een nieuwe nationale en lokale politiek [176-181]
- III. Dialoog en transparantie in beslissingsprocessen [182-188]
- IV. Politiek en economie in dialoog voor een volle menselijke ontplooiing [189-198]
- V. De godsdiensten in de dialoog met de wetenschappen [199-201]

HOOFDSTUK ZES	117
ECOLOGISCHE OPVOEDING EN SPIRITUALITEIT [202]	
I. Focussen op een andere levensstijl [203-208]	
II. Opvoeden tot een bondgenootschap tussen mensheid en milieu [209-215]	
III. De ecologische bekering [216-221]	
IV. Vreugde en vrede [222-227]	
V. Burgerlijke en politieke liefde [228-232]	
VI. De sacramentele tekenen en het vieren van de rust [233-237]	
VII. De Drie-eenheid en de relatie tussen de schepselen [238-240]	
VIII. De Koningin van heel de schepping [243-246]	
IX. Aan gene zijde van de zon [243-246]	
<i>Gebed voor onze aarde</i>	138
<i>Christelijk gebed met de schepping</i>	139
BIJLAGEN	143
Trefwoordenlijst	
Bijbelcitaten	
Namen en bronnen	

Wees geprezen mijn Heer

1. *“Wees geprezen, mijn Heer”, zong de heilige Franciscus van Assisi. In dit mooie loflied herinnerde hij ons eraan dat ons gemeenschappelijke huis als het ware een zuster is met wie wij het bestaan delen, en als een mooie moeder die ons in haar armen neemt: “Wees geprezen, mijn Heer, om onze zuster aarde, die ons voedt en leidt en verscheidene vruchten voortbrengt met kleurrijke bloemen en kruiden”.*¹

2. Deze zuster protesteert om de schade die wij haar berokkenen, vanwege het onverantwoorde gebruik en het misbruik van de goederen die God in haar heeft gelegd. Wij zijn opgegroeid met het idee dat wij haar eigenaar en heer waren, bevoegd om haar te plunderen. Het geweld dat in het door de zonde gewonde hart van de mens aanwezig is, wordt ook zichtbaar in de ziektesymptomen die wij in de bodem, het water, de lucht en de levende wezens gewaarworden. Daarom behoort onze onderdrukte en verwoeste aarde, die “kreunt en barensweeën lijdt” (Rom. 8, 22), tot de meest in de steek gelaten en slecht behandelde armen. Wij vergeten dat wij zelf uit aarde zijn (vgl. Gen. 2, 7). Ons lichaam zelf wordt gevormd door de elementen van de planeet; haar lucht geeft ons adem en haar water schenkt ons leven en verkwikt ons.

Niets op deze wereld laat ons onverschillig

3. Meer dan vijftig jaar geleden, toen de wereld op de rand van een atoomcrisis balanceerde, schreef de heilige paus Johannes XXIII een encycliek waarmee hij zich niet alleen ertoe beperkte de oorlog af te wijzen, maar ook een vredesvoorstel wilde doen. Hij richtte zijn boodschap *Pacem in terris* tot heel de “katholieke wereld”, maar voegde daaraan nog toe “en aan alle mensen van goede wil”. Nu wil ik mij ten overstaan van

---

1 *Cantico delle Creature: Fonti Francescane (FF) 263.*

de wereldwijde aantasting van het milieu tot iedereen richten die deze planeet bewoont. In mijn apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* heb ik aan de leden van de Kerk geschreven om een proces van hervorming op gang te brengen dat nog moet worden voltooid. In deze encycliek stel ik mij ten doel met allen in dialoog te treden betreffende ons gemeenschappelijke huis.

4. Acht jaar na *Pacem in terris* verwees de zalige paus Paulus VI in 1971 naar de ecologische problematiek en presenteerde deze als een crisis die “een dramatisch gevolg” is van de ongecontroleerde activiteit van de mens: “Door een onbezonnen uitbuiting van de natuur loopt hij gevaar haar te verwoesten en zelf slachtoffer van deze verwoesting te worden”.² Hij sprak ook tot de FAO over de mogelijkheid “van een ware ecologische ramp als consequentie van de gevolgen van industriële samenleving”, daarbij “de urgentie en de noodzaak” onderstrepend “van een radicale verandering in het gedrag van de mensheid, omdat “de meest bijzondere wetenschappelijke vooruitgang, de meest verbluffende technische prestaties, de meest wonderbaarlijke economische groei, zich uiteindelijk tegen de mens keren, als zij niet gepaard gaan met een echte maatschappelijke en morele vooruitgang”.³

5. De heilige Johannes Paulus II heeft zich met groeiende belangstelling met dit thema beziggehouden. In zijn eerste encycliek merkte hij op “De mens lijkt vaak geen andere betekenis van zijn natuurlijke omgeving waar te nemen dan die welke dient voor de doeleinden van gebruik en verbruik”.⁴ Vervolgens nodigde hij uit tot een globale ecologische *bekering*.⁵ Tegelijkertijd merkte hij echter op dat er weinig engagement is om “de morele voorwaarden voor een geloofwaardige menselijke ecologie te waarborgen”.⁶ De verwoesting van het menselijk milieu is iets zeer ernstigs, niet alleen omdat God de wereld aan de mens heeft toevertrouwd,

---

2 Apost. brief *Octogesima adveniens* (14 mei 1971), 21: AAS 63 (1971) 416-417.

3 *Toespraak tot de FAO bij de 25e verjaardag* (16 november 1970), 4: AAS 62 (1970), 833.

4 Encycl., *Redemptor hominis* (4 maart 1979), 15: AAS 71 (1979), 287.

5 Vgl. *Catechese* (17 januari 1979), 15: *Insegnamenti* 24/1 (2001), 179.

6 Encycl. *Centesimus annus* (1 mei 1991), 38: AAS 83 (1991), 841.

maar omdat het menselijk leven zelf een gave is die tegen de verschillende vormen van verval moet worden beschermd. Ieder streven om voor de wereld te zorgen en haar te verbeteren vraagt om een diepgaande verandering van “de levensstijl, van de productie- en consumptiemodellen, van de gevestigde machtsstructuren die nu de maatschappijen beheersen”.⁷ Een authentieke menselijke ontwikkeling heeft een moreel karakter en veronderstelt een volledig respect voor de menselijke persoon, maar moet ook aandacht besteden aan de wereld van de natuur en “rekening houden met de natuur van ieder wezen en met het onderlinge verband in een geordend systeem”.⁸ Daarom moet het vermogen van de mens om de werkelijkheid te veranderen zich ontwikkelen op basis van de eerste oorspronkelijke gave van de dingen door God.⁹

6. Mijn voorganger Benedictus XVI heeft de uitnodiging hernieuwd om “de structurele oorzaken van het disfunctioneren van de wereldeconomie uit te bannen en de groeimodellen te verbeteren die niet in staat lijken het respect voor het milieu te waarborgen”.¹⁰ Hij heeft eraan herinnerd dat de wereld niet kan worden geanalyseerd door alleen maar één van de aspecten ervan te isoleren, omdat “het boek van de natuur één en ondeelbaar is” en milieu, leven, seksualiteit, gezin, sociale betrekkingen en andere aspecten insluit. Dientengevolge “hangt het verval van de natuur nauw samen met de cultuur die vorm geeft aan de menselijke samenleving”.¹¹ Paus Benedictus heeft ons voorgehouden te erkennen dat de natuurlijke omgeving vol wonden is die door ons onverantwoordelijk gedrag zijn veroorzaakt. Ook het maatschappelijk milieu kent zijn wonden. Maar alle worden in wezen veroorzaakt door hetzelfde kwaad, namelijk door het idee dat er geen onbetwistbare waarheden bestaan die ons leven leiden, waardoor de menselijke vrijheid geen grenzen kent. Men vergeet dat “de mens niet alleen zichzelf makende vrijheid is. De mens schept zichzelf niet. Hij is

---

7 *Ibid.*, 58, p. 863.

8 Johannes Paulus II, encycl. *Sollicitudo rei socialis* (30 december 1987), 34: AAS 80 (1988), 559.

9 Vgl. id., encycl. *Centesimus annus* (1 mei 1991), 37: AAS 83 (1991), 840.

10 *Toespraak tot het corps diplomatique, geaccrediteerd bij de Heilige Stoel* (8 januari 2007): AAS 99 (2007), 73.

11 Encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 51: AAS 101 (2009), 687.

geest en wil, maar hij is ook natuur”.¹² Met vaderlijke bezorgdheid heeft hij ons uitgenodigd te erkennen dat de schepping in gevaar is gebracht “waar wijzelf de laatste instantie zijn, waar het eenvoudigweg ons eigendom is en wij het alleen maar voor onszelf verspillen. En de verspilling van de schepping begint waar wij geen enkele instantie meer boven ons erkennen, maar alleen onszelf zien”.¹³

Verenigd door eenzelfde zorg

7. Deze bijdragen van de pausen omvatten de reflectie van talloze wetenschappers, filosofen, theologen en maatschappelijke organisaties die het denken van de Kerk betreffende deze kwesties hebben verrijkt. Wij kunnen echter niet eraan voorbijgaan dat ook buiten de katholieke Kerk andere Kerken en christelijke gemeenschappen - evenals andere religies - een diepe bezorgdheid en kostbare reflectie hebben ontwikkeld aangaande deze thema's die ons allen ter harte gaan. Om slechts een bijzonder veelbetekend voorbeeld te noemen wil ik in het kort een gedeelte van de bijdrage hernemen van onze geliefde Oecumenische Patriarch Bartholomeüs, met wie wij de hoop op een volle kerkelijke eenheid delen.

8. Patriarch Bartholomeüs heeft in het bijzonder gewezen op de noodzaak dat ieder berouw heeft over de wijze waarop hij de planeet mishandelt, omdat “in de mate waarin wij allen kleine ecologische schade veroorzaken”, wij geroepen zijn “onze kleine of grote bijdrage aan de ontwrichting en de vernietiging van het milieu”¹⁴ te erkennen. Op dit punt heeft hij zich herhaaldelijk op een krachtige en prikkelende wijze uitgelaten door ons uit te nodigen onze zonden tegen de schepping te erkennen: “Dat mensen de biologische diversiteit in de schepping van God verwoesten; dat mensen de integriteit van de aarde in gevaar brengen en bijdragen aan de klimaatverandering door de aarde te ontdoen van haar natuurlijke

---

12 *Toespraak tot de Duitse Bondsdag*, Berlijn (22 september 2011): AAS 103 (2011), 664.

13 *Toespraak tot de geestelijkheid van het bisdom Bolzano-Bressanone* (6 augustus 2008): AAS 100 (2008), 634.

14 *Boodschap voor de Gebedsdag voor de bescherming van de schepping* (1 september 2012).

wouden of door haar waterrijke gebieden te verwoesten; dat mensen andere mensen schade toebrengen en ziek maken door het water, de bodem en de lucht te vervuilen: dat zijn allemaal zonden”.¹⁵ Want “een misdaad tegen de natuur is een misdaad tegen onszelf en een zonde tegen God”.¹⁶

9. Tegelijkertijd heeft Bartholomeüs opnieuw de aandacht gevestigd op de ethische en spirituele wortels van de problemen betreffende het milieu, die ons uitnodigen niet alleen oplossingen te zoeken in de techniek, maar ook in een verandering van de mens, omdat wij anders alleen maar de symptomen zouden aanpakken. Hij heeft ons voorgehouden van consumptie over te gaan naar offer, van hebzucht naar edelmoedigheid, van verkwisting naar het vermogen samen te delen in een ascese die “leert geven en niet alleen maar eenvoudigweg afzien. Het is een wijze van liefhebben, langzaam overgaan van wat ik wil, naar hetgeen waaraan de wereld van God behoefte heeft. Het is bevrijding van angst, hebzucht en afhankelijkheid”.¹⁷ Wij christenen zijn bovendien geroepen “de wereld te aanvaarden als een sacrament van gemeenschap, als een wijze van delen met God en de naaste op wereldschaal. Het is onze nederige overtuiging dat het goddelijke en menselijke elkaar ontmoeten in het kleinste detail van het naadloze kleed van Gods schepping, zelfs in het laatste korreltje stof van onze planeet”.¹⁸

De heilige Franciscus van Assisi

10. Ik wil niet verder gaan in deze encycliek zonder gebruik te maken van een mooi en motiverend voorbeeld. Ik heb zijn naam aangenomen als leidraad en inspiratie op het ogenblik van mijn uitverkiezing tot bisschop van Rome. Ik geloof dat Franciscus het voorbeeld bij uitstek is van de zorg

---

¹⁵ *Toespraak in Santa Barbara*, Californië (8 november 1997); vgl. John Chryssaugis, *On earth as in Heaven: Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, Bronx, New York 2012.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Lezing in het klooster van Utstein*, Noorwegen (23 juni 2003).

¹⁸ Toespraak “*Global Responsibility and Ecological Sustainability: Closing Remarks*”, Topconferentie I van Halki, Istanboel (20 juni 2012).

voor wat zwak is, en van een integrale ecologie, die met vreugde en authenticiteit wordt beleefd. Hij is de heilige patroon van al degenen die onderzoeken en werken op het gebied van de ecologie en wordt ook bemind door velen die geen christen zijn. Hij liet een bijzondere aandacht zien voor de schepping van God en voor de armsten en degenen die het meest in de steek worden gelaten. Hij had lief en werd bemind om zijn vreugde, zijn edelmoedige toewijding, zijn universeel hart. Hij was een mysticus en een pelgrim die eenvoudig leefde in een wonderbaarlijke harmonie met God, de ander, de natuur en zichzelf. In hem kan men vaststellen hoezeer zorg voor de natuur, gerechtigheid jegens de armen, inzet in de samenleving en innerlijke vrede niet te scheiden zijn.

11. Zijn getuigenis toont ons ook dat een integrale ecologie vraagt om een open staan voor categorieën die de taal van de exacte wetenschappen of van de biologie te boven gaan en ons verbinden met het wezenlijke van de mens. Zoals dat gebeurt wanneer wij op iemand verliefd worden, was Franciscus' reactie, telkens wanneer hij naar de zon, de maan, de kleinste dieren keek, zingen en daarbij betrok hij in zijn lof alle andere schepselen. Hij stond in verbinding met heel de schepping en preekte zelfs tot de bloemen en "hij nodigde ze uit om God te prijzen en lief te hebben, als met rede begiftigde wezens".¹⁹ Zijn reactie was veel meer dan een intellectuele waardering of economische berekening, omdat voor hem ieder schepsel een zuster was, met hem verbonden door banden van genegenheid. Daarom voelde hij zich geroepen zorg te dragen voor alles wat bestaat. Zijn leerling de heilige Bonaventura vertelde dat hij, "overwegend dat alle dingen een gemeenschappelijke oorsprong hebben, zich nog meer vervuld voelde van medelijden en de schepselen, hoe klein ze ook waren, broeder en zuster noemde".²⁰ Deze overtuiging mag niet worden veracht als irrationele romantiek, omdat zij van invloed is op de keuzes die ons gedrag bepalen. Als wij zonder deze openheid voor verbazing en verwondering de natuur en het milieu benaderen, als wij niet meer de taal spreken van broederschap en schoonheid in onze relatie met de wereld, zullen onze gedragingen die zijn van een overheerser, van een consument of van een pure

---

19 Thomas van Celano, *Vita prima di San Francesco*, XXIX, 81: FF 460.

20 *Legenda Maior*, VIII, 6: FF 1145.

uitbuiten van de natuurlijke bronnen, die niet in staat is paal en perk te stellen aan zijn directe belangen. Omgekeerd zullen soberheid en zorg spontaan ontstaan, als wij ons innerlijk verbonden voelen met alles wat bestaat. De armoede en soberheid van de heilige Franciscus was niet alleen maar uiterlijk ascetisme, maar iets veel radicalers: ervan afzien van de werkelijkheid een puur object van gebruik en overheersing te maken.

12. Anderzijds houdt de heilige Franciscus ons, in trouw aan de Schrift, voor de natuur te erkennen als een schitterend boek waarin God tot ons spreekt en aan ons iets doorgeeft van zijn schoonheid en goedheid, “want uit de grootheid en de schoonheid van de schepselen wordt men door vergelijking hun Schepper gewaar” (Wijsh. 13, 5), en “wordt van de scheping der wereld af zijn onzichtbaar wezen door de rede in zijn werken aanschouwd” (Rom. 1, 20). Daarom vroeg hij dat er in het klooster altijd een gedeelte van de tuin onbebouwd werd gelaten, opdat er wilde kruiden konden groeien, zodat al degenen die ze zouden bewonderen, hun gedachten tot God konden verheffen, de Schepper van zoveel schoonheid.²¹ De wereld is meer dan een probleem dat moet worden opgelost, het is een vreugdevol mysterie dat wij met blijde lofprijzing beschouwen.

Mijn oproep

13. De urgente uitdaging om ons gemeenschappelijke huis te beschermen omvat de bezorgdheid om heel de mensenfamilie te verenigen in het zoeken naar een houdbare en integrale ontwikkeling, aangezien wij weten dat de dingen kunnen veranderen. De Schepper laat ons niet in de steek, Hij zet geen stap terug in zijn plan van liefde. Hij heeft er geen spijt van dat Hij ons heeft geschapen. De mensheid heeft nog het vermogen samen te werken om ons gemeenschappelijke huis te bouwen. Ik wil mijn waardering tot uiting brengen, al degenen bemoedigen en bedanken die in de meest verschillende sectoren van menselijke activiteit werken om de bescherming van het huis dat wij delen, te waarborgen. Een bijzondere dankbaarheid verdienen allen die krachtig ervoor strijden om de dramati-

---

21 Vgl. Thomas van Celano, *Vita seconda di San Francesco*, CXXIV, 165: FF 750.

sche gevolgen van het verval van het milieu in het leven van de armsten in de wereld op te lossen. De jongeren eisen van ons een verandering. Zij vragen zich af hoe het mogelijk is dat men pretendeert aan een betere toekomst te bouwen zonder te denken aan de milieucrisis en het lijden van hen die worden buitengesloten.

14. Ik nodig dringend uit tot een nieuwe dialoog over de wijze waarop wij de toekomst van de planeet gestalte geven. Wij hebben behoefte aan een gesprek dat ons allen verenigt, omdat de uitdaging van het milieu die wij meemaken, en de menselijke wortels ervan ons aangaan en ons allen raken. De wereldwijde ecologische beweging heeft al een lange en rijke weg afgelegd en talrijke groepen burgers doen ontstaan die een bewustwording hebben bevorderd. Helaas zijn veel inspanningen om concrete oplossingen te zoeken voor de milieucrisis vaak gefrustreerd, niet alleen door de weigering van de machtigen, maar ook door het gebrek aan belangstelling van de anderen. Gedrag dat ook onder gelovigen de weg voor een oplossing in de weg staat, gaat van de ontkenning van het probleem tot onverschilligheid, gemakzuchtige berusting of blind vertrouwen in technische oplossingen. Wij hebben een nieuwe universele solidariteit nodig. Zoals de bisschoppen van Zuid-Afrika hebben gezegd, “zijn de talenten en het engagement van *allen* nodig om de door de mens aan de schepping van God toegebrachte schade te herstellen”.²² Wij kunnen allen meewerken als instrument van God voor de zorg voor de schepping, ieder met zijn eigen cultuur en ervaring, eigen initiatieven en vermogen.

15. Ik hoop dat deze encycliek, die zich voegt bij de sociale leer van de Kerk, ons helpt de grootheid, urgentie en schoonheid van de uitdaging te erkennen die zich aan ons voordoet. Op de eerste plaats zal ik een overzicht geven van de verschillende aspecten van de huidige ecologische crisis om de beste vruchten van het vandaag beschikbare wetenschappelijke onderzoek over te nemen, ons er ten diepste door te laten raken en een concrete basis te geven aan het daarop volgende ethische en spirituele traject. Uitgaande van dit overzicht zal ik enkele argumentaties hernemen

---

22 Conferentie van de Katholieke Bisschoppen van Zuid-Afrika, *Pastoral Statement on the Environmental Crisis* (5 september 1999).

die voortkomen uit de joods-christelijke traditie om onze inzet voor het milieu een grotere samenhang te geven. Vervolgens zal ik trachten te komen tot de wortels van de huidige situatie om niet alleen de symptomen, maar ook de diepe oorzaken ervan te begrijpen. Zo zullen wij een ecologie kunnen voorstellen die in haar verschillende dimensies de specifieke plaats die de mens in deze wereld inneemt, en zijn relaties met de omringende werkelijkheid aanvult. In het licht van deze reflectie zou ik een stap verder willen gaan in enkele brede lijnen voor een dialoog en activiteit die zowel ieder van ons, als de internationale politiek erbij betreft. Daar ik er ten slotte van overtuigd ben dat iedere verandering motiveringen en een educatieve weg nodig heeft, zal ik enkele richtlijnen voor menselijke groei voorstellen die geïnspireerd zijn door de schat aan christelijke spirituele ervaring.

16. Hoewel ieder hoofdstuk een eigen thematiek en specifieke methodologie heeft, herneemt het op zijn beurt vanuit een nieuw perspectief belangrijke kwesties die in de voorafgaande hoofdstukken zijn behandeld. Dit betreft in het bijzonder enkele belangrijke aspecten die door de hele encycliciek heen lopen. Bijvoorbeeld: de nauwe relatie tussen de armen en de broosheid van de planeet; de overtuiging dat alles in de wereld nauw met elkaar in verband staat; kritiek op het nieuwe paradigma en de vormen van macht die voortvloeien uit de technologie; de uitnodiging andere manieren te zoeken om de economie en de vooruitgang te verstaan; de eigen waarde van ieder schepsel; de menselijke zin van de ecologie; de noodzaak van oprechte en eerlijke debatten; de zware verantwoordelijkheid van de internationale en lokale politiek; de wegwerpcultuur en het voorstel voor een nieuwe levensstijl. Deze thema's worden nooit afgesloten of verder niet meer behandeld, maar integendeel voortdurend hernomen en verrijkt.

Hoofdstuk een

Wat er met ons huis aan het gebeuren is

17. De theologische of filosofische reflecties over de situatie van de mensheid en de wereld kunnen klinken als een zich steeds herhalende en ijdele boodschap, als zij zich niet opnieuw presenteren vanuit een uiteenzetting van de huidige context met het oog op hetgeen er aan nieuws is voor de geschiedenis van de mensheid. Daarom stel ik voor om, alvorens te erkennen hoe het geloof nieuwe motiveringen en eisen aanreikt ten opzichte van de wereld waarvan wij deel uitmaken, in het kort te blijven stilstaan bij hetgeen er met ons gemeenschappelijke huis gebeurt.

18. De voortdurende versnelling van de veranderingen van de mensheid en de planeet gaat vandaag samen met een intensivering van het levens- en arbeidsritme in wat sommigen in het Spaans “*rapidación*” (versnelling) noemen. Hoewel verandering deel uitmaakt van de dynamiek van complexe systemen, is de snelheid die de menselijke activiteiten deze vandaag opleggen, tegengesteld aan de natuurlijke traagheid van de biologische evolutie. Hierbij komt nog het probleem dat de doelstellingen van deze snelle en voortdurende verandering niet noodzakelijk gericht zijn op het algemene welzijn en een houdbare en integrale menselijke ontwikkeling. Verandering is iets wenselijks, maar wordt verontrustend, wanneer zij verandert in een achteruitgang van de wereld en de kwaliteit van leven van een groot gedeelte van de mensheid.

19. Na een tijd van irrationeel vertrouwen in de vooruitgang en de menselijke vermogens, gaat een gedeelte van de maatschappij een fase van grotere bewustwording in. Men neemt een groeiende gevoeligheid voor het milieu en voor de zorg voor de natuur waar en ontwikkelt een oprechte en

pijnlijke bezorgdheid voor wat er met onze planeet aan het gebeuren is. Wij zullen op een ongetwijfeld onvolledige wijze de kwesties behandelen die vandaag bij ons onrust veroorzaken en die wij intussen niet meer kunnen verdoezelen. Het doel is niet informatie te verzamelen of onze nieuwsgierigheid te verzadigen, maar ons pijnlijk ervan bewust te worden dat wij de moed moeten hebben om in persoonlijk lijden te veranderen hetgeen er met de wereld gebeurt en zo te erkennen wat de bijdrage is die ieder kan leveren.

I. Vervuiling en klimaatveranderingen

Vervuiling, afval en wegwerpcultuur

20. Er bestaan vormen van vervuiling die de mensen dagelijks treffen. Blootstelling aan luchtvervuiling veroorzaakt een breed spectrum aan gevolgen voor de gezondheid, in het bijzonder van de armen, en veroorzaakt miljoenen gevallen van voortijdig overlijden. Men wordt bijvoorbeeld ziek ten gevolge van het inademen van grote hoeveelheden rook, veroorzaakt door brandstof die wordt gebruikt om te koken of voor verwarming. Hier komt nog de vervuiling bij die allen treft en die wordt veroorzaakt door het vervoer, de rook van de industrie, het lozen van stoffen die bijdragen aan de verzuring van de bodem en het water, door kunstmest, insecticiden, onkruidverdelgers en giftige pesticiden in het algemeen. Een technologie, die in verbondenheid met de financiële wereld, beweert de enige oplossing voor de problemen te zijn, is de facto niet in staat het mysterie te zien van de vele verbanden die er bestaan tussen de dingen en lost daarom soms een probleem op terwijl er andere worden gecreëerd.

21. Men dient ook te denken aan de vervuiling die wordt veroorzaakt door afval, inbegrepen het gevaarlijke afval dat aanwezig is in verschillende gebieden. Er worden honderden miljoenen tonnen afval per jaar geproduceerd, waarvan vele niet afbreekbaar zijn: huisafval en commerci-

eel afval, sloopafval, klinisch, elektronisch en industrieel afval, hoog giftig en radioactief afval. De aarde, ons huis, lijkt steeds meer te veranderen in een immense opslagplaats van vuilnis. Op veel plaatsen van de planeet herinneren de ouderen zich nostalgisch de landschappen uit andere tijden, die nu onder afval bedolven zijn. De chemische producten die in de stad en in de landbouw worden gebruikt, kunnen evenals het industriële afval een effect hebben op de bewoners van aangrenzende gebieden ook wanneer het niveau van de aanwezigheid van een giftig element op een plaats laag is. Vaak neemt men alleen maatregelen, wanneer de veroorzaakte effecten onomkeerbaar zijn voor de gezondheid van de personen.

22. Deze problemen houden nauw verband met de wegwerpcultuur die zowel de marginale mensen treft, als zaken die snel veranderen in vuilnis. Laten wij ons bijvoorbeeld realiseren dat het grootste gedeelte van het papier dat wordt geproduceerd, wordt weggegooid en niet wordt gerecycled. Met moeite erkennen wij dat het functioneren van de natuurlijke ecosystemen voorbeeldig is: de planten synthetiseren voedingsstoffen die de herbivoren voeden; deze voeden op hun beurt de carnivoren, die belangrijke hoeveelheden organisch afval leveren, dat een nieuwe generatie gewassen doet ontstaan. Het industriële systeem heeft daarentegen aan het einde van de productie- en consumptiecyclus niet het vermogen ontwikkeld afval te verwerken en restbestanden opnieuw te gebruiken. Men is er nog niet in geslaagd een kringloop van productie in te voeren die hulpbronnen voor allen en voor de toekomstige generaties waarborgt en die vereist het gebruik van niet hernieuwbare middelen zo veel mogelijk te beperken, de consumptie te beperken, de doeltreffendheid van het gebruik van grondstoffen te maximaliseren, opnieuw te gebruiken en te recyclen. Dit vraagstuk aanpakken zou een manier zijn om de wegwerpcultuur tegen te gaan, die uiteindelijk de hele planeet schaadt, maar wij zien dat vorderingen in deze richting nog zeer schaars zijn.

Het klimaat als gemeenschappelijk goed

23. Het klimaat is een gemeenschappelijk goed, van allen en voor allen. Op wereldniveau is het een complex systeem dat in verband staat met veel wezenlijke voorwaarden voor het menselijk leven. Er bestaat een zeer consistente wetenschappelijk overeenstemming die erop wijst dat wij een verontrustende opwarming van het klimaatsysteem meemaken. In de laatste decennia gaat deze opwarming gepaard met een voortdurende stijging van het zeeniveau, en bovendien is het niet moeilijk dit in verband te brengen met de toename van extreme weersomstandigheden, ondanks het feit dat men aan ieder verschijnsel afzonderlijk geen wetenschappelijk te definiëren oorzaak kan toeschrijven. De mensheid wordt opgeroepen om zich de noodzaak bewust te worden van een verandering van levensstijl, van productie en consumptie om deze opwarming te bestrijden of minstens de menselijke oorzaken die deze voortbrengen of verergeren. Er zijn weliswaar andere factoren (zoals vulkanisme, veranderingen in de baan en de as van de aarde, de zonnecyclus), maar talrijke wetenschappelijke studies wijzen erop dat het grootste gedeelte van de globale opwarming in de laatste decennia te wijten is aan de grote concentratie broeikasgas (koolstof dioxide, methaan, stikstof en andere), die vooral worden uitgestoten ten gevolge van menselijke activiteit. De concentratie ervan in de atmosfeer verhindert dat de warmte van de zonnestrallen die door de aarde worden gereflecteerd, zich verspreidt in de ruimte. Dat wordt vooral nog versterkt door een ontwikkelingsmodel dat is gebaseerd op het intensief gebruik van fossiele brandstoffen, dat in het middelpunt staat van het energiesysteem van de wereld. Ook de toename van de praktijk van een ander bodemgebruik, vooral de ontbossing voor landbouwdoeleinden, heeft invloed gehad.

24. Op haar beurt heeft de opwarming effecten op de koolstofdioxidecyclus. Zij creëert een vicieuze cirkel die de situatie nog verergert en die van invloed zal zijn op de beschikbaarheid van wezenlijke middelen zoals drinkwater, energie en de landbouwproductie in de warmste gebieden, en het uitsterven van een gedeelte van de biodiversiteit van de planeet ten

gevolg zal hebben. Door het smelten van het poolijs en het ijs in het hooggebergte dreigt een zeer gevaarlijk vrijkomen van methaangas en het uiteenvallen van bevroren organisch materiaal zou de uitstoot van koolstofdioxide nog kunnen doen toenemen. Op zijn beurt verergert het verlies van tropische wouden de situatie, aangezien zij de klimaatverandering helpen matigen. De door de koolstofdioxide veroorzaakte vervuiling verhoogt de zuurgraad van de oceanen en brengt de voedselketen van de zee in gevaar. Als de huidige tendens voortgaat, zou deze eeuw wel eens getuige kunnen zijn van ongehoorde klimaatveranderingen en van een ongekende verwoesting van de ecosystemen met ernstige gevolgen voor ons allen. De stijging van het zeeniveau kan bijvoorbeeld uitermate ernstige situaties scheppen, als men bedenkt dat een vierde van de wereldbevolking aan zee of zeer in de nabijheid hiervan leeft, en het merendeel van de metropolen in kustgebieden liggen.

25. De klimaatveranderingen zijn een wereldwijd probleem met ernstige implicaties voor het milieu, de maatschappij, de economie, de distributie en de politiek, en vormen een van de belangrijkste actuele uitdagingen voor de mensheid. De ernstigste effecten zullen waarschijnlijk in de komende decennia de ontwikkelingslanden treffen. Veel armen leven op plaatsen die door verschijnselen, gerelateerd aan de opwarming, worden getroffen en hun middelen van bestaan zijn sterk afhankelijk van de natuurlijke reserves en de traditionele landbouw, visvangst en bosbouw. Zij hebben geen andere beschikbare economische middelen en andere bronnen die het hun mogelijk maken zich aan te passen aan de klimatologische effecten of het hoofd te bieden aan rampen en zij hebben weinig toegang tot sociale diensten en verzekeringen. De klimaatveranderingen veroorzaken bijvoorbeeld migraties van dieren en planten die zich niet altijd kunnen aanpassen en dit tast op zijn beurt de productiemiddelen aan van de armsten, die zich echter verplicht zien te vertrekken in grote onzekerheid over de toekomst van hun leven en van hun kinderen. Tragisch is de toename van de migranten die de ellende ontvluchten die door de verwoesting van het milieu wordt verergerd, die in de internationale conventies niet worden erkend als vluchtelingen en de last dragen van een leven dat zij hebben

achtergelaten zonder enige wettelijke bescherming. Helaas is er een algemene onverschilligheid ten opzichte van deze tragedies, die nog altijd plaatsvinden in verschillende delen van de wereld. Het gebrek aan reacties ten opzichte van deze drama's van onze broeders en zusters is een teken van het verlies van dat gevoel voor verantwoordelijkheid voor onze medemensen waarop iedere beschaafde maatschappij is gebaseerd.

26. Velen van hen die de meeste middelen en economische of politieke macht in handen hebben, lijken zich vooral te concentreren op het verhullen van de problemen of de symptomen ervan te verbergen door slechts te proberen enkele negatieve effecten van klimaatveranderingen te reduceren. Maar veel symptomen wijzen erop dat deze effecten steeds erger kunnen worden, als wij doorgaan met de huidige productie- en consumptiemodellen. Daarom is het dringend noodzakelijk geworden een politiek te ontwikkelen om in de komende jaren de uitstoot van koolstofdioxide en andere zeer vervuilende gassen drastisch terug te dringen door bijvoorbeeld de fossiele brandstoffen te vervangen en bronnen van hernieuwbare energie te ontwikkelen. In de wereld is er een zeer gering niveau van toegang tot schone en hernieuwbare energie. Men moet ook technologieën ontwikkelen die geschikt zijn voor opslag van energie. In enkele landen zijn er echter vorderingen gemaakt die belangrijk beginnen te worden, hoewel deze nog lang niet een substantiële omvang hebben bereikt. Er zijn enkele investeringen geweest in manieren van productie en vervoer die minder energie verbruiken en een minder aantal grondstoffen vereisen, evenals in de manieren van de bouw en de verbouwing van gebouwen die de efficiëntie op het terrein van energiegebruik verbeteren. Maar deze goede praktijken zijn nog lang niet algemeen geworden.

II. De kwestie van het water

27. Andere indicatoren van de huidige situatie hangen samen met de uitputting van de natuurlijke bronnen. Wij kennen heel goed de onmogelijkheid om het huidige consumptieniveau te handhaven van de meest

ontwikkelde landen en de rijkste sectoren van de maatschappij, waar de gewoonte om te verspillen en weg te gooien ongehoorde niveaus bereikt. Er zijn al bepaalde uiterste grenzen van exploitatie van de planeet overschreden, zonder dat het probleem van de armoede is opgelost.

28. Schoon drinkwater is een kwestie van primair belang, omdat het onmisbaar is voor het menselijk leven en om de ecosystemen van land en water te handhaven. De zoetwaterbronnen bevoorraden de sectoren van gezondheidszorg, landbouw en industrie. De beschikbaarheid van water is lange tijd betrekkelijk constant gebleven, maar nu is op veel plaatsen de vraag groter dan het houdbaar aanbod met ernstige gevolgen op korte en lange termijn. Grote steden, die afhankelijk zijn van belangrijke waterreserves, hebben te lijden onder perioden van gebrek aan deze hulpbron, die op kritieke ogenblikken niet altijd op een adequate manier en onpartijdig wordt beheerd. De armoede aan publiek water voor iedereen kent men vooral in Afrika, waar grote delen van de bevolking geen toegang hebben tot veilig drinkwater of te lijden hebben onder periodes van droogte die de voedselproductie bemoeilijken. In sommige landen zijn er streken met een overvloed aan water, terwijl andere lijden onder een ernstig gebrek.

29. Een bijzonder ernstig probleem is dat van de kwaliteit van het water dat beschikbaar is voor de armen en dat iedere dag veel doden ten gevolge heeft. Onder de armen komen ziekten in verband met water veel voor, inclusief die welke worden veroorzaakt door micro-organismen en chemische middelen. Dysenterie en cholera, die te wijten zijn aan ontoereikende sanitaire voorzieningen en waterreserves, zijn een belangrijke factor van leed en kindersterfte. De waterhoudende grondlagen worden op veel plaatsen bedreigd door de vervuiling die wordt veroorzaakt door sommige activiteiten op het gebied van het delven van grondstoffen, van landbouw en industrie, vooral in landen waar reglementering en voldoende controle ontbreekt. Wij denken niet alleen aan het afval van de fabrieken. Men blijft wasmiddelen en chemische producten die de bevolking op veel plaatsen in de wereld gebruikt, lozen in rivieren, meren en zeeën.

30. Terwijl de kwaliteit van beschikbaar water voortdurend verslechtert, wordt op sommige plaatsen de tendens steeds sterker om deze schaarse hulpbron te privatiseren, te veranderen in koopwaar, onderworpen aan de wetten van de markt. In werkelijkheid *is de toegang tot veilig drinkwater een wezenlijk, fundamenteel en universeel recht van de mens, omdat dit het overleven van de mensen bepaalt en daarom een voorwaarde voor het uitoefenen van de andere rechten van de mens is*. Deze wereld heeft een zware maatschappelijke schuld jegens de armen, die geen toegang hebben tot drinkwater, omdat dit *betekent dat hun het recht om te leven ontzegd wordt, dat geworteld is in hun onvervreembare waardigheid*. Deze schuld wordt gedeeltelijk weggenomen door een grotere economische inspanning om schoon water en zuiveringsinstallaties te leveren voor de armste mensen. Maar men constateert een verspilling van water in de ontwikkelde landen, maar ook in de ontwikkelingslanden die grote reserves bezitten. Dat maakt duidelijk dat het waterprobleem gedeeltelijk een kwestie van opvoeding en cultuur is, omdat er geen bewustzijn is van de ernst van dit gedrag in een context van grote ongelijkheid.

31. Een grotere schaarste aan water zal een stijging van de kosten van levensmiddelen en verschillende producten die van het watergebruik afhankelijk zijn, ten gevolge hebben. Sommige studies hebben het gevaar gesignaleerd dat men binnen enkele decennia acuut te maken zal hebben met waterschaarste, als men geen urgente maatregelen neemt. De milieueffecten zouden miljarden mensen kunnen treffen en anderzijds is te voorzien dat de watercontrole door grote internationale ondernemingen verandert in een van de belangrijkste bronnen voor een conflict in deze eeuw.²³

III. Het verlies van de biodiversiteit

32. Ook de hulpbronnen van de aarde worden geplunderd ten gevolge van opvattingen over economie en commerciële activiteiten die te zeer verband houden het korte termijn resultaat. Het verlies van wouden en

---

23 Vgl. *Groet aan het personeel van de FAO* (20 november 2014): AAS 106 (2014), 985.

bossen houdt tegelijkertijd het verlies in van soorten die in de toekomst uiterst belangrijke hulpbronnen zouden kunnen zijn, niet alleen voor de voeding, maar ook voor de genezing van ziekten en vele diensten. De verschillende soorten bevatten genen die belangrijke hulpbronnen kunnen zijn om in de toekomst te kunnen beantwoorden aan sommige menselijke behoeften of om sommige milieuproblemen op te lossen.

33. Het is echter niet genoeg hierbij alleen maar te denken aan de verschillende soorten als eventuele te exploiteren “hulpbronnen” en daarbij te vergeten dat zij een waarde op zich hebben. Ieder jaar verdwijnen er duizenden planten- en diersoorten die wij niet meer zullen kunnen kennen, die onze kinderen niet zullen kunnen zien, omdat ze voor altijd verloren zijn gegaan. De overgrote meerderheid sterft uit om redenen die te maken hebben met de een of andere menselijke activiteit. Door toedoen van ons zullen duizenden soorten God geen lof meer brengen met hun bestaan, noch zullen zij ons hun boodschap kunnen meedelen. Wij hebben daartoe het recht niet.

34. Waarschijnlijk stoort het ons wanneer we ons bewust worden van het uitsterven van een zoogdier of een vogel vanwege hun grotere zichtbaarheid. Maar voor een goed functioneren van de ecosystemen zijn ook paddenstoelen, algen, wormen, kleine insecten, reptielen en de ontelbare variëteit aan micro-organismen noodzakelijk. Enkele weinig talrijke soorten, die gewoonlijk onopgemerkt blijven, spelen een fundamentele kritieke rol om het evenwicht van een concrete plaats te stabiliseren. De mens moet weliswaar ingrijpen, wanneer een geosysteem in een kritieke fase komt, maar tegenwoordig is het niveau van menselijk ingrijpen in een zo complexe werkelijkheid als de natuur zodanig dat de rampen die door de mens voortdurend worden veroorzaakt, een nieuw ingrijpen erdoor noodzakelijk maken, zodat de menselijke activiteit alomtegenwoordig wordt met alle risico's van dien. Zo ontstaat een vicieuze cirkel waarbij het ingrijpen van de mens om een moeilijkheid op te lossen vaak de situatie uiteindelijk nog maar erger maakt. Veel vogels en insecten die uitsterven op grond van de door de technologie geschapen giftige pesticiden, zijn bijvoorbeeld

nuttig voor de landbouw zelf en het verdwijnen ervan zal moeten worden gecompenseerd met weer een technologisch ingrijpen, dat waarschijnlijk nieuwe schadelijke effecten ten gevolge zal hebben. De inspanningen van geleerden en technici die de door de mens veroorzaakte problemen trachten op te lossen, zijn prijzenswaardig en soms bewonderenswaardig. Maar wanneer wij naar de wereld kijken, dan merken wij op dat dit niveau van menselijk ingrijpen, vaak ten dienste van het geld en het consumptisme, in werkelijkheid ervoor zorgt dat de aarde waarop wij leven, minder rijk en mooi wordt, steeds meer begrensd en grijs, terwijl tegelijkertijd de ontwikkeling van de technologie en het aanbod voor de consumptie onbegrensd blijft toenemen. Zo lijkt het dat wij ons wijsmaken een onherhaalbare en niet terug te krijgen schoonheid te kunnen vervangen door een andere, die door ons geschapen is.

35. Wanneer wij het milieueffect van sommige economische initiatieven analyseren, dan zijn wij gewoon de effecten op de bodem, het water en de lucht in aanmerking te nemen, maar niet altijd wordt daarin een nauwkeurige studie van het effect op de biodiversiteit opgenomen, alsof het verlies van enkele soorten of groepen dieren of planten iets van weinig belang zou zijn. Straten, nieuwe culturen, omheiningen, waterbassins en andere constructies nemen bezit van de leefgebieden en versplinteren deze soms zodanig, dat de dierenpopulaties niet meer kunnen trekken of zich vrij kunnen verplaatsen, zodat sommige soorten het risico lopen uit te sterven. Er bestaan alternatieven die minstens het effect van deze activiteiten verzachten, zoals het aanleggen van biologische corridors, maar in weinig landen komt men een dergelijk zorg en aandacht tegen. Wanneer enkele soorten commercieel worden geëxploiteerd, dan wordt niet altijd hun wijze van groei bestudeerd om een buitensporige afname ervan met de daaruit voortkomende ontwrichting van het ecosysteem te vermijden.

36. De zorg voor de ecosystemen vraagt om een blik die verder gaat dan de korte termijn, omdat de bescherming ervan niemand interesseert, wanneer men alleen maar snel en gemakkelijk economisch gewin zoekt. Maar de kosten van de door egoïstische zorgeloosheid veroorzaakte schade

is vele malen groter dan het economisch voordeel dat men kan behalen. In het geval van het verlies of een serieuze beschadiging van enkele soorten hebben wij het over waarden die welke berekening dan ook te boven gaan. Daarom kunnen wij stille getuigen zijn van zeer ernstige ongerechtigheden, wanneer men beweert belangrijke economische voordelen te behalen en de rest van de tegenwoordige en toekomstige mensheid voor de zeer hoge kosten van de verwoesting van het milieu laat betalen.

37. Sommige landen hebben vooruitgang geboekt in een doeltreffend behoud van bepaalde plaatsen en gebieden - op het land en in de oceanen - waar ieder menselijk ingrijpen dat de oorspronkelijke samenstelling ervan kan aantasten is verboden. In de zorg voor de biodiversiteit dringen de deskundigen aan op de noodzaak om in het bijzonder aandacht te besteden aan die gebieden die het rijkst zijn aan een variëteit van soorten die minder veel voorkomen of een mindere graad van doelmatige bescherming genieten. Er zijn plaatsen die een bijzondere zorg vereisen op grond van hun enorme belang voor het mondiale ecosysteem of die belangrijke waterreserves vormen en zo andere vormen van leven waarborgen.

38. Wij herinneren bijvoorbeeld aan de longen van de planeet die boordevol biodiversiteit zitten, zoals het Amazonegebied en het rivierbekken van de Kongo of de grote waterhoudende aardlagen en de gletsjers. Het belang van deze plaatsen voor het geheel van de planeet en de toekomst van de mensheid is maar al te bekend. De ecosystemen van de tropische wouden hebben een biodiversiteit met een grote complexiteit, die men onmogelijk geheel kan kennen, maar wanneer deze wouden in brand worden gestoken of met de grond gelijk worden gemaakt om het verbouwen van producten te doen toenemen, dan gaan er binnen weinig jaren ontelbare soorten verloren of veranderen deze gebieden in dorre woestijnen. Een teer evenwicht dringt zich echter op, wanneer men het heeft over deze plaatsen, omdat men ook niet de geweldige internationale economische belangen kan negeren die, met het voorwendsel dat men ervoor zorgt, de nationale soevereiniteit in gevaar kunnen brengen. Er bestaan inderdaad "voorstellen tot internationalisering van het Amazonegebied, die

alleen maar de economische belangen van de multinationals dienen”.²⁴ Prijzenswaardig is de inzet van internationale organisaties en non-gouvernementele organisaties (NGO's) die de volken gevoelig maken en op kritische wijze samenwerken, daarbij ook gebruik makend van wettige pressiemiddelen, opdat iedere regering haar eigen en niet te delegeren taak vervult het milieu en de natuurlijke bronnen van het eigen land te beschermen zonder zich te verkopen aan twijfelachtige lokale en internationale belangen.

39. Ook de vervanging van de wilde flora door gebieden met bosaanplant, die meestal monoculturen zijn, is gewoonlijk geen onderwerp van een adequate analyse. In werkelijkheid kan deze vervanging een biodiversiteit, die door de nieuwe soorten die geplant worden niet wordt geaccepteerd, ernstig treffen. Ook de waterrijke gebieden die in landbouwgebied worden veranderd, verliezen een geweldige biodiversiteit die zij huisvestten. In sommige kustgebieden is het verdwijnen van de door mangroves gevormde ecosystemen zorgwekkend.

40. De oceanen bevatten niet alleen het merendeel van het water van de planeet, maar ook het merendeel van de ruime variëteit aan levende wezens, waarvan er vele ons nog onbekend zijn en door verschillende oorzaken worden bedreigd. Anderzijds ziet men dat het leven in rivieren meren, zeeën en oceanen, dat een groot gedeelte van de wereldbevolking voedt, wordt bedreigd door een ongecontroleerd onttrekken van het visbestand, dat een drastische vermindering van sommige soorten veroorzaakt. Men gaat nog steeds door met het ontwikkelen van selectieve methoden van bevissing waarbij een groot gedeelte van de gevangen soorten wordt weggooid. In het bijzonder worden zeeorganismen bedreigd waarmee wij geen rekening houden, zoals bepaalde soorten *plankton* die een zeer belangrijke schakel vormen in de voedselketen van de zee en waarvan uiteindelijk de soorten afhankelijk zijn die voor de menselijke voeding worden gebruikt.

---

²⁴ 5e Algemene Conferentie van het episcopaat van Latijns-Amerika en de Caraïben, *Document van Aparecida* (29 juni 2007), 86.

41. Wanneer wij doordringen in de tropische en subtropische zeeën, ontmoeten wij de koraalriffen, die overeenkomen met de grote wouden van het vasteland, omdat zij ongeveer een miljoen soorten huisvesten, vissen, krabben, weekdieren, sponzen, algen inbegrepen. Veel van de koraalriffen van de wereld zijn heden onvruchtbaar of gaan voortdurend achteruit: “Wie heeft de wonderlijke wereld van de zee veranderd in ondraaierde kerkhoven zonder leven en kleur?”.²⁵ Dit verschijnsel is merendeels te wijten aan de vervuiling die de zee bereikt als gevolg van de ontbossing, de monoculturen in de landbouw, het industriële afval en de verwoestende methodes van bevissing, vooral die welke cyanide en dynamiet gebruiken. Het wordt nog verergerd door de toename van de temperatuur van de oceanen. Dit alles helpt ons inzien hoe ieder ingrijpen in de natuur gevolgen kan hebben die wij op het eerste gezicht niet waarnemen en dat men bepaalde vormen van exploitatie van de hulpbronnen verkrijgt ten koste van een verval dat uiteindelijk de bodem van de oceanen bereikt.

42. Het is noodzakelijk veel meer te investeren in onderzoek om het gedrag van de ecosystemen te begrijpen en op de juiste wijze de verschillende variabelen van het effect van iedere belangrijke verandering van het milieu te analyseren. Daar alle schepselen onderling met elkaar zijn verbonden, moet van ieder ervan de waarde met liefde en verwondering worden erkend en hebben wij allen als geschapen wezens elkaar nodig. Ieder gebied heeft een verantwoordelijkheid in de zorg voor deze familie en daarom zou men een nauwkeurige inventaris moeten maken van de soorten die het herbergt, met het oog op de ontwikkeling van programma's en strategieën van bescherming, met bijzondere aandacht zorgend voor de soorten die aan het uitsterven zijn.

25 Conferentie van de Katholieke Bisschoppen van de Filipijnen, pastorale brief *What is Happening to our Beautiful Land?* (29 januari 1988).

IV. De achteruitgang van de kwaliteit van het menselijk leven en het maatschappelijk verval

43. Als wij rekening houden met het feit dat een menselijk wezen een schepsel is van deze wereld, dat recht erop heeft te leven en gelukkig te zijn, en bovendien een bijzondere waardigheid heeft, kunnen wij niet nalaten de effecten van het verval van het milieu, van het huidige ontwikkelingsmodel en van de wegwerpcultuur op het leven in overweging te nemen.

44. Tegenwoordig constateren wij bijvoorbeeld een mateloze en ongeordende groei van veel steden, die van het standpunt van de gezondheid bezien onleefbaar zijn geworden, niet alleen door de vervuiling die het gevolg is van de uitstoot van giftige stoffen, maar ook door de chaos in de steden, de problemen in het vervoer en de visuele en akoestische vervuiling. Veel steden zijn grote inefficiënte structuren die overmatig veel water en energie verbruiken. Er zijn wijken die, hoewel ze recent zijn gebouwd, verstopt zijn geraakt en ongeordend zijn, zonder voldoende groene ruimte. Het past niet dat bewoners van deze planeet steeds meer leven omgeven door beton, asfalt, glas en metaal zonder fysiek contact met de natuur.

45. Op sommige plaatsen in de stad en op het platteland heeft de privatisering van landerijen de toegang van de burgers tot gebieden van een bijzondere schoonheid moeilijk gemaakt; elders heeft men “ecologische” woonbuurten geschapen die alleen maar ter beschikking van weinigen staan en waar men ervoor zorgt te vermijden dat anderen binnenkomen om een kunstmatige rust te verstoren. Vaak vindt men een mooie stad, vol goed verzorgde groene ruimtes in enkele “veilige” gebieden, maar zo is het niet in minder zichtbare zones, waar de uitgestotenen van de maatschappij leven.

46. Bij de maatschappelijke componenten van een verandering op wereldniveau horen ook de effecten op de werkgelegenheid van sommige technologische vernieuwingen, maatschappelijke uitsluiting, ongelijkheid

in beschikbaarheid en verbruik van energie en andere diensten, maatschappelijke versplintering, toename van geweld en het opkomen van nieuwe vormen van maatschappelijke agressiviteit, drugshandel en toenemend drugsgebruik onder de jongsten en verlies van identiteit. Het zijn onder andere tekenen die laten zien hoe de groei van de laatste twee eeuwen in al zijn aspecten geen integrale vooruitgang en een verbetering van de kwaliteit van leven heeft betekend. Sommige van deze tekenen zijn tegelijkertijd symptomen van een maatschappelijk verval, een stilzwijgend verbreken van de banden van integratie en sociale gemeenschap.

47. Hierbij komt nog de dynamiek van de media en de digitale wereld, die, wanneer zij alomtegenwoordig worden, niet de ontwikkeling bevorderen om wijs te leven, diep na te denken, edelmoedig lief te hebben. De grote wijzen van het verleden zouden in deze context het gevaar lopen om hun wijsheid verstikt te zien te midden van het chaotische rumoer van informatie. Dat vraagt van ons een krachtsinspanning dat deze middelen worden vertaald in een nieuwe culture ontwikkeling van de mensheid en niet in een achteruitgang van haar diepste rijkdom. Ware wijsheid, de vrucht van reflectie, dialoog en edelmoedige ontmoeting tussen personen, verwerft men niet met een pure opeenhoping van data die uiteindelijk verzadigt en verwart in een soort geestelijke vervuiling. Tegelijkertijd is er de neiging de werkelijke relaties met de ander met al de uitdagingen die zij inhouden, te vervangen door een soort communicatie die door internet tot stand wordt gebracht. Dat maakt het mogelijk relaties te selecteren of te elimineren overeenkomstig onze willekeur, en zo wordt er vaak een nieuw type kunstmatige emoties gegenereerd die meer van doen hebben met apparaten en schermen dan met personen en de natuur. De huidige middelen maken het mogelijk dat wij met elkaar communiceren en kennis en emoties delen. Soms verhinderen zij ons echter ook direct contact te krijgen met de angst, de vrees, de vreugde van de ander en de complexiteit van zijn persoonlijke ervaring. Daarom zou het feit niet moeten verbazen dat samen met het overweldigende aanbod aan deze producten een diepe en melancholische onvoldaanheid of schadelijk isolement groeit in de intermenselijke relaties.

V. Planetaire ongelijkheid

48. Het menselijk en natuurlijke milieu gaan samen achteruit en wij zullen niet op een adequate wijze het hoofd kunnen bieden aan de vernietiging van het milieu, als wij geen aandacht besteden aan de oorzaken die verband hebben met het menselijk en maatschappelijk verval. De achteruitgang van het milieu en de samenleving treft in het bijzonder de zwaksten van de planeet: “Zowel de gemeenschappelijke ervaring van het gewone leven als het wetenschappelijk onderzoek laten zien dat de armste mensen te lijden hebben onder de ernstigste effecten van alle aanvallen op het milieu”.²⁶ De uitputting van de visreserves straft bijvoorbeeld vooral degenen die van de beroepsvisvangst leven en niets hebben om deze te vervangen, de vervuiling van het water treft in het bijzonder de armsten, die niet de mogelijkheid hebben om water in flessen te kopen, de stijging van het zeeniveau treft hoofdzakelijk de verarmde kustvolken, die nergens heen kunnen verhuizen. Het effect van het huidige gebrek aan evenwicht blijkt ook uit de vroegtijdige dood van veel armen, in de conflicten die worden veroorzaakt door het gebrek aan hulpbronnen, en zoveel andere problemen die geen voldoende ruimte vinden in de agenda’s van de wereld.²⁷

49. Ik zou willen opmerken dat men zich vaak niet helder bewust is van de problemen die in het bijzonder de gemarginaliseerden treffen. Zij zijn het merendeel van de planeet, miljarden mensen. Zij zijn vandaag onderwerp in het internationale politieke en economische debat, maar meestal lijkt het of hun problemen als aanhangsel naar voren worden gebracht, als een kwestie die bijna als verplicht of in de marge wordt toegevoegd, als men ze al niet beschouwt als een pure bijkomstige schade. Als het concreet wordt, komen zij dikwijls op de laatste plaats. Dit is gedeeltelijk te wijten aan het feit dat zeer veel academici, opiniemakers, media en machtscentra ver van hen gevestigd zijn, in geïsoleerde stedelijke gebieden, zonder direct contact met hun problemen. Zij leven en denken uitgaande van het gemak

---

26 Bisschoppenconferentie van Bolivia, pastorale brief over het milieu en de menselijke ontwikkeling in Bolivia *El universo, don de Dios para la vida* (2012), 17.

27 Vgl. Duitse Bisschoppenconferentie. Commissie voor Maatschappelijke Aangelegenheden, *Der Klimawandel: Brennpunkt globaler, intergenerationeller und ökologischer Gerechtigkeit* (september 2006), 28-30.

van een ontwikkeling en een kwaliteit van leven die niet binnen het bereik van het merendeel van de wereldbevolking zijn. Dit gebrek aan fysiek contact en ontmoeting, dat soms nog wordt bevorderd door de versnippering van onze steden, draagt ertoe bij het geweten te verstarren en gedeelten van de werkelijkheid in gefragmenteerde analyses te negeren. Dat gaat soms samen met een “groen” discours. Maar tegenwoordig kunnen wij er niet onderuit te erkennen dat *een ware ecologische benadering altijd een maatschappelijke benadering wordt*, die de gerechtigheid moet integreren in de discussies over het milieu, om *zowel naar de kreet van de aarde als naar de kreet van de armen te luisteren*.

50. In plaats van de problemen van de armen op te lossen en te denken aan een andere wereld, beperken sommigen zich ertoe een terugbrengen van het geboortecijfer voor te stellen. Het ontbreekt niet aan internationale druk op de ontwikkelingslanden om economische hulp te laten afhangen van een bepaalde politiek van “reproductieve gezondheid”. Maar, “als het waar is dat de ongelijke verdeling van de bevolking en de beschikbare hulpbronnen belemmeringen vormen voor de ontwikkeling en een beheersbaar gebruik van het milieu, dan moet men erkennen dat de demografische groei volledig verenigbaar is met een integrale en solidaire ontwikkeling”.²⁸ De demografische groei en niet het extreme en selectieve consumentisme van enkelen als oorzaak te zien, vormt een manier om de problemen niet onder ogen te zien. Men wil zo de huidige verdeling van goederen wettigen, waarbij een minderheid denkt in haar recht te staan om op een wijze te consumeren die men onmogelijk kan veralgemeniseren omdat de planeet het afval van een dergelijk verbruik zelfs niet zou kunnen bevatten. Wij weten bovendien dat men ongeveer een derde van het voedsel dat men produceert verspilt en “voedsel dat men weggooit, is alsof men het rooft van de tafel van de armen”.²⁹ Het is in ieder geval zeker dat er aandacht moet worden besteed aan de ongelijke verdeling van de bevolking, zowel op nationaal als op wereldniveau, want de toename van de consumptie leidt tot complexe regionale problemen door een combinatie

---

28 Pauselijke Raad voor Gerechtigheid en Vrede, *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, 483.

29 *Catechese* (5 juni 2013): *Insegnamenti* 1/1 (2013), 280.

van problemen die verband houden met de verontreiniging van het milieu, het vervoer, de afvalverwerking, het verlies aan hulpbronnen en de kwaliteit van leven.

51. Ongelijkheid treft niet alleen individuen, maar hele landen en verplicht tot een nadenken over een ethiek van de internationale verhoudingen. Er is immers een werkelijke “ecologische schuld”, vooral tussen noord en zuid, die verband houdt met commerciële onevenwichtigheid met gevolgen op ecologisch gebied, evenals met het onevenredig gebruik van de natuurlijke hulpbronnen door enkele landen in de loop van de geschiedenis. De export van enkele grondstoffen om aan de vraag van de markten van het geïndustrialiseerde noorden te voldoen, hebben plaatselijke schade teweeg gebracht, zoals kwikvergiftiging in de goudmijnen of zwavelvergiftiging in de kopermijnen. In het bijzonder dient men rekening te houden met het gasafval dat zich gedurende twee eeuwen wereldwijd heeft opgehoopt en een situatie heeft veroorzaakt die nu alle landen van de wereld treft. De opwarming die wordt veroorzaakt door de enorme consumptie van enkele rijke landen, heeft gevolgen voor de armste gebieden van de wereld, vooral in Afrika, waar de toename van de temperatuur samen met de droogte een rampzalige uitwerking heeft op de opbrengt van de culturen. Hierbij komt nog de schade die wordt veroorzaakt door de export naar de ontwikkelingslanden van vast en vloeibaar giftig afval en door de vervuilende activiteit van ondernemingen die in de minder ontwikkelde landen doen wat zij niet kunnen doen in de landen die het kapitaal verschaffen: “Wij constateren dat de ondernemingen die zo opereren, vaak multinationals zijn die hier doen wat zij niet mogen doen in ontwikkelde landen of landen van de zogenaamde eerste wereld. Wanneer zij met hun activiteiten stoppen en zich terugtrekken, laten zij over het algemeen een grote schade voor mens en milieu achter, zoals werkeloosheid, dorpen zonder leven, uitputting van sommige natuurlijke hulpbronnen, ontbossing, verarming van de plaatselijke landbouw en veeteelt, kraters, verwoeste heuvels, vervuilde rivieren en sommige maatschappelijke voorzieningen die niet kunnen worden onderhouden”.³⁰

---

30 Bisschoppen van de Streek Patagonië-Comahue (Argentinië), *Mensaje de Navidad* (december 2009), 2.

52. De buitenlandse schuld van de arme landen is een controle-instrument geworden, maar dat gebeurt niet met de ecologische schuld. Op verschillende manieren dragen de ontwikkelingslanden, waar zich de belangrijkste reserves van de biosfeer bevinden, bij tot de ontwikkeling van de rijkste landen ten koste van hun eigen heden en toekomst. De bodem van de armen van het Zuiden is rijk en weinig vervuild, maar de toegang tot het eigendom van de goederen en de hulpbronnen om te voldoen aan de eigen levensbehoeften wordt hun verboden door een structureel pervers systeem op het gebied van handel en eigendom. Het is noodzakelijk dat de ontwikkelde landen eraan bijdragen deze schuld te vereffenen door hun gebruik van niet hernieuwbare energie te beperken en de meest behoeftige landen te voorzien van hulpmiddelen en politieke programma's die een beheersbare ontwikkeling ondersteunen. De armste streken en landen hebben minder mogelijkheden nieuwe modellen te gebruiken om milieubelasting terug te dringen, omdat zij de kosten ervan niet kunnen dekken. Daarom moet men zich er helder bewust van blijven dat er bij de klimaatverandering *gedifferentieerde verantwoordelijkheden* zijn en, zoals de bisschoppen van Verenigde Staten hebben gezegd, het gepast is zich "vooral" te richten "op de noden van de armen, de zwakken en kwetsbaren, in het debat dat vaak wordt beheerst door de machtigste belangen".³¹ Men moet het bewustzijn versterken dat wij één menselijke familie zijn. Er zijn geen politieke en maatschappelijke grenzen en barrières die het ons veroorloven ons te isoleren en juist daarom is er evenmin ruimte voor de globalisering van de onverschilligheid.

VI. De zwakte van de reacties

53. Deze situatie veroorzaken het gekerm van zuster aarde, dat zich verenigt met het gekerm van de in de steek gelaten mensen van de wereld, met een weklacht die van ons een andere koers vraagt. Nooit hebben wij ons gemeenschappelijk huis zo slecht behandeld en beschadigd als in de laatste twee eeuwen. Wij zijn integendeel geroepen instrumenten van God

---

³¹ Conferentie van de Katholieke Bisschoppen van de Verenigde Staten, *Global Climate Change: A Plea for Dialogue, Prudence and the Common Good* (15 juni 2001).

de Vader te worden, opdat onze planeet de planeet is waarvan Hij gedroomd heeft, toen Hij haar schiep, en beantwoordt aan zijn plan van vrede, schoonheid en volheid. Het probleem is dat wij nog niet beschikken over de noodzakelijke cultuur om deze crisis het hoofd te bieden en het is nodig om *leaderships* te vormen die wegen wijzen en zo een antwoord te geven op de noden van de huidige generaties, allen inbegrepen, zonder de toekomstige generaties in gevaar te brengen. Het wordt noodzakelijk een systeem van normen te scheppen dat onschendbare grenzen bevat en de bescherming van de ecosystemen verzekert, voordat de nieuwe vormen van macht die zijn afgeleid van het technisch-economisch paradigma, uiteindelijk niet alleen de politiek, maar ook de vrijheid en de gerechtigheid verwoesten.

54. Opmerkelijk is de zwakte van de internationale politieke reactie. De onderwerping van de politiek aan de technologie en de financiële wereld blijkt uit het mislukken van de mondiale topconferenties over het milieu. Er zijn teveel deelbelangen en het economisch belang gaat zeer gemakkelijk prevaleren boven het algemeen welzijn en de informatie wordt gemanipuleerd om de eigen plannen niet benadeeld te zien. In deze lijn vraagt het *Document van Aparecida* dat “bij het omgaan met natuurlijke hulpbronnen niet de belangen overheersen van economische groepen die op irrationele wijze de levensbronnen vernietigen”.³² Het verbond tussen economie en technologie sluit uiteindelijk alles buiten dat geen deel uitmaakt van hun directe belangen. Zo zou men alleen maar enkele oppervlakkige uitspraken, geïsoleerde filantropische acties en ook inspanningen kunnen verwachten, om gevoeligheid voor het milieu te tonen, terwijl in werkelijkheid iedere poging van de maatschappelijke organisaties om dingen te veranderen gezien zal worden als een verstoring die wordt veroorzaakt door romantische dromers, of een obstakel dat men moet vermijden.

55. Langzamerhand kunnen sommige landen belangrijke vorderingen, het ontwikkelen van een efficiëntere controle en een oprechtere strijd

---

32 Algemene Conferentie V van het Episcopaat van Latijns-Amerika en de Caraïben, *Document van Aparecida* (29 juni 2007), 471.

tegen de corruptie laten zien. De ecologische gevoeligheid van de volken is gegroeid, ook al is het niet voldoende om de schadelijke consumptiegevoonten te veranderen, die niet lijken af te nemen, maar zich uitbreiden en zich ontwikkelen. Dit gebeurt, om alleen maar een eenvoudig voorbeeld te geven, met de steeds groeiende toename van het gebruik en de intensiteit van airco's: de markten stimuleren bij het zoeken naar onmiddellijk gewin nog meer de vraag. Als iemand van buitenaf naar de mensheid zou kijken, zou hij zich verbazen over een dergelijk gedrag, dat soms suïcidaal lijkt.

56. In de tussentijd blijven de economische machten het huidige mondiale systeem rechtvaardigen, waarbij speculeren en zoeken naar financieel gewin prevaleren, die ertoe neigen iedere context en de effecten op de menselijke waardigheid te negeren. Zo wordt duidelijk dat het verval van het milieu en het menselijk en ethisch verval nauw met elkaar verbonden zijn. Velen zullen zeggen dat zij zich er niet van bewust zijn dat zij immoreel handelen, omdat de constante verstrooiing ons de moed ontnemt om de werkelijkheid van een beperkte en eindige wereld gewaar te worden. Daarom “blijft alles wat broos is, zoals het milieu, weerloos ten overstaan van de belangen van de vergoddelijkte markt, die in een absolute regel zijn veranderd”.³³

57. Het is te voorzien dat men ten overstaan van de uitputting van sommige hulpbronnen op zoek gaat naar een gunstig scenario voor nieuwe oorlogen, die worden gemaskeerd met nobele eisen. Oorlog brengt altijd zware schade toe aan het milieu en de culturele rijkdom van de volken en de risico's worden enorm, wanneer men denkt aan kernwapens en biologische wapens. Immers, “ondanks dat internationale overeenkomsten een chemische, bacteriologische en biologische oorlog verbieden, is het een feit dat in de laboratoria het onderzoek naar de ontwikkeling van nieuwe aanvalswapens die in staat zijn het natuurlijk evenwicht aan te tasten, doorgaat”.³⁴ Er wordt van de politiek een grotere aandacht gevraagd om de

---

33 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 56: AAS 105 (2013), 1043.

34 Johannes Paulus II, *Boodschap voor de Werelddag van de Vrede 1990*, 12: AAS 82 (1990), 154.

oorzaken die nieuwe conflicten kunnen veroorzaken, te voorkomen en op te lossen. Maar met geld verbonden macht is datgene wat zich het meest tegen deze poging verzet en politieke plannen hebben vaak geen brede visie. Waarom wil men vandaag een macht handhaven die men zich zal herinneren om haar onvermogen om in te grijpen, toen het urgent en noodzakelijk was om te doen?

58. In enkele landen zijn er positieve voorbeelden van resultaten bij het verbeteren van het milieu, zoals het saneren van sommige rivieren die gedurende zoveel decennia zijn vervuild, het herstel van oorspronkelijke bossen of de verfraaiing van de landschappen met herstelwerkzaamheden aan het milieu of bouwprojecten met een grote esthetische waarde, veranderingen in het produceren van niet vervuilende energie, in het verbeteren van het openbaar vervoer. Deze acties lossen de wereldproblemen niet op, maar bevestigen wel dat de mens nog in staat is om positief in te grijpen. Omdat deze geschapen is om lief te hebben, bloeien er te midden van zijn beperkingen onvermijdelijk daden van edelmoedigheid, solidariteit en zorg op.

59. Tegelijkertijd groeit er een oppervlakkige of schijnbare ecologie, die een zekere verstarring en onbekommerde onverantwoordelijkheid versterkt. Zoals vaak gebeurt in tijden van diepe crisis, die om moedige beslissingen vragen, zijn wij geneigd te denken dat wat er aan het gebeuren is, niet zeker is. Als wij oppervlakkig toezien, dan lijkt het dat, afgezien van enkele zekere tekenen van vervuiling en verval, de dingen niet zo ernstig zijn en de planeet nog lange tijd in de huidige omstandigheden zou kunnen blijven voortbestaan. Dit vluchtgedrag dient ertoe om onze stijl van leven, productie en consumptie te handhaven. Het is de manier waarop de mens aan zijn zelfvernietiging voorbij ziet. Men tracht ze niet te zien, men strijdt om ze niet te erkennen, men stelt belangrijke beslissingen uit, men doet alsof er niets aan de hand is.

VII. Een verscheidenheid aan meningen

60. Wij erkennen ten slotte dat er zich verschillende visies en denkrichtingen hebben ontwikkeld inzake de situatie en mogelijke oplossingen. Aan het ene uiterste houden sommigen ten koste van alles de mythe van de vooruitgang in stand en beweren dat de ecologische problemen eenvoudigweg opgelost zullen worden met nieuwe technische toepassingen zonder ethische overwegingen of fundamentele veranderingen. Aan het andere uiterste zijn anderen van mening dat de menselijke soort met welk ingrijpen dan ook alleen maar een bedreiging kan zijn en het mondiale ecosysteem in gevaar brengt en dat het daarom passend is de menselijke aanwezigheid op de planeet te reduceren en hem iedere vorm van ingrijpen te verbieden. Tussen deze extremen zouden mogelijke toekomstige scenario's moeten worden ontwikkeld, omdat er niet één enkele weg de oplossing is. Dit zou ruimte kunnen laten voor een verscheidenheid aan inbreng die een dialoog zou kunnen openen met het oog op integrale antwoorden.

61. De Kerk heeft niet de taak om over veel concrete kwesties definitieve voorstellen te doen en begrijpt dat zij moet luisteren naar een eerlijk debat tussen de wetenschapsmensen en dit moet bevorderen met respect voor de verschillen van mening. Men hoeft maar naar de werkelijkheid te kijken om te zien dat er een grote achteruitgang van ons gemeenschappelijk huis is. De hoop nodigt ons uit te erkennen dat er altijd een uitweg is, dat wij altijd van koers kunnen veranderen, dat wij altijd iets kunnen doen om de problemen op te lossen. Zij lijkt echter op grond van de grote snelheid van de veranderingen en het verval een beslissend breukpunt te hebben bereikt dat zowel in regionale natuurrampen als in maatschappelijke en financiële crises zichtbaar wordt, daar de problemen van de wereld niet geïsoleerd kunnen worden geanalyseerd, noch verklaard. Er zijn streken die reeds een bijzonder risico lopen en het is, afgezien van welke catastrofale voorspelling dan ook, zeker dat het huidige mondiale systeem, gezien vanuit verschillende standpunten, niet te handhaven is, omdat wij hebben opgehouden te denken aan de doeleinden van het

menselijk handelen: “Als wij verschillende gebieden van onze planeet bekijken, merkt men onmiddellijk dat de mensheid de goddelijke verwachting heeft teleurgesteld”.³⁵

---

35 Id., *Catechese* (17 januari 2001), 3: *Insegnamenti* 24/1 (2001), 178).

Hoofdstuk twee

Het evangelie van de schepping

62. Waarom nemen wij in dit document, dat gericht is tot alle mensen van goede wil, een hoofdstuk met de geloofsovertuigingen op? Ik ben mij ervan bewust dat op het gebied van de politiek en de filosofie sommigen het idee van een Schepper krachtig afwijzen of het voor irrelevant houden, zodat zij de rijkdom die de godsdiensten kunnen bieden voor een integrale ecologie en de volledige ontwikkeling van het menselijk geslacht, verbannen naar het terrein van het irrationele. Andere keren veronderstelt men dat deze een subcultuur vormen die men eenvoudigweg moet tolereren. Wetenschap en religie, die een verschillende benadering van de werkelijkheid bieden, kunnen echter in een intensieve en voor beide productieve dialoog treden.

I. Het licht dat het geloof biedt

63. Als wij rekening houden met de complexiteit van de ecologische crisis en de talrijke oorzaken ervan, zouden wij moeten erkennen dat de oplossingen niet kunnen komen van één manier waarop wij de werkelijkheid interpreteren en veranderen. Het is ook noodzakelijk toevlucht te nemen tot de verschillende culturele rijkdommen van de volken, tot kunst en poëzie, tot het innerlijk leven en de spiritualiteit. Als men werkelijk een ecologie wil opbouwen die het ons mogelijk maakt alles te herstellen wat wij hebben vernietigd, dan mag geen enkele tak van de wetenschap en geen enkele vorm van wijsheid worden verwaarloosd, evenmin die van de godsdienst met haar eigen taal. Bovendien staat de katholieke Kerk open voor de dialoog met het filosofische denken en dat maakt het haar mogelijk

verschillende syntheses tussen geloof en rede tot stand te brengen. Wat de sociale kwesties betreft, kan men dit constateren in de ontwikkeling van de sociale leer van de Kerk, geroepen om zich, uitgaande van de nieuwe uitdagingen, steeds te verrijken.

64. Anderzijds wil ik, ook al biedt deze encycliek een opening voor een dialoog met allen om samen te zoeken naar wegen van bevrijding, vanaf het begin laten zien hoe geloofsovertuigingen christenen, en gedeeltelijk ook andere gelovigen, belangrijke motiveringen bieden om de zorg op zich te nemen voor de natuur en de meest zwakke broeders en zusters. Als alleen al het feit mens te zijn, de mensen ertoe beweegt te zorgen voor het milieu waarvan zij een deel zijn, “voelen de christenen in het bijzonder dat hun taken binnen de schepping en hun plichten ten aanzien van de natuur en de Schepper deel uitmaken van hun geloof”.³⁶ Daarom is het een weldaad voor de mensheid en de wereld dat wij als gelovigen meer de ecologische verplichtingen erkennen die voortvloeien uit onze overtuigingen.

II. De wijsheid van de Bijbelse verhalen

65. Zonder hier opnieuw de hele theologie van de schepping ter sprake te brengen, vragen wij ons af wat de grote bijbelse verhalen ons zeggen over de relatie van de mens met de wereld. De eerste beschrijving van het scheppingswerk in het boek Genesis bevat Gods plan voor de schepping van de mensheid. Na de schepping van man en vrouw wordt er gezegd dat “God alles bezag wat Hij gemaakt had, en zag dat het heel goed was” (Gen. 1, 31). De Bijbel leert dat iedere mens uit liefde geschapen wordt, geschapen naar het beeld van en de gelijkenis met God (vgl. Gen. 1, 26). Deze woorden laten ons de immense waardigheid van iedere mens zien, die niet iets is, maar iemand. Hij is in staat zichzelf te kennen, zichzelf te bezitten en zichzelf in vrijheid te geven en in contact te treden met andere personen”.³⁷ De heilige Johannes Paulus II heeft eraan herinnerd hoe de heel

---

36 Johannes Paulus II, *Boodschap voor Wereldvrede dag 1990*, 15: AAS 82 (1990), 156.

37 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 357.

bijzondere liefde die de Schepper voor ieder mens heeft, “hem een oneindige waardigheid verleent”.³⁸ Zij die zich inzetten voor de verdediging van de menselijke waardigheid, kunnen in het christelijk geloof de diepste redenen vinden voor die inzet. Wat voor een wonderbaarlijke zekerheid is het te weten dat het leven van iedere persoon niet verloren gaat in een hopeloze chaos, in een wereld die door puur toeval wordt geregeerd of door cycli die zich zinloos herhalen! De Schepper kan tegen ieder van ons zeggen: “Voordat Ik u in de moederschoot vormde, koos Ik u uit” (Jer. 1, 5). Wij zijn ontvangen in Gods hart en daarom “is ieder van ons de vrucht van een gedachte van God. Ieder van ons wordt gewild, ieder wordt bemind, ieder is noodzakelijk”.³⁹

66. De scheppingsverhalen in het boek Genesis bevatten in hun symbolische en verhalende taal een grondig onderricht over het menselijk bestaan en zijn historische werkelijkheid. Deze verhalen suggereren dat het menselijk bestaan gebaseerd is op drie fundamentele, nauw met elkaar verbonden relaties: de relatie met God, die met de naaste en die met de aarde. Volgens de Bijbel zijn deze drie vitale relaties verbroken, niet alleen buiten ons, maar ook in ons. Deze breuk is de zonde. De harmonie tussen Schepper, mensheid en heel de schepping is verwoest, omdat wij de pretentie hebben gehad de plaats van God in te nemen. Dit feit heeft ook de aard veranderd van de opdracht de aarde te onderwerpen (vgl. Gen. 1, 28) en haar te bewerken en te bewaken (vgl. Gen. 2, 15). Als gevolg is de oorspronkelijk harmonische relatie tussen mens en natuur veranderd in een conflict (vgl. Gen. 3, 17-19). Daarom is het veelbetekenend dat de harmonie die de heilige Franciscus van Assisi beleefde met alle schepselen, is geïnterpreteerd als een genezing van deze breuk. De heilige Bonaventura zei dat door de universele verzoening met alle schepselen Franciscus op de een of andere wijze werd teruggebracht tot de staat van oorspronkelijke onschuld.⁴⁰ Verre van dat model wordt vandaag de zonde in al haar verwoestende kracht zichtbaar in de oorlogen, in de verschillende vormen

---

38 Vgl. *Angelus* in Osnabrück (Duitsland) met gehandicapten, 16 november 1980: *Insegnamenti* 3/2 (1980), 1232.

39 Benedictus XVI, *Homilie ter gelegenheid van het begin van het Petrinisch ambt* (24 april 2005): *AAS* 97 (2005), 711.

40 Vgl. *Legenda Maior*, VIII, 1: *FF* 1134.

van geweld en mishandeling, in het in de steek laten van de meest kwetsbaren, in de aanvallen op de natuur.

67. Wij zijn God niet. De aarde gaat aan ons vooraf en is ons geschonken. Dat gegeven staat het toe een antwoord te geven op een beschuldiging die wordt ingebracht tegen het joods-christelijke denken: er is gezegd dat men, uitgaande van het verhaal van Genesis, dat ertoe uitnodigt de aarde te onderwerpen (vgl. Gen. 1, 28), een wilde exploitatie van de natuur zou bevorderen door een beeld van de mens als heerser en verwoester. Dit is niet een juiste interpretatie van de Bijbel, zoals de Kerk die verstaat. Ook al is het waar dat de christenen soms de Schriften op een onjuiste wijze hebben geïnterpreteerd, dan moeten wij vandaag met kracht afwijzen dat uit het feit dat wij geschapen zijn naar het beeld van God en uit de opdracht om de aarde te onderwerpen een absolute heerschappij over de andere schepselen mag worden afgeleid. Het is belangrijk de bijbelteksten met een juiste hermeneutiek in hun context te lezen en eraan te herinneren dat zij ons uitnodigen de tuin van de wereld “te bebouwen en te bewaken” (vgl. Gen. 2, 15). Terwijl “bebouwen” betekent een terrein ploegen en bewerken, wil “bewaken” zeggen beschermen, verzorgen, behoeden, bewaren, toezicht houden. Dat houdt een relatie in van verantwoordelijke wederkerigheid tussen mens en natuur. Iedere gemeenschap kan uit de aarde nemen wat hij nodig heeft voor eigen overleven, maar zij heeft ook de plicht haar te beschermen en de continuïteit van haar vruchtbaarheid voor de toekomstige generaties te waarborgen. Ten slotte, “aan God behoort de aarde” (Ps. 24, 1), aan Hem behoort “de aarde met al wat erop is” (Deut. 10, 14). Daarom wijst God iedere pretentie van absoluut bezit af: “Verkoop van land mag terugkoop niet uitsluiten, want het land behoort aan Mij; gij zijt er vreemdelingen en gasten” (Lev. 25, 23).

68. Deze verantwoordelijkheid ten opzichte van een aarde die van God is, houdt in dat de mens, begiftigd met verstand, de natuurwetten en het delicate evenwicht tussen de wezens van deze wereld eerbiedigt, “want zijn bevel heeft hen allen geschapen. Hij bepaalde hun plaats voor eeuwig, gaf hun een wet die voor altijd geldt” (Ps. 148, 5b-6). Hieruit volgt het feit dat

de bijbelse wetgeving de mens verschillende normen voorhoudt, niet alleen met betrekking tot andere mensen, maar ook met betrekking tot andere levende wezens: “Ook als een ezel of een os van uw broeder ten val komt, moogt ge niet toezien zonder een hand uit te steken [...]. Wanneer gij onderweg in een boom of op de grond een vogelnestje vindt met jongen of met eitjes en het wijfje zit erop, dan moogt ge het wijfje niet meenemen en de jongen achterlaten” (Deut. 22, 4.6). In deze lijn wordt de rust op de zevende dag niet alleen maar voorgehouden voor de mens, maar ook opdat “uw rund en uw ezel kunnen rusten” (Ex. 23, 12). Zo realiseren wij ons dat de Bijbel geen aanleiding geeft tot een despotisch antropocentrisme dat zich niet bekommert om de andere schepselen.

69. Terwijl wij op een verantwoordelijke wijze de dingen mogen gebruiken, zijn wij geroepen te erkennen dat de andere levende wezens een eigen waarde ten overstaan van God hebben en “alleen al door hun bestaan de Heer zegenen en prijzen”,⁴¹ omdat de Heer zijn vreugde vindt in zijn werken (vgl. Ps. 31). Juist op grond van zijn unieke waardigheid en omdat hij met verstand begiftigd is, is de mens geroepen de schepping met haar innerlijke wetten te eerbiedigen, daar “de Heer door wijsheid de aarde heeft gegrondvest” (Spr. 3, 19). Vandaag zegt de Kerk niet dat de andere schepselen geheel aan het welzijn van de mens zijn onderworpen, als hadden zij geen waarde op zich en wij er naar believe erover konden beschikken. Zo hebben de bisschoppen van Duitsland uitgelegd dat met betrekking tot de andere schepselen “men zou kunnen spreken van de prioriteit van het *zijn* ten opzichte van het “*nuttig zijn*”.⁴² De Catechismus stelt op een zeer directe en indringende wijze ter discussie wat een verkeerd antropocentrisme zou zijn: “Ieder schepsel heeft zijn eigen goedheid en volmaaktheid [...]. De verschillende schepselen, volgens hun eigen wezen gewild, weerspiegelen op hun eigen wijze de oneindige wijsheid en goedheid van God. Daarom moet de mens de eigen goedheid van elk schepsel respecteren om een ongeordend gebruik van de dingen te vermijden”.⁴³

---

41 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2416.

42 Duitse Bisschoppenconferentie, *Zukunft der Schöpfung - Zukunft der Menschheit. Erklärung der Deutschen Bischofskonferenz zu Fragen der Umwelt und der Energieversorgung* (1980), II, 2.

43 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 339.

70. In het verhaal van Kaïn en Abel zien wij dat jaloezie Kaïn ertoe heeft aangezet de uiterste ongerechtigheid te bedrijven tegen zijn broer. Dit heeft op zijn beurt een breuk veroorzaakt in de relatie tussen Kaïn en God en tussen Kaïn en het land waaruit hij was verbannen. Deze passage wordt samengevat in het dramatische gesprek tussen God en Kaïn. God vraagt: “Waar is uw broer Abel?”. Kaïn zegt dat hij dat niet weet, en God dringt aan: “Wat hebt gij gedaan? Hoor, het bloed van uw broer roept uit de grond tot mij! Daarom zult gij vervloekt zijn, verbannen van [deze] grond” (Gen. 4, 9-11). Het verwaarlozen van de verplichting een juiste relatie te koesteren en te onderhouden met de naaste, jegens wie ik een plicht van zorg en bescherming heb, verwoest mijn innerlijke relatie met mijzelf, met de anderen, met God en met de aarde. Wanneer al deze relaties worden verwaarloosd, wanneer gerechtigheid niet meer op de aarde woont, dan is, zegt de Bijbel ons, alle leven in gevaar. Dit is hetgeen ons het verhaal van Noach leert, wanneer God dreigt de mensheid weg te vagen om haar aanhoudend onvermogen te leven overeenkomstig de eisen van gerechtigheid en vrede: “De dagen van de mensen zijn geteld, want zij zijn er de schuld van dat de aarde vol gewelddaden is” (Gen. 6, 13). In deze zo oude verhalen, rijk aan een diepe symboliek, was reeds een overtuiging vervat die vandaag wordt gevoeld: dat alles een onderling verband heeft en dat een authentieke zorg voor ons eigen leven en onze relaties met de natuur niet te scheiden is van broederschap, gerechtigheid en trouw ten opzichte van de ander.

71. Ook al “was de boosheid van de mensen toegenomen” (Gen. 6, 5) en “kreeg” God “spijt dat Hij de mens op aarde had gemaakt” (vgl. Gen. 6, 6), toch heeft God door Noach, die nog zuiver en rechtschapen bleef, besloten een weg tot redding te openen. Zo heeft Hij de mensheid de mogelijkheid van een nieuw begin gegeven. Een goede mens is nodig, wil er hoop zijn! De bijbelse traditie stelt duidelijk vast dat dit eerherstel de herontdekking van en het respect voor het ritme dat door de hand van de Schepper in de natuur is gelegd, met zich meebrengt. Dat toont bijvoorbeeld het sabbatgebod. De zevende dag rustte God uit van al zijn werken. God gaf Israël de opdracht dat iedere zevende dag moest worden gevierd als een dag van

rust, een sabbat (vgl. Gen. 2, 2-3; Ex. 16, 23; 20, 10). Anderzijds werd ook ieder zevende jaar een sabbatjaar voor Israël en zijn land vastgesteld (vgl. Lev. 25, 1-4), waarin men het land volkomen rust gunde, niet zaaide en alleen het noodzakelijke oogstte om te overleven en gastvrijheid te bieden (vgl. Lev. 25, 4-6). Ten slotte vierde men na verloop van zeven sabbatjaren, dat wil zeggen negen en veertig jaar, het jobeljaar, het jaar van de universele vergeving en het jaar dat “iedereen wordt hersteld in zijn vroegere bezit en terugkeert naar zijn familie” (Lev. 25, 10). De ontwikkeling van deze wetgeving heeft getracht het evenwicht en de gelijkheid in de relaties van de mens met de ander en het land waar hij leefde en werkte, te waarborgen. Maar tegelijkertijd was er een erkenning van het feit dat een gave van het land met zijn vruchten het hele volk toebehoort. Zij die het gebied bebouwd en bewaakten, moesten de vruchten ervan delen, in het bijzonder met de armen, de weduwen, de wezen en de vreemdelingen. “Als gij uw oogst van het land haalt, moogt gij uw akker niet tot de rand afmaaïen en wat is blijven liggen niet bijeenrapen. Gij moogt in uw wijngaard geen nalezing houden en de afgevallen druiven niet bijeenrapen. Dat alles is bestemd voor de arme en de vreemdeling” (Lev. 19, 9-10).

72. De psalmen nodigen de mens herhaaldelijk uit om God de Schepper te prijzen, Hij die “de aarde uitstreckte over het water, want eeuwig is zijn genade” (Ps. 136, 6). Maar ook de andere schepselen nodigen uit tot lofprijzing: “Zon en maan, verheerlijkt Hem, prijst Hem, stralende sterren. Looft Hem, hoogste hemeltransen, water dat boven het uitspansel staat. Laat hen nu prijzen de naam van de Heer, want zijn bevel heeft hen allen geschapen” (Ps. 148, 3-5). Wij bestaan niet alleen door de macht van God, maar vóór Hem en met Hem. Daarom aanbidden wij Hem.

73. De geschriften van de profeten nodigen ertoe uit om op moeilijke ogenblikken kracht te hervinden door naar de machtige God te kijken die het heelal heeft geschapen. De oneindige macht van God leidt er niet toe dat wij zijn vaderlijke tederheid moeten ontberen, omdat zich in Hem genegenheid en kracht verenigen. In werkelijkheid houdt iedere gezonde spiritualiteit tegelijkertijd in dat men de goddelijke liefde ontvangt en met

vertrouwen de Heer aanbidt om zijn oneindige macht. In de Bijbel is de God die bevrijdt en redt, dezelfde als de God die het heelal heeft geschapen, en deze twee wijzen van goddelijk handelen zijn nauw en onlosmakelijk met elkaar verbonden. “Ach, God mijn Heer! Gij hebt de hemel en de aarde gemaakt in uw grote macht, met opgestoken arm. Niets is onmogelijk voor U [...] Gij hebt uw volk, Israël, uit Egypte gevoerd met tekenen en wonderen” (Jer. 32, 17.21). “De Heer is een God van eeuwigheid, Hij heeft de verste hoeken der aarde geschapen. Hij wordt niet moe noch uitgeput, zijn inzicht is niet te doorgronden. Hij geeft aan de vermoeide weer sterkte, aan de onvermogene een overvloed van kracht” (Jes. 40, 28b-29).

74. De ervaring van de ballingschap in Babylon bracht een geestelijke crisis teweeg die tot een verdieping van het geloof in God heeft geleid. Zo werd het volk aangespoord te midden van zijn ongelukkige situatie de hoop te hervinden. Eeuwen later, op een ander moment van beproeving en vervolging, toen het Romeinse Rijk een absolute heerschappij trachtte op te leggen, vonden de gelovigen wederom troost en hoop door hun vertrouwen in de almachtige God te vergroten, en zij zongen: “Groot en wonderbaar zijn uw daden, Heer, God Albeheerser. Rechtvaardig en waarachtig zijn uw wegen” (Apok. 15, 3). Als God het heelal uit het niets heeft kunnen scheppen, kan Hij ook in deze wereld ingrijpen en iedere vorm van kwaad overwinnen. Ongerechtigheid is dus niet onoverwinnelijk.

75. Wij kunnen geen spiritualiteit ondersteunen die God de Almachtige en de Schepper vergeet. Op deze wijze zouden wij uiteindelijk andere machten van de wereld aanbidden of ons in de plaats stellen van de Heer, zodat wij zelfs de pretentie hebben de door Hem geschapen werkelijkheid onder de voet te lopen zonder grenzen te kennen. De beste manier om de mens zijn plaats te wijzen en een einde te maken aan zijn pretentie een absolute heerser over de aarde te zijn, is weer de figuur van een Vader voor te houden als Schepper en enige heerser over de wereld, omdat de mens anders er naar zal neigen eigen wetten en eigen belangen aan de werkelijkheid op te leggen.

III. Het mysterie van het heelal

76. Voor de joods-christelijke traditie is spreken over “schepping” meer dan spreken over natuur, omdat het te maken heeft met Gods plan van liefde, waarin ieder schepsel een waarde en een betekenis heeft. Natuur wordt vaak verstaan als een systeem dat men analyseert, begrijpt en beheert, maar schepping kan alleen worden begrepen als een geschenk dat voortkomt uit de geopende hand van de Vader van allen, als een werkelijkheid die wordt verlicht door de liefde die ons samenroept tot een universele gemeenschap.

77. “Het woord van de Heer heeft de hemel gemaakt” (Ps. 33, 6). Zo worden wij erop gewezen dat de wereld voortkomt uit een besluit, niet uit chaos of toevalligheid en dit geeft haar nog meer luister. Er is een vrije keuze die tot uitdrukking komt in het scheppende woord. Het heelal is niet ontstaan als het resultaat van een willekeurige almacht, van krachtsvertoon of verlangen naar zelfbevestiging. De schepping behoort tot de orde van de liefde. Gods liefde is de fundamentele reden van heel de schepping: “Want alles wat bestaat hebt Gij lief en Gij verafschuwt niets van wat Gij gemaakt hebt; ja, als Gij iets gehaat hadt, zoudt Gij het niet geschapen hebben” (Wijsh. 11, 24). Zo is ieder schepsel onderwerp van de tederheid van de Vader, die het een plaats in de wereld toewijst. Zelfs het vluchtige leven van het meest onbelangrijke wezen is onderwerp van zijn liefde en in die weinige seconden van zijn bestaan omgeeft Hij het met zijn genegenheid. De heilige Basilius de Grote zei dat de Schepper ook “goedheid zonder berekening” is⁴⁴ en Dante Alighieri sprak van de “liefde die de zon en de andere sterren beweegt”.⁴⁵ Daarom stijgt men van de geschapen werken op “tot zijn liefdevolle barmhartigheid”.⁴⁶

78. Tegelijkertijd heeft het joods-christelijke denken de natuur ontmythologiseerd. Zonder op te houden haar te bewonderen om haar schittering en onmetelijkheid heeft het haar geen goddelijk karakter toegeschreven.

---

44 *Hom. in Hexaemeron*, 1, 2, 10: PG 29, 9.

45 *Divina Commedia. Paradiso*, Canto XXXIII, 145.

46 Benedictus XVI, *Catechese* (9 november 2005), 3; *Insegnamenti* 1 (2005), 768.

Zo wordt nog eens onze verplichting ten opzichte van haar onderstreept. Een terugkeer naar de natuur mag niet ten koste gaan van de vrijheid en verantwoordelijkheid van de mens, die een deel is van de wereld met de opdracht de eigen capaciteiten te gebruiken om haar te beschermen en de mogelijkheden ervan te ontwikkelen. Als wij de waarde en de broosheid van de natuur en tegelijkertijd de capaciteiten die de Schepper ons heeft gegeven, erkennen, dan maakt dit het ons vandaag mogelijk een einde te maken aan de moderne mythe van de onbegrensde materiële vooruitgang. Een breekbare wereld met een mens aan wie God de zorg ervoor toevertrouwt, doet een appel aan ons verstand om te erkennen hoe wij onze macht zouden moeten sturen, uitoefenen en beperken.

79. In dit heelal, dat bestaat uit open systemen die met elkaar in verbinding treden, kunnen wij ontelbare vormen van relatie en deelname ontdekken. Dit brengt ons er ook toe aan het geheel te denken als openstaand voor de transcendentie van God, waarbinnen het zich ontwikkelt. Het geloof maakt het ons mogelijk de betekenis en de mysterieuze schoonheid te interpreteren van wat er gebeurt. De menselijke vrijheid kan haar intelligente bijdrage leveren aan een positieve evolutie, maar kan ook nieuw kwaad toevoegen, nieuwe oorzaken van lijden en ware achteruitgang. Dit bepaalt de opwindende en dramatische geschiedenis van de mens, die zowel een bloei van bevrijding, groei, redding en liefde als een traject van verval en wederzijdse verwoesting laat zien. Daarom tracht het handelen van de Kerk niet alleen aan de plicht te herinneren te zorgen voor de natuur, maar tegelijkertijd “moet zij vooral de mens beschermen tegen de vernietiging van zichzelf”.⁴⁷

80. Desondanks is God, die met ons wil handelen en op onze samenwerking wil rekenen, ook in staat iets goeds te halen uit het kwaad dat wij doen, omdat “de Heilige Geest een oneindige vindingrijkheid heeft, eigen aan de goddelijke geest, die ervoor kan zorgen ook de knopen van de meest ingewikkelde en ondoordringbare menselijke aangelegenheden te ontwarren”.⁴⁸ Hij heeft op enigerlei wijze zichzelf willen beperken bij de schepping

---

47 Id., *encycl. Caritas in veritate* (29 juni 2009), 51: AAS 101 (2009), 687.

48 Johannes Paulus II, *Catechesis* (24 april 1991), 6: *Insegnamenti* 14/1 (1991), 856.

van een wereld die ontwikkeling nodig heeft en waar veel dingen die wij als kwaad, gevaren of bronnen van lijden beschouwen, in werkelijkheid deel uitmaken van de geboorteweën die ons ertoe aanzetten samen te werken met de Schepper.⁴⁹ Hij is aanwezig in het diepste binnenste van ieder ding zonder de autonomie van zijn schepsel te bepalen en ook dit veroorzaakt de legitieme autonomie van de aardse werkelijkheden.⁵⁰ Deze goddelijke aanwezigheid, die het voortbestaan en de ontwikkeling van ieder wezen waarborgt, “is de voortzetting van het scheppend handelen”.⁵¹ De Geest van God heeft het heelal vervuld van potenties die het mogelijk maken dat uit de schoot van de dingen steeds iets nieuws kan ontspruiten. “De natuur is niets anders dan de ratio van een bepaalde kunst, vooral de goddelijke kunst, die staat geschreven in de dingen, waardoor de dingen zelf bewegen naar een bepaald doel. Alsof de scheepsbouwer het hout zou kunnen toestaan vanzelf te bewegen om de vorm van het schip aan te nemen”.⁵²

81. Hoewel de mens ook processen van evolutie veronderstelt, brengt hij ook een nieuwheid met zich mee die niet geheel is te verklaren uit de evolutie van andere open systemen. Ieder van ons beschikt op zich over een persoonlijke identiteit, die in staat is om in dialoog te treden met de ander en met God zelf. Vermogen tot reflectie, redeneren, creativiteit, interpretatie, artistieke uitwerking en andere nieuwe vaardigheden laten een uitzonderlijkheid zien die boven het fysieke en biologische niveau uit gaat. De kwalitatieve nieuwheid van het ontstaan van een persoonlijk wezen binnen de materiële schepping, veronderstelt een direct handelen van God, een bijzondere roeping tot leven en tot een relatie van een Jij tot een ander jij. Uitgaande van de bijbelteksten beschouwen wij de persoon als een subject dat nooit tot de categorie van een object kan worden gereduceerd.

---

49 De Catechismus leert dat God een wereld heeft willen scheppen die op weg is naar haar laatste volmaaktheid en dat dit de tegenwoordigheid inhoudt van onvolmaaktheid en fysiek kwaad: vgl. *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 310.

50 Vgl. Tweede Vat. Oecum. Conc., post. const. *Gaudium et spes* over de Kerk in de wereld van deze tijd, 36.

51 Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* I, q. 104, art. 1, ad 4.

52 Id., *In octo libros Physicorum Aristotelis expositio*, lib. II, lectio 14.

82. Het zou echter ook verkeerd zijn te denken dat de andere levende wezens beschouwd moeten worden als pure objecten die onderworpen zijn aan de willekeurige heerschappij van de mens. Wanneer de natuur alleen maar wordt gezien als een object van profijt en belang, dan brengt dat ook ernstige gevolgen voor de maatschappij met zich mee. De opvatting die de willekeur van de sterkste ondersteunt, heeft een geweldige ongelijkheid, ongerechtigheid en geweld voor het grootste gedeelte van de mensheid bevorderd, omdat de hulpbronnen het eigendom worden van wie het eerste komt of van wie de macht heeft: de winnaar krijgt alles. Het ideaal van harmonie, gerechtigheid, broederschap en vrede dat Jezus voorhoudt, staat lijnrecht tegenover dit model en Hij bracht dit zo tot uitdrukking, toen Hij verwees naar de machten van zijn tijd: “De heersers der volkeren regeren hen met ijzeren vuist en de groten maken misbruik van hun macht over hen. Dit mag bij u niet het geval zijn; wie onder u groot wil worden, moet dienaar van u zijn” (Mat. 20, 25-26).

83. Het einddoel van de gang van het heelal ligt in de volheid van God, die reeds door de opgestane Christus is bereikt, spil van de universele groei.⁵³ Zo voegen wij nog een argument toe om elke despotische en onverantwoorde overheersing van de andere schepselen door de mens af te wijzen. Het uiteindelijke doel van de andere schepselen zijn niet wij. Integendeel, allen gaan samen met ons en door ons verder naar het gemeenschappelijke doel dat God is, in een transcendente volheid waar de verrezen Christus alles omarmt en verlicht. De mens, begiftigd met verstand en liefde en aangetrokken door de volheid van Christus, is immers geroepen alle schepselen terug te brengen naar hun Schepper.

---

53 In dit perspectief dient men de bijdrage van p. Teilhard de Chardin te zien; vgl. Paulus VI, *Discorso in uno stabilimento chimico-farmaceutico* (24 februari 1966): *Insegnamenti* 4 (1966), 992-993; Johannes Paulus II, *Lettera al reverendo P. George V. Coyne* (1 juni 1988): *Insegnamenti* 11/2 (1988), 1715; Benedictus XVI, *Omelia nella celebrazione dei Vespri ad Aosta* (24 juli 2009): *Insegnamenti* 5/2 (2009), 60.

IV. De boodschap van ieder schepsel in de harmonie van heel de schepping

84. Met aandrang zeggen dat de mens beeld van God is, zou ons niet moeten doen vergeten dat ieder schepsel een functie heeft en geen enkel overbodig is. Heel het materiële heelal is een taal van de liefde van God, van zijn mateloze genegenheid voor ons. Bodem, water, bergen, alles is liefkozing van God. De geschiedenis van de eigen vriendschap met God ontwikkelt zich altijd in een geografische ruimte die een zeer persoonlijke betekenis krijgt, en ieder van ons bewaart in zijn geheugen plaatsen waarvan de herinnering hem heel goed doet. Wie tussen de bergen is opgegroeid of als kind naast een beekje zat om te drinken, of wie op een plein van zijn wijk speelde, voelt zich, wanneer hij naar die plaatsen terugkeert, geroepen zijn eigen identiteit terug te vinden.

85. God heeft een schitterend boek geschreven “waarvan de letters de menigte schepselen zijn die in het heelal aanwezig zijn”.⁵⁴ De bisschoppen van Canada hebben goed tot uitdrukking gebracht dat geen enkel schepsel buiten deze manifestatie van God valt: “Van de meest weidse panorama’s tot de zwakste vormen van leven is de natuur een voortdurende bron van verwondering en eerbied. Zij is bovendien een voortdurende openbaring van het goddelijke”.⁵⁵ De bisschoppen van Japan hebben van hun kant iets heel aansprekends gezegd: “Waarnemen dat ieder schepsel de lofzang van zijn bestaan zingt, betekent leven met vreugde in de liefde van God en de hoop”.⁵⁶ Deze beschouwing van de schepping maakt het ons mogelijk in ieder ding een wijze les te ontdekken die God ons wil meedelen, omdat “voor een gelovige het kijken naar de schepping ook het luisteren naar een boodschap, het horen van een paradoxale en stille stem is”.⁵⁷ Wij kunnen zeggen dat “er naast de eigenlijke openbaring, die vervat is in de Heilige

---

54 Johannes Paulus II, *Catechese* (30 januari 2002), 6; *Insegnamenti* 25/1 (2002), 140.

55 Katholieke Bisschoppenconferentie van Canada. Commissie Maatschappelijke Aangelegenheden, pastorale brief “*You Love All That Exists... All Things Are Yours, God, Lover of Life* (4 oktober 2003), 1.

56 Katholieke Bisschoppenconferentie van Japan, *Reverence for Life. A Message for the Twenty-First Century* (1 januari 2001), 89.

57 Johannes Paulus II, *Catechese* (26 januari 2000), 5; *Insegnamenti* 23/1 (2000), 123.

Schrift, ook een goddelijke manifestatie is in het schitteren van de zon en het vallen van de nacht”.⁵⁸ Wanneer de mens aandacht schenkt aan deze manifestatie, leert hij zichzelf in relatie met de andere schepselen te zien: “Ik druk mijzelf uit, wanneer ik de wereld uitdruk; ik onderzoek mijn sacraliteit, wanneer ik die van de wereld ontcijfer”.⁵⁹

86. Het geheel van het heelal laat met zijn vele relaties het best de onuitputtelijke rijkdom van God zien. De heilige Thomas van Aquino heeft op een wijze manier onderstreept dat veelheid en verscheidenheid voortkomen “uit de bedoeling van de eerst handelende Die heeft gewild dat “wat aan ieder ding ontbreekt, door de andere dingen wordt aangevuld om de goddelijke goedheid te vertegenwoordigen”,⁶⁰ omdat “zijn goedheid niet voldoende door één schepsel kan worden vertegenwoordigd”.⁶¹ Daarom moeten wij de verscheidenheid van de dingen in hun vele relaties aanvaarden.⁶² Men begrijpt dan ook beter het belang en de betekenis van ieder schepsel, als men het beschouwt in het geheel van Gods plan. De Catechismus leert het volgende: “De onderlinge afhankelijkheid van de schepselen is door God gewild. De zon en de maan, de ceder en het bloempje, de adelaar en de mus: het schouwspel van hun oneindige verscheidenheid en ongelijkheid betekent dat geen enkel schepsel aan zichzelf genoeg heeft. Zij bestaan slechts in onderlinge afhankelijkheid om elkaar wederzijds aan te vullen, ten dienste van elkaar”.⁶³

87. Wanneer men zich de weerspiegeling van God in alles wat bestaat realiseert, bespeurt het hart het verlangen de Heer te prijzen om al zijn schepselen en Hem samen met hen te aanbidden, zoals zichtbaar wordt in het zeer mooie lied van de heilige Franciscus van Assisi:

---

58 Id., *Catechese* (2 augustus 2000), 3: *Insegnamenti* 23/2 (2000), 112.

59 Paul Ricoeur, *Philosophie de la volonté. 2. Finitude et Culpabilité*, Paris 2009, 216.

60 *Summa Theologiae* I, q. 47, art. 1.

61 *Ibid.*

62 Vgl. *ibid.*, art. 2, ad. 1; art. 3.

63 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 340.

*“Wees geprezen, mijn Heer, met al uw schepselen
vooral zuster zon, die de dag is, en door wie Gij ons verlicht.
En zij is schoon en stralend met grote glans:
van U, Allerhoogste, is zij het zinnebeeld...*

*Wees geprezen, mijn Heer, om zuster maan en de sterren,
aan de hemel hebt Gij ze gevormd, helder en kostbaar en mooi.*

*Wees geprezen, mijn Heer, om broeder wind
en om de lucht en de wolken en het kalme weer en ieder jaargetijde,
waardoor Gij uw schepselen ondersteuning geeft.*

*Wees geprezen, mijn Heer, om zuster water,
die zeer nuttig en nederig en kostbaar en zuiver is.*

*Wees geprezen, mijn Heer, om broeder vuur,
waardoor Gij de nacht verlicht:
en hij is mooi en vrolijk en krachtig en sterk”.*⁶⁴

88. De bisschoppen van Brazilië hebben benadrukt dat, behalve dat heel de natuur een manifestatie van God is, zij de plaats is van zijn tegenwoordigheid. In ieder schepsel woont zijn levendmakende Geest, die ons oproept tot een relatie met Hem.⁶⁵ De ontdekking van deze tegenwoordigheid stimuleert in ons de ontwikkeling van de “ecologische deugden”.⁶⁶ Maar wanneer wij dit zeggen, laten wij dan niet vergeten dat er ook een oneindige afstand bestaat, dat de dingen van deze wereld niet de volheid van God bezitten. Anders zouden wij de schepselen ook geen goed kunnen doen, omdat wij hun eigen en authentieke plaats niet zouden erkennen en uiteindelijk onrechtmatig van hen zouden eisen wat zij in hun kleinheid ons niet kunnen geven.

---

64 *Cantico delle creature: FF, 340.*

65 Vgl. Nationale Bisschoppenconferentie van Brazilië, *A Igreja e a questão ecológica* 1992, 53-54.

66 *Ibid.*, 61.

V. Een universele gemeenschap

89. De schepselen van deze wereld mogen niet worden beschouwd als een goed zonder eigenaar: “Gij spaart echter alles, omdat het van U is, Gij Heer, die al wat leeft bemint” (Wijsh. 11, 26). Dit leidt tot de overtuiging dat wij allen, als wezens van het heelal en geschapen door dezelfde Vader, met elkaar verbonden zijn door onzichtbare banden en een soort universele familie vormen, een verheven gemeenschap die ons aanzet tot een heilig, liefdevol en nederig respect. Ik wil eraan herinneren dat “God ons zo nauw met de wereld die ons omgeeft, heeft verbonden dat de woestijnvorming van de bodem als het ware een ziekte is voor ieder en wij mogen klagen over het uitsterven van een soort, als was het een verminking”.⁶⁷

90. Dit betekent niet om alle levende wezens gelijk te stellen en de mens de bijzondere waarde te ontnemen die tegelijkertijd een ontzettende verantwoordelijkheid inhoudt. En dit brengt evenmin een vergoddelijking van de aarde met zich mee, die ons de roeping zou ontnemen om met haar samen te werken en de broosheid ervan te beschermen. Deze opvattingen zouden uiteindelijk een nieuwe onevenwichtigheid teweeg brengen in een poging de werkelijkheid die ons uitdaagt te ontvluchten.⁶⁸ Men ziet soms een obsessie om de menselijke persoon iedere superioriteit te ontzeggen. Het moet ons echter met zorg vervullen dat er met de andere levende wezens op een onverantwoordelijke wijze wordt omgegaan. Maar wij zouden vooral verontwaardigd moeten zijn over de geweldige ongelijkheid die er onder ons mensen bestaat, omdat wij het blijven tolereren dat sommigen zich waardiger dan de ander beschouwen. Wij merken niet meer dat sommigen zich voortslepen in een vernederende ellende, zonder mogelijkheden die te boven te komen terwijl anderen zelfs niet weten wat ze moeten doen met hetgeen ze bezitten, ijdel te koop lopen met een vermeend superioriteitsgevoel en een dergelijk niveau van verspilling bereiken dat men onmogelijk zou kunnen veralgemeniseren zonder de planeet te verwoesten. Wij blijven in feite toestaan dat sommigen zich

---

67 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 215: AAS 105 (2013), 1109.

68 Vgl. Benedictus XVI, encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 14: AAS (2009), 650.

meer mens dan anderen voelen, alsof ze met grotere rechten geboren waren.

91. Een gevoel van innige verbondenheid met de andere wezens in de natuur kan niet echt zijn, als er tegelijkertijd in het hart geen tederheid, medeleven en bezorgdheid is voor de mens. De inconsequentie van degene die strijdt tegen de handel in dieren die dreigen uit te sterven, maar totaal onverschillig blijft voor mensenhandel, geen belangstelling heeft voor de armen of vastbesloten is een andere mens die hem niet aanstaat, te vernietigen, is duidelijk. Dat brengt de zin van de strijd voor het milieu in gevaar. Het is niet toevallig dat in het gezang waarin Hij God prijst, de heilige Franciscus toevoegt: “Wees geprezen, mijn Heer, om hen die vergeven om uw liefde”. Alles is met elkaar verbonden. Daarom is er een bezorgdheid voor het milieu vereist die verbonden is met een oprechte liefde voor de mens en een voortdurende inzet betreffende de problemen van de maatschappij.

92. Anderzijds is, wanneer het hart waarlijk openstaat voor een universele gemeenschap, niets en niemand van die broederschap uitgesloten. Dientengevolge is het ook waar dat onverschilligheid of wreedheid tegen de andere schepselen van deze wereld uiteindelijk altijd op de een of andere manier wordt overgedragen op de wijze waarop wij andere mensen behandelen. Het hart is één en het zal niet lang duren, voordat de verachtelijkheid die iemand ertoe brengt een dier te mishandelen, zichtbaar wordt in de relatie met andere mensen. Iedere wreedheid tegenover welk schepsel dan ook “is in strijd met de menselijke waardigheid”.⁶⁹ Wij kunnen ons niet beschouwen als mensen die werkelijk liefhebben, als wij een gedeelte van de werkelijkheid buitensluiten. “Vrede, gerechtigheid en behoud van de schepping zijn drie kwesties die nauw met elkaar zijn verbonden, die men nooit zal kunnen scheiden, zodat ze afzonderlijk kunnen worden behandeld, op straffe van opnieuw te vervallen tot reductionisme”.⁷⁰ Alles staat in relatie en alle mensen zijn verenigd als broeders en zusters in een

---

69 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2418.

70 Conferentie van het Dominicaanse Episcopaat, pastorale brief *Sobre la relación del hombre con la naturaleza* (15 maart 1987).

wonderbaarlijke pelgrimstocht, verbonden door de liefde die God voor elk van zijn schepselen heeft en die ons ook onderling met tedere genegenheid verenigt met broeder zon, zuster maan, broeder rivier en moeder aarde.

VI. De gemeenschappelijke bestemming van de goederen

93. Vandaag zijn gelovigen en niet-gelovigen het eens over het feit dat de aarde in wezen een gemeenschappelijke erfenis is waarvan de vruchten ten nutte moeten komen van allen. Voor gelovigen is dit een kwestie van trouw aan de Schepper, omdat God de wereld voor allen heeft geschapen. Dientengevolge moet iedere ecologische benadering een sociaal perspectief integreren dat rekening houdt met de fundamentele rechten van de meest benadeelden. Het beginsel van de onderschikking van privé-bezit aan de universele bestemming van goederen en daarom het universele recht op het gebruik ervan is “een gouden regel” van sociaal gedrag en het “eerste beginsel van iedere ethisch-maatschappelijke orde.”⁷¹ De christelijke traditie heeft het recht op privé-eigendom nooit als absoluut of onaantastbaar erkend en heeft de maatschappelijke functie van iedere vorm van privé-eigendom duidelijk beklemtoond. De heilige Johannes Paulus II heeft zeer nadrukkelijk aan deze leer herinnerd, toen hij zei dat “God de aarde aan heel het menselijk geslacht heeft gegeven, opdat zij alle leden ervan onderhoudt *zonder iemand buiten te sluiten of te bevorrechten*”.⁷² Dit zijn zwaarwegende en krachtige woorden. Hij heeft erop gewezen dat “een type van ontwikkeling dat de persoonlijke en maatschappelijke, economische en politieke rechten van de mens, met inbegrip van de rechten van de naties en de volken, niet zou eerbiedigen en bevorderen, werkelijk menonwaardig zou zijn”.⁷³ Met grote duidelijkheid heeft hij uitgelegd dat “de Kerk wel het legitieme recht op privé-eigendom verdedigt, maar ook niet minder duidelijk leert dat op ieder privé-eigendom altijd een maatschappelijke hypotheek drukt, opdat de goederen dienen tot de algemene bestemming

---

71 Johannes Paulus II, encycl. *Laborem exercens* (14 september 1981), 19: AAS 73 (1981), 626.

72 Encycl. *Centesimus annus* (1 mei 1991), 31: AAS 83 (1991), 831.

73 Encycl. *Sollicitudo Rei Socialis* (30 december 1987), 33: AAS 80 (1988), 557.

die God eraan heeft gegeven”.⁷⁴ Daarom zegt hij dat “het niet overeenkomstig Gods plan is deze gave zo te beheren dat de weldaden ervan alleen maar ten voordele zijn van weinigen”.⁷⁵ Dit stelt serieus de onrechtvaardige gewoonten van een gedeelte van de mensheid ter discussie.⁷⁶

94. De rijke en de arme hebben een gelijke waardigheid, omdat “de Heer hen allen heeft gemaakt” (Spr. 22, 2), “Hij zelf klein en groot heeft gemaakt (Wijsh. 6, 7) en “de zon laat opgaan over slechten en goeden” (Mat. 5, 45). Dit heeft praktische consequenties, zoals die welke door de bisschoppen van Paraguay worden geformuleerd: “Iedere boer heeft het natuurlijke recht een redelijk stuk grond te bezitten, waar hij zijn huis op kan bouwen, werken voor het levensonderhoud van zijn gezin en zekerheid kan hebben betreffende zijn eigen bestaan. Dit recht moet worden gegarandeerd, opdat het uitoefenen ervan niet schijn, maar werkelijk is. En dit betekent dat de boer, behalve dat hij het eigendomsrecht heeft, moet kunnen rekenen op de middelen van technische vorming, leningen, verzekeringen en toegang tot de markt”.⁷⁷

95. Het milieu is een collectief goed, een erfenis van heel de mensheid en een verantwoordelijkheid van allen. Als iemand er een deel van bezit, dan is dat alleen maar om het te beheren ten nutte van allen. Als wij dat niet doen, belasten wij ons geweten ermee dat wij het bestaan van de ander ontkennen. Daarom hebben de bisschoppen van Nieuw-Zeeland zich afgevraagd wat het gebod “gij zult niet doden” te betekenen heeft, wanneer “twintig procent van de wereldbevolking in een zodanige mate hulpbronnen verbruikt dat zij de arme volken en de toekomstige generaties ontnemen wat zij nodig hebben om te overleven”.⁷⁸

---

74 *Discorso agli indigeni e ai campesinos del Messico, Cuilapán* (29 januari 1979), 6: AAS 71 (1979), 209.

75 *Omelia nella Messa celebrata per gli agricoltori a Recife, Brasile* (7 juli 1980), 4: AAS 72 (1980), 926.

76 Vgl. *Boodschap voor Wereldvrededag* 1990, 8: AAS 82 (1990), 152.

77 Bisschoppenconferentie van Paraguay, pastorale brief *El campesino paraguayo y la tierra* (12 juni 1983), 2, 4, d.

78 Bisschoppenconferentie van Nieuw-Zeeland, *Statement on Environmental Issues*, Wellington (1 september 2006).

VII. De blik van Jezus

96. Jezus maakt zich het bijbels geloof in God de Schepper eigen en benadrukt een fundamenteel gegeven: God is Vader (vgl. Mat. 11, 25). In de gesprekken met zijn leerlingen nodigde Jezus hen uit de vaderrelatie te erkennen die God heeft met al zijn schepselen, en herinnerde Hij hen met een ontroerende tederheid eraan hoe ieder van die schepselen in zijn ogen belangrijk is: “Kan men niet vijf mussen kopen voor twee stuivers? Toch vergeet God niet een van hen” (Luc. 12, 6). “Let eens op de vogels in de lucht: ze zaaien niet en maaien niet en verzamelen niet in schuren, maar uw hemelse Vader voedt ze” (Mat. 6, 26).

97. De Heer kon anderen uitnodigen te letten op de schoonheid die er in de wereld is, omdat Hijzelf in voortdurend contact stond met de natuur en daaraan een aandacht vol genegenheid en verwondering besteedde. Wanneer Hij iedere hoek van zijn land doorkruiste, hield Hij stil om de door zijn Vader gezaaide schoonheid te aanschouwen en nodigde Hij zijn leerlingen uit te beseffen dat de dingen een goddelijke boodschap bevatten: “Slaat uw ogen op en kijkt naar de velden; ze staan wit, rijp voor de oogst (Joh. 4, 35)”. “Het Rijk der hemelen lijkt op een mosterdzaadje, dat iemand op zijn akker zaaide. Weliswaar is dit het kleinste zaadje, maar wanneer het is opgeschoten, is het groter dan de andere tuingewassen: het wordt een boom” (Mat. 13, 31-32).

98. Jezus leefde in volledige harmonie met de schepping en de anderen stonden verbaasd: “Wat voor iemand is dat toch, dat zelfs de winden en de zee Hem gehoorzamen?” (Mat. 8, 27). Hij verscheen niet als een van de wereld gescheiden ascet of als een vijand van de aangename dingen van het leven. Met verwijzing naar zichzelf zei Hij: “Kijk, die gulzigaard en wijndrinker” (Mat. 11, 19). Hij stond ver af van de filosofieën die het lichaam, de materie en de dingen van deze wereld verachtten. Toch hebben deze ongezonde dualismen in de loop der eeuwen een aanzienlijke invloed gehad op sommige christelijke denkers en het evangelie misvormd. Jezus werkte met zijn handen en stond dagelijks in contact met de door God

geschapen materie om daaraan met zijn vaardigheid van handwerksman vorm te geven. Hier dient te worden gewezen op het feit dat het grootste gedeelte van zijn leven is gewijd aan deze inspanning om een eenvoudig bestaan vorm te geven dat geen enkele verwondering wekte: “Is dat niet de timmerman, de zoon van Maria?” (Mar. 6, 3). Zo heeft Hij het werk geheiligd en er een bijzondere waarde aan verleend tot rijping van ons. De heilige Johannes Paulus II leerde dat “wanneer de mens door in vereniging met Christus die voor ons is gekruisigd, de inspanning van het werk verdraagt, hij in zekere zin met de Zoon van God meewerkt aan de verlossing van de mensheid”.⁷⁹

99. Volgens de christelijk opvatting van de werkelijkheid loopt de bestemming van de hele schepping via het mysterie van Christus, die vanaf het begin tegenwoordig is: “Het heelal is geschapen door Hem en voor Hem” (Kol, 1, 16)⁸⁰. De proloog van het Johannesevangelie (1, 1-18) laat de scheppende activiteit van Christus als goddelijk Woord (*logos*) zien. Maar deze proloog verrast door zijn bewering dat dit Woord “vles is geworden” (Joh. 1, 14). Een Persoon van de Drie-eenheid heeft zich gevoegd in de geschapen kosmos en het lot ervan tot aan het kruis gedeeld. Vanaf het begin van de wereld, maar op een bijzondere wijze echter sinds de menswording, is het mysterie van Christus op een verborgen wijze werkzaam in het geheel van de natuurlijke werkelijkheid zonder daardoor de autonomie ervan aan te tasten.

100. Het Nieuwe Testament spreekt ons niet alleen van de aardse Jezus en zijn zo concrete en liefdevolle relatie met de wereld. Het laat ons Hem ook zien als verzezen en verheerlijkt, aanwezig in heel de schepping met zijn universele heerschappij: “Want in Hem heeft God willen wonen in heel zijn volheid, om door Hem het heelal met zich te verzoenen en vrede te stichten door het bloed aan het kruis vergoten, om alles in de hemelen en op de aarde te verzoenen, door Hem alleen” (Kol. 1, 19-20). Dit richt ons op het einde der tijden, wanneer de Zoon de Vader alles in handen zal geven

---

79 Encycl. *Laborem exercens* (14 september 1981), 27: AAS 73 (1981), 645.

80 Daarom kon de heilige Justinus spreken over “zaden van het Woord” in de wereld: vgl. *II Apologia* 8, 1-2; 13, 3-6: PC 6, 457-458; 467.

zodat “God alles in alles is” (1 Kor. 15, 28). Zo doen de schepselen van deze wereld zich aan ons niet meer voor als een puur natuurlijke werkelijkheid, omdat de verrezen Heer ze op mysterieuze wijze omgeeft en richt op een bestemming van volheid. Dezelfde bloemen op het veld en de vogels die Hij verwonderd zag met zijn menselijke ogen, zijn nu vol van zijn lichtende tegenwoordigheid.

Hoofdstuk drie

De menselijke wortel van de ecologische crisis

101. Het dient ons tot niets de symptomen te beschrijven, als wij de menselijke oorsprong van de ecologische crisis niet erkennen. Er is een wijze van leven en menselijk handelen die tekort schiet en de werkelijkheid zodanig weerspreekt dat zij haar vernietigt. Waarom kunnen wij niet hierbij blijven stilstaan om erover na te denken? Ik stel daarom dan ook voor ons te concentreren op het heersende technocratische paradigma en de plaats die de mens en zijn handelen in de wereld daarin innemen.

I. De technologie: creativiteit en macht

102. De mensheid is een nieuw tijdperk binnengetreden waarin de macht van de technologie ons voor een tweesprong plaatst. Wij zijn de erfgenamen van twee eeuwen geweldige golven van verandering: de stoommachine, de spoorweg, de telegraaf, de elektriciteit, de auto, het vliegtuig, de chemische industrieën, de moderne geneeskunde, de informatica en meer recent de digitale revolutie, de robotica, de biotechnologieën en de nanotechnologieën. Het is juist zich te verheugen over deze voordeelingen en enthousiast te raken ten opzichte van de ruime mogelijkheden die deze voortdurende vernieuwingen voor ons openen, omdat “wetenschap en techniek een schitterend product zijn van de menselijke creativiteit, die een gave van God is”.⁸¹ De verandering van de natuur voor nuttige doeleinden is vanaf het begin een kenmerk van het menselijk

---

81 Johannes Paulus II, *Toespraak tot de vertegenwoordigers van wetenschap, cultuur en andere studierichtingen aan de Universiteit van de Verenigde Naties, Hiroshima 25 februari 1981*, 3: AAS 73 (1981), 422.

geslacht en zo “brengt” de techniek “de spanning van de menselijke geest tot uitdrukking bij het stapsgewijs overwinnen van bepaalde materiële beperkingen”.⁸² De technologie heeft talloos kwaad dat de mens trof, beperkt en bestreden. Wij kunnen niet anders dan de bereikte vooruitgang, vooral in de geneeskunde, de techniek en op het gebied van de communicatie waarderen en er dankbaar voor zijn. En hoe zouden wij niet erkentelijk zijn voor alle inspanningen van veel wetenschappers en technici die alternatieven voor een duurzame ontwikkeling hebben uitgewerkt?

103. De technische wetenschap is, als zij juist is georiënteerd, in staat niet alleen werkelijk belangrijke dingen tot stand te brengen om de kwaliteit van leven van de mens te verbeteren, van de voorwerpen voor huishoudelijk gebruik tot de grote transportmiddelen, bruggen, gebouwen, openbare ruimten. Zij is ook in staat het schone voort te brengen en de mens, ondergedompeld in de materiële wereld, de “sprong” te laten maken naar de wereld van de schoonheid. Kan men de schoonheid van een vliegtuig of van sommige wolkenkrabbers ontkennen? Er zijn kostbare schilder- of muziekwerken die tot stand zijn gebracht, doordat men zijn toevlucht nam tot nieuwe technische instrumenten. Zo maakt men in de zoektocht van de technicus naar schoonheid en in wie naar deze schoonheid kijkt, de sprong naar een echt menselijke schoonheid.

104. Wij kunnen echter niet ontkennen dat de atoomenergie, de biotechnologie, de informatica, de kennis van ons eigen DNA en andere talenten die wij hebben ontwikkeld, ons een huiveringwekkende macht geven. Wat meer is, zij geven degenen die de kennis en vooral de economische macht hebben om deze in te zetten, een indrukwekkende macht over het geheel van het menselijk geslacht en de hele wereld. Nooit heeft de mensheid zoveel macht over zichzelf gehad en niets garandeert dat zij deze goed zal gebruiken, vooral als men kijkt naar de wijze waarop zij van deze macht actueel gebruik maakt. Het is voldoende te herinneren aan de atoombommen die midden in de twintigste eeuw zijn geworpen, evenals aan de grote inzet van de technologie die door het nazisme, het communisme en andere

---

82 Benedictus XVI, *encycl. Caritas in veritate* (29 juni 2009), 69: AAS 101 (2009), 702.

totalitaire regimes ten toon werd gespreid ten einde miljoenen mensen af te slachten, zonder te vergeten dat vandaag voor de oorlog steeds dodelijkere instrumenten ter beschikking staan. In welke handen bevindt zich zoveel macht en in welke kan ze komen? Het is vreselijk gevaarlijk dat zij ligt bij een klein gedeelte van de mensheid.

105. Men neigt tot de opvatting dat “iedere toename van macht eenvoudigweg vooruitgang is; verhoging van veiligheid, nut, welzijn, levenskracht, volheid van waarden”,⁸³ alsof de werkelijkheid, het goede en de waarheid spontaan zouden opbloeien uit de macht van de technologie en de economie zelf. Feitelijk is “de moderne mens niet opgevoed tot een juist gebruik van macht”,⁸⁴ want de immense technische groei is niet gelijk op gegaan met een ontwikkeling van de mens in verantwoordelijkheid, waarden en geweten. Altijd neigt de mens ertoe een beperkte zelfkennis van de eigen grenzen te ontwikkelen. Daardoor is het mogelijk dat heden ten dage de mensheid niet de ernst ziet van de uitdagingen waarmee zij wordt geconfronteerd, en “de mogelijkheid dat de mens zijn macht verkeerd gebruikt, neemt voortdurend toe”, wanneer “er geen normen voor vrijheid, maar alleen maar voor vermeende eisen van nut en zekerheid bestaan”.⁸⁵ De mens is niet volledig autonoom. Zijn vrijheid wordt ziek, wanneer hij zich overgeeft aan de blinde krachten van het onbewuste, van de onmiddellijke behoeften, van het egoïsme, van het brute geweld. In deze zin is de mens onbeschermd blootgesteld aan zijn eigen macht, die blijft groeien, zonder instrumenten te hebben om deze te controleren. Hij kan beschikken over oppervlakkige mechanismen, maar wij kunnen stellen dat het de mens ontbreekt aan een solide ethiek, een cultuur en een spiritualiteit die hem werkelijk grenzen stellen en hem binnen een heldere zelfbeheersing beteugelen.

---

83 Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg 19659, 87

84 *Ibid.*

85 *Ibid.*, 87-88.

II. De globalisering van het technocratisch paradigma

106. Het fundamentele probleem is een ander, nog dieper liggend probleem, namelijk de wijze waarop de mensheid in feite de technologie en de ontwikkeling ervan *samen met een homogeen en eendimensionaal paradigma* heeft verbonden. In een dergelijk paradigma komt een opvatting over het subject naar voren die steeds meer in het logisch-rationele proces het object dat zich daarbuiten bevindt, begrijpt en zo bezit. Dit subject manifesteert zich, door het vaststellen van de wetenschappelijke methode met haar experimenten, dat al expliciet een techniek van bezit, overheersing en verandering is. Het is alsof het subject tegenover een vormeloze werkelijkheid zou staan die geheel ter beschikking staat van zijn manipulatie. Het ingrijpen van de mens in de natuur heeft altijd plaatsgevonden, maar lange tijd heeft dit het karakter gehad van een begeleiden, een ondersteunen van de door de dingen zelf geboden mogelijkheden. Het betrof het ontvangen van hetgeen de natuurlijke werkelijkheid uit zichzelf aanbiedt. Daarentegen is de belangstelling daarop gericht, al het mogelijke uit de dingen te halen door ingrijpen van de mens, die ertoe neigt de werkelijkheid zelf te negeren of te vergeten. Daarom zijn de mens en de dingen opgehouden elkaar vriendschappelijk de hand te reiken en zijn zo elkaars tegenstanders geworden. Van hieruit komt men gemakkelijk tot het idee van een onbeperkte en grenzeloze groei, die de economen, de theoretici op het gebied van financiën en technologie zo enthousiast heeft gemaakt. Dat veronderstelt de leugen omtrent de oneindige beschikbaarheid van de goederen van de planeet, die ertoe leidt deze “uit te persen” tot aan de grens en daaroverheen. Het betreft de verkeerde veronderstelling dat “er een onbegrensde hoeveelheid energie en bruikbare middelen bestaat, dat de onmiddellijke regeneratie ervan mogelijk is en dat de negatieve effecten van het manipuleren van de natuur gemakkelijk kunnen worden gecompenseerd”.⁸⁶

---

86 Pauselijke Raad voor Gerechtigheid en Vrede, *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, 462.

107. Daarom kunnen wij stellen dat aan de basis van veel moeilijkheden van de huidige wereld vooral de, niet altijd bewuste, neiging ten grondslag ligt om de methoden en de doeleinden van de technische wetenschap vorm te geven in een paradigma dat het leven van mensen en het functioneren van de maatschappij bepaalt. De effecten van het toepassen van dit model op de gehele, menselijke en maatschappelijke werkelijkheid constateert men in milieuaantasting. Maar dit is alleen maar een teken van het reductionisme dat het menselijk leven en de maatschappij in al hun dimensies treft. Men moet erkennen dat de door techniek geproduceerde producten niet neutraal zijn, omdat zij een netwerk scheppen dat uiteindelijk de levensstijl conditioneert, en de maatschappelijke mogelijkheden sturen in de richting van de belangen van bepaalde machtsgroepen. Sommige keuzes die louter instrumenteel lijken, zijn in werkelijkheid keuzes die betrekking hebben op een type maatschappelijk leven dat men wil ontwikkelen.

108. Er bestaat geen mogelijkheid een ander cultureel paradigma te kiezen en zich van de techniek te bedienen als een louter instrument. Het technocratisch paradigma is heden ten dage zo dominant geworden dat het moeilijk is van zijn middelen af te zien, en het is nog moeilijker de middelen ervan te gebruiken zonder door de logica ervan te worden overheerst. Het gaat tegen de cultuur in om een levensstijl te kiezen met doeleinden die althans voor een gedeelte onafhankelijk kunnen zijn van de techniek, de kosten en de globaliserende en massificerende macht ervan. De techniek heeft immers de neiging ervoor te zorgen dat niets buiten haar ijzeren logica blijft en “de mens, die de hoofdrolspeler hierin is, weet dat het in laatste instantie noch om nut, noch om welvaart, maar om overheersing gaat; om overheersing in de extreme betekenis van het woord”.⁸⁷ “De techniek grijpt naar zowel de elementen van de natuur als naar het menselijk bestaan”.⁸⁸ Zo worden het beslissingsvermogen, de meest authentieke vrijheid en de ruimte voor alternatieve creativiteit van het individu beperkt.

---

87 Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, 63-64 (it. ed.: *La fine dell'epoca moderna*, 58).

88 *Ibid.*, 64 (it. ed.: 58).

109. Het technocratisch paradigma neigt ertoe zijn eigen macht uit te oefenen op de economie en de politiek. De economie is gericht op iedere technologische ontwikkeling met het oog op de opbrengst zonder aandacht te besteden aan eventuele negatieve gevolgen voor de mens. Het geld verstikt de werkelijke economie. Men heeft de les van de mondiale financiële crisis niet geleerd en zeer traag leert men die van de aantasting van het milieu. In enkele kringen wordt beweerd dat de huidige economie en technologie alle milieuproblemen zullen oplossen, evenals dat men beweert dat de problemen van de honger en de ellende van de wereld eenvoudig zullen worden opgelost met de groei van de markt. Het is geen kwestie van economische theorieën, die vandaag misschien niemand durft te verdedigen, maar het is de vooronderstelling van de feitelijke ontwikkeling van de economie. Zij die het niet zeggen met evenzoveel woorden, steunen het daadwerkelijk, wanneer zij zich niet lijken te bekommeren om een juist productieniveau, een betere verdeling van de rijkdom, een verantwoorde zorg voor het milieu of de rechten van de toekomstige generaties. Met hun houding bevestigen zij dat de doelstelling van maximalisering van de winsten voldoende is. De markt alleen waarborgt echter niet een integrale menselijke ontwikkeling en maatschappelijke cohesie.⁸⁹ In de tussentijd hebben wij een “verkwistende en op consumenten gerichte doorgeschoten ontwikkeling, die in een onaanvaardbaar contrast staat tot de aanhoudende situaties van mensonterende ellende”,⁹⁰ terwijl men niet snel genoeg economische instellingen en maatschappelijke programma’s uitwerkt die het de armsten mogelijk maken op een reguliere wijze toegang te hebben tot de basale hulpbronnen. Men realiseert zich niet voldoende wat de diepste oorzaken zijn van de huidige onevenwichtigheid, die ook te maken heeft met de gerichtheid, de doeleinden, de betekenis en de maatschappelijke context van de technologische en economische groei.

110. Specialisatie, eigen aan de technologie, impliceert de grote moeilijkheid een overzicht over het geheel te hebben. De versplintering van de kennis komt in beeld op het ogenblik dat het komt tot concrete toepassin-

---

89 Vgl. Benedictus XVI, encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 35: AAS 101 (2009), 671.

90 *Ibid.*, 22: p. 657.

gen. Vaak leidt dit ertoe het gevoel te verliezen voor het geheel, de relaties die er bestaan tussen de dingen, de weidse horizon die irrelevant wordt. Ditzelfde feit verhindert adequate wegen te ontdekken om de meest complexe problemen van de huidige wereld op te lossen, vooral de problemen van het milieu en de armen, die men niet kan aanpakken door van één gezichtspunt of één soort belangen uit te gaan. Een wetenschap die pretendeert oplossingen te bieden voor de grote kwesties, zou noodzakelijkerwijs rekening moeten houden met kennis die is voortgebracht op andere terreinen van wetenschap, filosofie en sociale ethiek inbegrepen. Maar dat is een handelswijze die men tegenwoordig moeilijk kan opbrengen. Daarom kan men evenmin werkelijk ethische referentiekaders erkennen. Het leven wordt bepaald door omstandigheden die worden geconditioneerd door de techniek, die de belangrijkste bron vormt om het bestaan te interpreteren. In de concrete werkelijkheid worden verschillende symptomen zichtbaar die deze foute vooronderstelling tonen, zoals bijvoorbeeld milieuvervuiling, angst, het verlies van de zin van het leven en van het samen leven. Zo blijkt nogmaals dat “de werkelijkheid boven het idee gaat”.⁹¹

111. De ecologische cultuur kan niet tevreden zijn met een serie deelantwoorden op de problemen die zich met betrekking tot milieuschade, de uitputting van de natuurlijke hulpbronnen en de vervuiling voordoen. Het zou een andere kijk, een ander denken, een andere politiek, een andere opvoedkundig programma, een andere levensstijl en een andere spiritualiteit moeten zijn die weerstand bieden aan de opmars van het technocratisch paradigma. Anders kunnen ook de beste ecologisch initiatieven uiteindelijk gevangen raken binnen dezelfde geglobaliseerde logica. Alleen maar zoeken naar een technische remedie voor ieder milieuprobleem dat zich voordoet, betekent zaken isoleren die in werkelijkheid met elkaar verbonden zijn, en de ware en diepste problemen van het wereldsysteem verbergen.

112. Het is echter mogelijk de blik opnieuw te verruimen en de menselijke vrijheid is in staat de technologie te beperken, haar een richting te geven en haar ten dienste te stellen van een ander type vooruitgang,

---

91 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 21: AAS 105 (2013) 1114.

gezonder, menselijker, socialer en meer integraal. De bevrijding van het heersende technocratische paradigma vindt in feite in enkele situaties plaats. Bij voorbeeld, wanneer gemeenschappen van kleine producenten kiezen voor minder vervuilende productiesystemen en daarbij een niet op consumptie gericht model van geluk en samen leven voorstaan. Of wanneer de techniek zich allereerst erop richt de concrete problemen van de ander op te lossen, zich ervoor inzetten hem te helpen met meer waardigheid en minder lijden te leven. En ook, wanneer het scheppend zoeken naar het schone en de beschouwing ervan erin slagen de objectiverende macht te overstijgen in een soort van redding die tot stand komt in het schone en in de persoon die het aanschouwt. Echte menselijkheid, die uitnodigt tot een nieuwe synthese, lijkt te wonen te midden van de technologische beschaving, hoewel nauwelijks waarneembaar zoals nevel die doordringt onder een gesloten deur. Zal het ondanks alles een blijvende belofte blijven die ontluikt als een hardnekkig verzet van wat echt is?

113. De mensen lijken overigens intussen niet meer te geloven in een gelukkige toekomst, zij vertrouwen niet meer blindelings in een betere toekomst, uitgaande van de huidige toestand van de wereld en de technische vaardigheden. Zij worden zich ervan bewust dat de vooruitgang van wetenschap en techniek niet gelijk is aan de vooruitgang van de mensheid en de geschiedenis en vermoeden dat er andere wegen zijn voor een gelukkige toekomst. Desondanks kunnen zij zich evenmin voorstellen dat zij afzien van de mogelijkheden die de techniek biedt. De mensheid is diepgaand veranderd en de opeenstapeling van voortdurende vernieuwingen leidt tot een vluchtige oppervlakkigheid. Het is voor ons moeilijk om de diepgang in het leven weer terug te krijgen. Als de architectuur een tijdgeest weerspiegelt, dan brengen de megastructuren en de in serie gebouwde huizen de geest van de geglobaliseerde techniek tot uitdrukking, waarbij de voortdurende nieuwigheid van de producten zich verenigt met een drukkende verveling. Laten wij hier niet in berusten en laten wij er niet van afzien ons vragen te stellen bij de doeleinden en de zin van alles. Anders zullen wij alleen maar de stand van zaken legitimeren en behoefte hebben aan meer surrogaten om de leegte uit te houden.

114. Wat er actueel gebeurt, plaatst ons voor de noodzaak van een moedige culturele revolutie. Wetenschap en techniek zijn niet neutraal, maar bevatten vanaf het begin tot het einde verschillende bedoelingen en mogelijkheden en kunnen op verschillende manieren gestalte krijgen. Niemand wil terugkeren naar de tijd van de holenmens, maar het is noodzakelijk de pas in te houden om op een andere wijze naar de werkelijkheid te kijken, de positieve en duurzame ontwikkelingen te verzamelen en tegelijkertijd de waarden en grote doeleinden die door een megalomane ongeremdheid zijn vernietigd, weer terug te krijgen.

III. Crisis en gevolgen van het moderne antropocentrisme

115. Het moderne antropocentrisme heeft uiteindelijk paradoxaal de technische rede boven de werkelijkheid gesteld, want “deze mens accepteert de natuur niet meer als geldige norm, noch als levende toevlucht. Hij ziet haar zonder hypothese objectief als ruimte en materie waarbinnen een werk moet worden verwezenlijkt waarop men zich volledig moet storten, en het maakt niet uit wat het resultaat daarvan zal zijn”.⁹² Zo wordt de intrinsieke waarde van de wereld gebagatelliseerd. Maar als de mens zijn ware plaats niet opnieuw ontdekt, begrijpt hij niet op een adequate wijze zichzelf en weerspreekt hij uiteindelijk de eigen werkelijkheid. “Niet alleen de aarde is aan de mens gegeven, die haar gebruiken moet met eerbiediging van de oorspronkelijke bedoeling, volgens welke ze hem geschonken is als een goed, maar ook is de mens aan zichzelf gegeven door God en hij moet daarom de natuurlijke en zedelijke structuur respecteren waarmee hij begiftigd is”.⁹³

116. In de moderne tijd heeft zich een opmerkelijke antropocentrische mateloosheid ontwikkeld die in een andere gedaante heden ten dage iedere verwijzing naar iets gemeenschappelijks en iedere poging de maatschappelijke banden te versterken blijft ondermijnen. Daarom is het ogenblik

---

92 Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, 63 (it. ed.: *La fine dell'epoca moderna*, 57-58).

93 Johannes Paulus II, encycl. *Centesimus annus* (1 mei 1991), 38; AAS 83 (1991), 841.

gekomen om opnieuw aandacht te besteden aan de werkelijkheid met de grenzen die zij stelt en die de mogelijkheid schept van een meer gezonde en vruchtbare menselijke en maatschappelijke ontwikkeling. Een niet adequate presentatie van de christelijke antropologie heeft uiteindelijk een verkeerde opvatting bevorderd van de relatie tussen mens en wereld. Vaak is een prometheïsche droom van heerschappij over de wereld doorgegeven, die de indruk heeft gewekt dat zorg voor de natuur iets voor zwakke mensen is. Een juiste interpretatie van het idee over de mens als heer van het heelal is daarentegen, deze te verstaan als verantwoordelijke beheerder.⁹⁴

117. Het gebrek aan bezorgdheid om de schade aan de natuur en het effect van de beslissingen op het milieu te meten is alleen maar een duidelijke weerspiegeling van een desinteresse om de boodschap te erkennen die in de structuren van de natuur zelf staat geschreven. Wanneer men in de eigen omgeving niet het belang van een arme, van een menselijke embryo, van iemand met een handicap - om maar enkele voorbeelden te noemen -, erkent, zal men moeilijk de kreten van de natuur kunnen horen. Alles is met elkaar verbonden. Als de mens zich onafhankelijk van de werkelijkheid verklaart en zich tot absoluut heerser maakt, dan verbrokkelt de basis van zijn bestaan, omdat "de mens in plaats van zijn rol als medewerker van God in het scheppingswerk te vervullen zich in Gods plaats stelt en zo uiteindelijk de opstand van de natuur oproept".⁹⁵

118. Deze situatie brengt ons tot een permanente schizofrenie, die varieert van een verheerlijking van de technocratie, die andere wezens geen eigen waarde toekent, tot een reactie van het ontzeggen van iedere bijzondere waarde aan de mens. Maar men kan de mensheid niet buiten beschouwing laten. Er zal geen nieuwe relatie met de natuur zijn zonder een nieuwe mens. Er is geen ecologie zonder een adequate antropologie. Wanneer de mens alleen maar wordt beschouwd als een wezen onder de anderen, die voortkomt uit spel van het toeval of een determinisme binnen de natuur,

---

94 Verklaring, *Love for Creation. An Asian Reponse to the Ecological Crisis*, Colloquium, georganiseerd door de Federatie van de Bisschoppenconferentie van Azië (Tagaytay, 31 januari-5 februari 1993), 3.3.2.

95 Johannes Paulus II, encycl. *Centesimus annus* (1 mei 1991), 37: AAS 83 (1991), 840.

“dreigt in het geweten van de mensen het verantwoordelijkheidsbewustzijn te verminderen”.⁹⁶ Een scheef gegroeid antropocentrisme moet niet noodzakelijkerwijs een “biocentrisme” laten voorgaan, omdat dat zou inhouden een nieuw gebrek aan evenwicht in te voeren, dat niet alleen de problemen niet oplost, maar andere toevoegt. Men kan van de mens geen engagement met betrekking tot de wereld vragen, als men niet tegelijkertijd zijn bijzondere vermogens van kennis, wil, vrijheid en verantwoordelijkheid erkent en op hun juiste waarde schat.

119. De kritiek op een scheef gegroeid antropocentrisme zou evenmin de waarde van de relaties tussen mensen op het tweede plan moeten plaatsen. Als de ecologische crisis een manifestatie vormt van een ethische, culturele en geestelijke crisis van de moderne tijd, dan hoeven wij ons geen illusie te maken dat wij onze relatie met de natuur en het milieu weer gezond zouden kunnen maken zonder alle fundamentele menselijke relaties weer gezond te maken. Wanneer het christelijke denken aanspraak maakt op een bijzondere plaats voor de mens boven de andere schepselen, geeft het ruimte voor een waardering van iedere menselijke persoon en stimuleert zo het erkennen van de ander. Het openstaan voor een “jij”, dat in staat is te kennen, lief te hebben en een dialoog aan te gaan, blijft de grote adel van de mens. Daarom is het met betrekking tot een adequate relatie met de schepping niet nodig de sociale dimensie van de mens te bagatelliseren, noch zijn transcendentie dimensie, zijn openstaan voor het goddelijke “Gij”. Men kan immers niet een relatie met het milieu opbouwen en tegelijk de relatie met andere mensen en met God buiten beschouwing laten. Dat zou een romantisch individualisme en een verstikkend zich opsluiten in de immanentie zijn.

120. Omdat alles in relatie staat, is de verdediging van de natuur evenmin verenigbaar met de rechtvaardiging van abortus. Een educatieve methode die leidt tot de aanvaarding van de ons omgevende zwakkeren, die soms hinderlijk of storend zijn, lijkt niet uitvoerbaar, wanneer men een menselijk embryo geen bescherming biedt, hoewel de komst ervan

---

96 Benedictus XVI, *Boodschap voor Wereldvrede dag 2010*, 2: AAS 102 (2010), 41.

ongemak en moeilijkheden met zich meebrengt: “Als de persoonlijke en sociale zin voor de aanvaarding van een nieuw leven verloren gaat, dan verdorren ook andere voor het sociale leven nuttige vormen van aanvaarding”.⁹⁷

121. Men wacht nog op de ontwikkeling van een nieuwe synthese die de valse vormen van dialectiek van de laatste eeuwen overwint. Het christendom, zich trouw houdend aan zijn identiteit en de schat aan waarheid die het van Jezus Christus heeft ontvangen, denkt steeds over zichzelf na en drukt zich opnieuw uit in dialoog met de nieuwe historische situaties en laat zo zijn eeuwige nieuwigheid ontploeiën.⁹⁸

Het praktisch relativisme

122. Een scheef gegroeid antropocentrisme veroorzaakt een verkeerde levensstijl. In de apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* heb ik verwezen naar het praktisch relativisme dat onze tijd kenmerkt en dat “nog gevaarlijker is dan dat op theoretisch niveau”.⁹⁹ Wanneer de mens zichzelf in het middelpunt plaatst, geeft hij uiteindelijk de absolute voorrang aan zijn toevallige belangen en het overige wordt betrekkelijk. Daarom zou het niet hoeven te verbazen dat zich samen met de alomtegenwoordigheid van het technocratisch paradigma en de verering van de onbepaalde menselijke macht dit relativisme zich ontwikkelt, waarbij alles irrelevant wordt, als het niet de eigen onmiddellijke belangen dient. Hierin zit een logica die het mogelijk maakt te begrijpen hoe verschillende houdingen die zowel de milieuvervuiling als het maatschappelijk verval veroorzaken, elkaar voeden.

123. De cultuur van het relativisme is dezelfde ziekte als die welke iemand ertoe brengt van iemand anders te profiteren en hem louter te behandelen als object door hem tot gedwongen werk te verplichten of hem

---

97 Id. encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 28; AAS 101 (2009), 663.

98 Vgl. Vincentius van Lérins, *Commonitorium primum*, cap. 23: PL 50, 668: “Ut annis scilicet consolidetur, dilatetur tempore, sublimetur aetate”.

99 Nr. 80: AAS 105 (2013), 1053.

vanwege een schuld tot slaaf te maken. Dezelfde logica leidt ertoe kinderen seksueel te misbruiken of ouderen in de steek te laten die voor eigen belangen niet van nut zijn. Het is ook de innerlijke logica van wie zegt: laten wij de onzichtbare hand van de markt de economie laten regelen. De effecten ervan op maatschappij en natuur zijn onvermijdelijk schadelijk. Als er buiten de bevrediging van de eigen plannen en de onmiddellijke behoeften geen objectieve waarheden, noch vaste beginselen zijn, wat voor grenzen kunnen dan de mensenhandel, de georganiseerde misdaad, de drugs-handel, de handel in bloeddiamanten en huiden van dieren die gevaar lopen uit te sterven, hebben? Is het niet dezelfde relativistische logica die de aanschaf van organen van de armen rechtvaardigt om ze te verkopen of te gebruiken voor experimenten of het afdanken van kinderen, omdat zij niet beantwoorden aan de wens van hun ouders? Het is dezelfde logica van "gebruiken en weggooien", die zoveel afval produceert alleen maar door het ongeordende verlangen om meer te verbruiken dan wat men werkelijk nodig heeft. En dan mogen wij niet denken dat politieke programma's of de kracht van de wet voldoende zullen zijn om gedrag te vermijden die het milieu treffen; immers, wanneer de cultuur ontaardt en men geen enkele objectieve waarheid of universeel geldige beginselen meer erkent, zullen wetten alleen maar worden verstaan als iets dat willekeurig wordt opgelegd, en als hindernissen die moeten worden vermeden.

De noodzaak de arbeid te beschermen

124. Bij elke opzet van een integrale ecologie die de mens niet uitsluit, is het onontbeerlijk de waarde van de arbeid te betrekken, die door de heilige Johannes Paulus II met zoveel wijsheid in zijn encycliek *Laborem exercens* is ontwikkeld. Wij herinneren eraan dat God volgens het bijbelverhaal de mens in de pas geschapen tuin plaatste (vgl. Gen. 2, 15) niet alleen om de zorg voor wat aanwezig was op zich te nemen (behoeden), maar om er ook te werken, opdat het vruchten zou voortbrengen (bebouwen). De arbeiders en de handwerkslieden "houden de goederen van deze wereld in stand" (Sir. 38, 33). Menselijk ingrijpen dat een verstandige ontwikkeling van de schepping begunstigt, vormt de meest geëigende manier om voor haar te

zorgen. Dit impliceert ook dat de mens een instrument van God wordt om zo te helpen de mogelijkheden die Hijzelf in de dingen heeft gelegd, naar boven te laten komen: “De Heer laat de aarde geneeskrachtige kruiden voortbrengen en een verstandig man versmaadt die niet” (Sir. 38, 4).

125. Als wij nadenken wat de geëigende relaties van de mens zijn met de wereld die hem omgeeft, dan is het noodzakelijk een juiste opvatting over arbeid te hebben, omdat, als wij spreken over de relatie van de mens met de dingen, de vraag opkomt omtrent de zin en het doel van de invloed van de mens op de werkelijkheid. Wij hebben het niet alleen over handarbeid of het bewerken van de aarde, maar over iedere activiteit die een of andere verandering van het bestaande inhoudt, van het uitwerken van een maatschappelijk advies tot de planning van een technische ontwikkeling. Iedere vorm van arbeid veronderstelt een idee over de relatie die de mens kan of moet aanknopen met wat anders is dan hij. De christelijke spiritualiteit heeft samen met de contemplatieve verwondering over de schepselen die wij bij de heilige Franciscus van Assisi vinden, ook een rijk en gezond idee ontwikkeld over arbeid, zoals wij dat bijvoorbeeld ontmoeten in het leven van de zalige Charles de Foucauld en zijn leerlingen.

126. Laten wij ook iets oppakken uit de lange kloostertraditie. Aan het begin begunstigde zij in zekere zin de vlucht uit de wereld door zo te trachten zich te verwijderen van de decadentie van de stad. Daarom zochten de monniken de woestijn, ervan overtuigd dat het de geschikte plaats was om de tegenwoordigheid van God te herkennen. Vervolgens wilde de heilige Benedictus van Nursia dat zijn monniken in gemeenschap leefden en daarbij gebed en studie verenigden met handwerk (*Ora et labora*). Dit invoeren van handwerk dat van spirituele betekenis is doortrokken, bleek revolutionair te zijn. Men leerde groei en heiliging te zoeken in een vervlechting van bezinning en arbeid. Deze manier van het beleven van de arbeid stelt ons meer in staat tot de zorg en het respect voor het milieu, en vervult onze relatie met de wereld van een gezonde soberheid.

127. Wij stellen dat “de mens de ontwerper, het centrum en het doel van het gehele sociaal-economische leven is”.¹⁰⁰ Wanneer desalniettemin in de mens het vermogen om te aanschouwen en te respecteren verloren gaat, worden de voorwaarden geschapen waardoor het idee van arbeid wordt misvormd.¹⁰¹ Men moet er altijd aan denken dat de mens tegelijkertijd “in staat is zelf de verantwoordelijke bewerker van zijn materiële verbetering, zijn morele vooruitgang en de volledige vervulling van zijn geestelijke bestemming te zijn”.¹⁰² Arbeid zou het domein moeten zijn voor deze veelvormige persoonlijke ontwikkeling, waar veel dimensies van het leven mee gaan spelen; creativiteit, planning van de toekomst, ontwikkeling van vermogens, beoefening van waarden, communicatie met anderen, een houding van verering. Daarom eist de hedendaagse maatschappij meer dan de beperkte belangen van de ondernemingen en een discutabele economische rationaliteit, dat “als prioriteit het doel wordt nagestreefd alle mensen toegang tot werk te verschaffen”.¹⁰³

128. Wij zijn vanaf onze schepping geroepen tot arbeid. Men moet niet trachten de menselijke arbeid steeds meer te vervangen door technologische vooruitgang: door zo te doen brengt de mensheid zichzelf schade toe. Arbeid is een noodzaak, is een deel van de zin van het leven op deze aarde, een weg van groei, menselijke ontwikkeling en persoonlijke verwezenlijking. In deze zin moet het helpen van de armen met geld altijd een voorlopige oplossing zijn om het hoofd te bieden aan noodsituaties. Het ware doel zou altijd moeten zijn hun door arbeid een waardig leven toe te staan. De oriëntatie van de economie heeft echter een soort technologische vooruitgang bevorderd die erop gericht is de productiekosten te reduceren door de vermindering van de arbeidsplaatsen die door machines worden vervangen. Er bestaat nog een andere wijze waarop het handelen van de mens zich tegen zichzelf kan keren. Het terugbrengen van arbeidsplaatsen “heeft ook een negatieve uitwerking op economisch vlak door voortgaande

---

100 Tweede Vat. Oecum. Conc., past. const. *Gaudium et spes* over de Kerk in de tijd van vandaag, 63.

101 Vgl. Johannes Paulus II, encycl. *Centesimus annu* (1 mei 1991), 37: AAS 83 (1991), 840.

102 Paulus VI, encycl. *Populorum progressio* (26 maart 1967), 34: AAS 59, 274.

103 Benedictus XVI, encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 32: AAS 101 (2009), 666.

erosie van het ‘sociale kapitaal’, ofwel door het ondermijnen van het geheel van betrekkingen die op vertrouwen, betrouwbaarheid en het naleven van de regels gebaseerd zijn, en die onontbeerlijk zijn voor ieder samen leven van burgers”.¹⁰⁴ Uiteindelijk “*is de menselijke prijs ook de economische prijs en eisen economische misstanden ook een menselijke prijs*”.¹⁰⁵ Ervan afzien te investeren in mensen om meer onmiddellijke winst te bereiken is een zeer slechte zaak voor de samenleving.

129. Wil het mogelijk blijven werk te bieden, dan is het onontbeerlijk een economie te bevorderen die een veelheid van productie en creativiteit van ondernemen begunstigt. Er is bijvoorbeeld een grote verscheidenheid aan landbouwsystemen voor voedsel op kleine schaal, die het merendeel van de wereldbevolking blijft voeden, waarbij een beperkt gedeelte van de grond en het water wordt gebruikt en minder afval wordt geproduceerd, hetzij op kleine stukjes bouwland en in moestuinen, hetzij bij de jacht en de oogst van bosproducten, hetzij bij kleinschalige visserij. Grootschaligheid dwingt vooral in de agrarische sector de kleine boeren hun land te verkopen of van hun traditionele productiemethoden af te stappen. Pogingen van enkelen van hen om andere, meer gediversifieerde vormen van productie te ontwikkelen blijken nutteloos op grond van de moeilijkheid om toegang te krijgen tot de regionale of wereldmarkten of omdat de infrastructuur van verkoop en vervoer ten dienste staat van de grote ondernemingen. De autoriteiten hebben het recht en de verantwoordelijkheid maatregelen te nemen die een duidelijke en krachtige steun zijn voor de kleine producenten en de diversificatie van de productie. Een economische vrijheid waarvan allen werkelijk profijt hebben, kan het soms noodzakelijk maken degenen die de meeste middelen en financiële macht bezitten, grenzen te stellen. Een louter theoretische economische vrijheid, waarbij de omstandigheden het verhinderen dat velen er in werkelijkheid gebruik van kunnen maken, en de toegang tot werk wordt verminderd, wordt een tegenstrijdig verhaal dat de politiek geen eer aandoet. Ondernemerschap, dat een nobele roeping is, gericht op het produceren van rijkdom en de verbetering van de wereld voor allen, kan een zeer vruchtbare methode zijn om de streek waarin de activiteiten

---

104 *Ibid.*

105 *Ibid.*

plaatsvinden, een impuls te geven, vooral als men begrijpt dat het schep-
pen van arbeidsplaatsen een onontbeerlijk onderdeel vormt van dienst aan
het algemeen welzijn.

Biologische vernieuwing door onderzoek

130. In de filosofische en theologische visie op de schepping die ik heb
trachten voor te houden, blijkt duidelijk dat de menselijke persoon met de
bijzondere eigenschap van zijn rede en zijn wetenschap geen externe factor
is die volkomen moet worden buiten gesloten. Hoewel de mens in de plan-
ten- en dierenwereld kan ingrijpen en zich ervan kan bedienen, wanneer
dat noodzakelijk is voor zijn leven, leert de Catechismus toch dat proefne-
mingen op dieren alleen maar gewettigd zijn, als “ze binnen redelijke
perken blijven en ertoe bijdragen mensen te verzorgen of mensenlevens te
redden”.¹⁰⁶ Hij herinnert er met kracht aan dat de macht van de mens gren-
zen heeft en dat “dieren nutteloos laten lijden of hun leven verspillen in
strijd is met de menselijke waardigheid”.¹⁰⁷ Ieder gebruik en iedere proefne-
ming “vereist een religieuze eerbied voor de heelheid van de schepping”.¹⁰⁸

131. Ik wil hier het evenwichtige standpunt van de heilige Johannes
Paulus II innemen, die uitdrukkelijk wees op de weldaden van de weten-
schappelijke en technologische vooruitgang, “die ervan getuigen hoe nobel
de roeping van de mens is deel te nemen aan het scheppend handelen van
God”, maar hij herinnerde er tegelijkertijd aan “dat ieder ingrijpen op het
gebied van het ecosysteem er niet omheen kan de consequenties ervan op
andere gebieden in aanmerking te nemen”.¹⁰⁹ Hij stelde dat de Kerk iedere
bijdrage “van de studie en de toepassingen van de moleculaire biologie,
aangevuld met andere disciplines zoals de genetica en de technologische
toepassing ervan in landbouw en industrie, op prijs stelt”.¹¹⁰ Hoewel hij ook
zei dat dit niet de weg moet vrijmaken voor “genetische manipulatie

---

106 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2417.

107 *Ibid.*, 2418.

108 *Ibid.*, 2415.

109 *Boodschap voor Wereldvrede-dag 1990*, 6: AAS 82 (1990), 150.

110 *Toespraak tot de Pauselijke Academie van Wetenschappen* (3 oktober 1981):
Insegnamenti 4/2 (1981), 333.

zonder onderscheid”,¹¹¹ die de negatieve effecten van deze ingrepen negeert. Het is onmogelijk de menselijke creativiteit af te remmen. Als men een kunstenaar niet kan verbieden zijn creatieve begaafdheid tot uitdrukking te brengen, kan men evenmin degenen hinderen die bijzondere gaven bezitten voor wetenschappelijke en technologische ontwikkeling en van wie de begaafdheden door God ten dienste van de ander zijn geschonken. Tegelijkertijd kan men niet anders dan de doeleinden, de effecten, de context en de ethische beperkingen van die menselijke activiteit, die een vorm van macht met grote risico’s is, heroverwegen.

132. In dit kader moet iedere reflectie worden geplaatst omtrent het menselijk ingrijpen in de dieren- en plantenwereld, dat tegenwoordig genetische veranderingen inhoudt die door de biotechnologie worden veroorzaakt, met als doel de in de materiële werkelijkheid aanwezige mogelijkheden te exploiteren. Het respect van het geloof in de rede vraagt aandacht te schenken aan hetgeen de biologische wetenschap zelf, die onafhankelijk met betrekking tot economische belangen is ontwikkeld, kan leren over de biologische structuren en hun mogelijkheden en veranderingen. In ieder geval is een ingreep in de natuur “om haar te helpen zich te ontwikkelen overeenkomstig haar wezen, die van de schepping, die welke door God is gewild”.¹¹²

133. Het is moeilijk een algemeen oordeel te geven over de ontwikkeling van genetisch gemodificeerde organismen (GMO) bij planten en dieren voor medische doeleinden of in de landbouw, aangezien zij onderling zeer kunnen verschillen en kunnen vragen om verschillende overwegingen. Anderzijds mogen de risico’s niet altijd worden toegeschreven aan de techniek zelf, maar aan een inadequate of excessieve toepassing ervan. In werkelijkheid zijn en worden genetische mutaties vaak door de natuur zelf veroorzaakt. Evenmin zijn de door de mens veroorzaakte mutaties een modern verschijnsel. Het domesticeren van dieren, het kruisen van soorten en andere oude en universeel aanvaarde praktijken kunnen vallen binnen

---

111 *Boodschap voor Wereldvrede dag 1990*, 7: AAS 82 (1990), 151.

112 Johannes Paulus II, *Toespraak tot de vijfendertigste Algemene Vergadering van de Medische Wereldassociatie* (29 oktober 1983), 6: AAS 76 (1984), 394.

deze overwegingen. Het is gepast eraan te herinneren dat het begin van de wetenschappelijke ontwikkelingen betreffende transgenetische gewassen de waarneming is geweest van bacteriën die van nature en spontaan een verandering in het genoom van een plant te weeg brachten. Toch hebben deze processen in de natuur een langzaam ritme, dat niet te vergelijken is met de door de huidige technologische vooruitgang opgelegde snelheid, ook wanneer deze vooruitgang zich baseert op een wetenschappelijke ontwikkeling van eeuwen.

134. Hoewel wij niet beschikken over definitieve bewijzen omtrent de schade die transgenetische gewassen bij mensen zouden kunnen veroorzaken, en in sommige streken heeft het gebruik ervan een economische groei tot stand gebracht die ertoe heeft bijgedragen enkele problemen op te lossen, komt men belangrijke moeilijkheden tegen die niet moeten worden gebagatelliseerd. In veel streken constateert men ten gevolge van het invoeren van deze culturen een concentratie van productief land in de handen van weinigen, te wijten aan het "voortschrijdend verdwijnen van de kleine producenten, die ten gevolge van het verlies aan landbouwgrond zich verplicht hebben gezien zich te onttrekken aan de directe productie".¹¹³ De meest kwetsbaren onder hen worden tijdelijke arbeiders en veel landarbeiders verhuizen uiteindelijk naar ellendige behuizingen in de steden. Het zich uitbreiden van deze culturen verwoest het complexe weefsel van de ecosystemen, vermindert de verscheidenheid in de productie en treft het heden of de toekomst van de regionale economieën. In verschillende landen ziet men een neiging tot de ontwikkeling van oligopolies in de productie van zaaizaden en andere producten die noodzakelijk zijn voor de verbouwing; en de afhankelijkheid wordt erger, als men denkt aan de productie van steriele zaden, terwijl uiteindelijk de boeren verplicht zouden kunnen worden ze van de producerende ondernemingen te kopen.

135. Er is ongetwijfeld een voortdurende aandacht nodig die ertoe leidt met alle daarbij betrokken ethische aspecten rekening te houden. Daarom is het noodzakelijk een wetenschappelijk en maatschappelijk debat te

---

113 Bisschoppelijke Commissie voor de Sociale Pastoraal van Argentinië, *Una tierra para todos* (juni 2005), 19.

waarborgen dat verantwoord en breed is, in staat alle beschikbare informatie in aanmerking te nemen en de dingen bij hun naam te noemen. Soms brengt men de volledige informatie niet ter tafel, maar selecteert men deze naar de eigen belangen, of die nu politiek, economisch of ideologisch zijn. Dit maakt het moeilijk een evenwichtig en verstandig oordeel betreffende de verschillende kwesties te ontwikkelen, waarbij men alle in het spel zijnde variabelen voor ogen houdt. Het is noodzakelijk te beschikken over de mogelijkheid tot discussie waar degenen die zich op enige wijze direct of indirect betrokken voelen (landbouwers, verbruikers, autoriteiten wetenschappers, producenten van zaden, de bevolking in de nabijheid van de behandelde velden en anderen) in debat kunnen gaan en hun problemen uiteen kunnen zetten of toegang kunnen hebben tot een uitgebreide en betrouwbare informatie om beslissingen te nemen die gericht zijn op het tegenwoordige en toekomstige algemeen welzijn. De kwestie van de genetisch gemodificeerde gewassen (GMO) is gecompliceerd van aard en vereist dat zij in al haar aspecten wordt bekeken. Dit vraagt om een grote krachtsinspanning om langs verschillende lijnen onafhankelijk en interdisciplinair onderzoek te financieren dat een nieuw licht daarop kan werpen.

136. Van de andere kant is het verontrustend te zien dat sommige ecologische bewegingen de integriteit van het milieu verdedigen en terecht eisen grenzen te stellen aan wetenschappelijk onderzoek, terwijl zij soms dezelfde beginselen niet toepassen op het menselijk leven. Dikwijls rechtvaardigt men dat alle grenzen worden overschreden, wanneer men experimenteert met levende menselijke embryo's. Men vergeet dat de onvervreembare waarde van een menselijk wezen veel verder gaat dan de graad van zijn ontwikkeling. Eveneens zal de techniek uiteindelijk elke praktijk als gewettigd beschouwen, wanneer zij de grote ethische beginselen niet erkent. Zoals wij in dit hoofdstuk hebben gezien, zal de techniek, wanneer zij van de ethiek wordt gescheiden, moeilijk in staat zijn de eigen macht zelf te beperken.

Hoofdstuk vier

Een integrale ecologie

137. Aangezien alles nauw met elkaar in verband staat en de huidige problemen vragen om een blik die rekening houdt met alle aspecten van de wereldwijde crisis, stel ik voor nu stil te blijven staan bij een reflectie op de verschillende elementen van een integrale ecologie die duidelijk menselijke en maatschappelijke dimensies bevat.

I. Ecologie van milieu, economie en maatschappij

138. De ecologie bestudeert de relaties tussen de levende organismen en de omgeving waarin zij zich ontwikkelen. Zij vereist ook stil te blijven staan om na te denken en te discussiëren over de voorwaarden van leven en overleven van de maatschappij en daarbij de eerlijkheid te hebben om modellen voor ontwikkeling, voor productie en consumptie ter discussie te stellen. Het is niet overbodig nogmaals met klem naar voren te brengen dat alles met elkaar in verband staat. Tijd en ruimte zijn onderling niet onafhankelijk en evenmin kunnen atomen en subatomaire deeltjes los van elkaar gezien worden. Zoals de verschillende - fysieke, chemische en biologische - componenten van de planeet met elkaar in relatie staan, zo vormen ook de levende soorten een netwerk dat wij nooit definitief kennen en begrijpen. Een groot deel van onze genetische informatie wordt met veel levende wezens gedeeld. Daarom kan fragmentarische en geïsoleerde kennis een vorm van onwetenschap worden, als zij zich ertegen verzet te integreren in een bredere visie op de werkelijkheid.

139. Wanneer wij het hebben over “milieu”, verwijzen wij ook naar een bijzondere relatie: die tussen de natuur en de maatschappij die haar bewoont. Dit verhindert ons de natuur te beschouwen als iets dat los van ons staat, of als een pure omlijsting van ons leven. Wij zijn hierin opgenomen, wij zijn een deel ervan en wij zijn ermee verweven. De redenen waarom een plaats wordt vervuild, vragen om een analyse van het functioneren van de maatschappij, haar economie, haar gedrag, de manieren waarop zij de werkelijkheid begrijpt. Gegeven de omvang van de veranderingen, is het niet meer mogelijk een specifiek en onafhankelijk antwoord op ieder gedeelte van het probleem te vinden. Het is fundamenteel om integrale oplossingen te zoeken die met de interacties van de natuurlijke systemen onderling en met de maatschappelijke systemen rekening houden. Er bestaan niet twee crises afzonderlijk, een milieucrisis en een maatschappelijke crisis, maar één complexe sociale en ecologische crisis. De richtlijnen voor een oplossing vragen om een integrale benadering om de armoede te bestrijden, uitgesloten mensen hun waardigheid terug te geven en tegelijkertijd voor de natuur te zorgen.

140. Op grond van de hoeveelheid en de verscheidenheid van de elementen waarmee men rekening moet houden, wordt het op het ogenblik dat men het effect op het milieu van de concrete activiteit van een onderneming bepaalt, onontbeerlijk onderzoekers een permanente rol te geven en hun interactie te vergemakkelijken met een brede academische vrijheid. Dit voortdurende onderzoek zou het mogelijk moeten maken ook te erkennen hoe de verschillende schepselen met elkaar in relatie staan door grotere eenheden te vormen die wij vandaag “ecosystemen” noemen. Wij houden er niet alleen rekening mee om te bepalen wat een verstandig gebruik ervan is, maar ook omdat ze een intrinsieke waarde hebben die onafhankelijk is van dat gebruik. Evenals elk organisme op zichzelf goed en wonderbaarlijk is op grond van het feit dat het een schepsel van God is, geldt hetzelfde voor het harmonische geheel van organismen in een bepaalde ruimte die functioneert als een systeem. Ook al zijn wij het ons niet bewust, wij zijn zelf van dat geheel voor ons bestaan afhankelijk. Het is noodzakelijk eraan te herinneren dat de ecosystemen meespelen bij het

opnemen van koolstofdioxide, zuivering van water, het bestrijden van ziekten en plagen, de samenstelling van de bodem, de afbraak van afval en bij zeer veel andere diensten die wij vergeten of negeren. Wanneer zij zich dit realiseren, worden veel mensen zich opnieuw ervan bewust dat wij leven en handelen vanuit een werkelijkheid die ons van te voren is gegeven, die aan onze vermogens en ons bestaan voorafgaat. Daarom moeten men, wanneer men het heeft over “duurzaam gebruik”, altijd met een beschouwing openen over de vermogens tot herstel van ieder ecosysteem in zijn verschillende sectoren en aspecten.

141. Van de andere kant neigt de economische groei ernaar automatiseren voort te brengen en te “homogeniseren” om de processen te vereenvoudigen en de kosten te drukken. Daarom is er een economische ecologie nodig, die in staat is ons ertoe te brengen vanuit een breder perspectief naar de werkelijkheid te kijken. Immers, “de bescherming van het milieu zal een noodzakelijk onderdeel moeten uitmaken van het ontwikkelingsproces en mag men niet geïsoleerd bekijken”.¹¹⁴ Maar tegelijkertijd wordt de dringende noodzaak van het humanisme actueel, dat een beroep doet op de verschillende sectoren van de kennis, ook de economische, voor een meer integrale en integrerende visie. Vandaag is de analyse van de milieuproblemen niet te scheiden van de analyse van de context van mens, gezin, werk en stad en van de relatie van iedere persoon met zichzelf, die ook de wijze bepaalt hoe hij met de ander en het milieu in relatie treedt. Er is een interactie tussen de ecosystemen en de verschillende maatschappelijke deelgebieden en zo blijkt nogmaals dat “het geheel meer is dan het deel”.¹¹⁵

142. Als alles met elkaar in relatie staat, brengt ook de kwaliteit van de instituties van een samenleving gevolgen met zich mee voor het milieu en de kwaliteit van menselijk leven: “Iedere beschadiging van solidariteit en vriendschap schaadt het milieu”.¹¹⁶ In die zin heeft een maatschappelijke ecologie noodzakelijkerwijze een institutionele dimensie en bereikt

---

114 *Verklaring van Rio over het milieu en de ontwikkeling* (14 juni 1992), Beginsel 4.

115 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 235: AAS 105 (2013), 116.

116 Benedictus XVI, encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 51: AAS 101 (2009), 687.

geleidelijk de verschillende andere dimensies, te beginnen met het gezin als elementaire sociale cel via de lokale gemeenschap en de natie tot aan het internationale leven. Binnen iedere maatschappelijke laag en tussen de verschillende lagen ontwikkelen zich de instellingen die de menselijke relaties regelen. Alles wat deze instellingen schaadt, brengt schadelijke effecten met zich mee, zoals het verlies van vrijheid, ongerechtigheid en geweld. Verschillende landen worden bestuurd door een wankel institutioneel systeem ten koste van het lijden van de bevolking en ten gunste van hen die verdienen aan deze stand van zaken. Zowel binnen het staatsbestuur als in de verschillende delen van de burgermaatschappij of in de relaties van de bewoners onderling constateert men met een buitengewone regelmaat onwettig gedrag. De wetten kunnen in een correcte vorm worden opgesteld, maar vaak blijven zij een dode letter. Kan men dan hopen dat de wetgeving en de normen betreffende het milieu werkelijk doeltreffend zijn? Wij weten bijvoorbeeld dat landen met een heldere wetgeving voor de bescherming van de bossen zwijgende getuigen blijven van de regelmatige schending ervan. Bovendien is wat in de ene streek gebeurt, direct of indirect van invloed op andere streken. Zo veroorzaakt drugsgebruik in de welvarende maatschappijen een constante of groeiende vraag naar producten die uit verarmde gebieden afkomstig zijn, waar gedrag onttaardt, levens worden vernietigd en men uiteindelijk het milieu verpest.

II. Culturele ecologie

143. Naast het natuurlijk erfgoed is er een historisch, artistiek en cultureel erfgoed, dat evenzeer wordt bedreigd. Het maakt deel uit van de gemeenschappelijke identiteit van een plaats en is een basis om een bewoonbare stad te bouwen. Het gaat er niet om af te breken en nieuwe, schijnbaar meer ecologische, steden te bouwen, waar het niet altijd aange-naam is te leven. Men moet de geschiedenis, de cultuur en de architectuur van een bepaalde plaats integreren en daarbij de oorspronkelijke identiteit ervan waarborgen. Daarom vraagt ecologie ook om zorg voor de culturele

rijkdommen van de mensheid in ruimste betekenis van het woord. Meer direct vraagt zij aandacht te besteden aan lokale culturen op het ogenblik dat er kwesties in verband met het milieu worden geanalyseerd, en daarbij een dialoog tot stand te brengen tussen de taal van de deskundigen en taal van het volk. Het gaat om cultuur niet alleen begrepen als de monumenten van het verleden, maar vooral in haar levende, dynamische en participatieve betekenis, die men niet mag uitsluiten op het ogenblik dat men opnieuw nadenkt over de relatie van de mens met het milieu.

144. De visie op de mens als consument, die door het raderwerk van de geglobaliseerde economie wordt begunstigd, neigt ertoe de culturen homogeen te maken en de immense culturele verscheidenheid te verzwakken, die een schat van de mensheid is. Beweren dat men alle moeilijkheden door uniforme normenstelsels of met technische ingrepen oplost, leidt daarom ertoe dat de complexiteit van de lokale problemen, die om een actieve deelname van de bewoners vragen, wordt verwaarloosd. De nieuwe processen die worden ontwikkeld kunnen niet altijd worden geïntegreerd in modellen die van buitenaf worden bepaald, maar moeten uit de lokale cultuur zelf voortkomen. Zo moet, evenals het leven en de wereld dynamisch zijn, ook de zorg van de wereld flexibel en dynamisch zijn. Puur technische oplossingen dreigen te kijken naar symptomen, die niet de diepste problemen raken. Het is noodzakelijk zich het perspectief van de rechten van de volken en de culturen eigen te maken en zo te begrijpen dat de ontwikkeling van een maatschappelijke groepering een historisch proces binnen een culturele context veronderstelt en vraagt om een prominente rol van de lokale maatschappelijke actoren *uitgaande van hun eigen cultuur*. Evenmin kan men het begrip kwaliteit van leven opdringen, maar moet dit begrepen worden binnen de wereld van symbolen en gewoonten die aan iedere menselijke groepering eigen zijn.

145. Veel vormen van intense uitbuiting en beschadiging van het milieu kunnen niet alleen de lokale middelen van bestaan uitputten, maar ook de maatschappelijke hulpbronnen die een levenswijze hebben toegestaan die een culturele identiteit en een zin van het bestaan en samenleven lange

tijd hebben ondersteund. Het verdwijnen van een cultuur kan even ernstig of nog ernstiger zijn dan het verdwijnen van een dier- of een plantensoort. Het opleggen van een naar hegemonie strevende levensstijl die verbonden is met een wijze van produceren, kan even schadelijk zijn als de aantasting van de ecosystemen.

146. In deze zin is het onontbeerlijk in het bijzonder aandacht te besteden aan de oorspronkelijke gemeenschappen met hun culturele tradities. Zij zijn niet eenvoudigweg één van de minderheden onder de anderen, maar zij moeten veeleer de belangrijkste gesprekspartners worden, vooral op het ogenblik dat men overgaat tot grote projecten die hun grond omvat. Voor hen is immers de grond geen economisch goed, maar een gave van God en van de voorouders, die daarin rusten, een heilige ruimte waarmee zij interactie moeten hebben om hun identiteit en waarden te voeden. Wanneer zij in hun gebieden blijven, zijn zij het die het beste hiervoor zorgen. In verschillende delen van de wereld staan zij onder druk om hun land op te geven en deze voor ontginnings-, landbouw en veeteeltprojecten vrij te geven, die geen aandacht besteden aan het verval van natuur en cultuur.

III. Ecologie van het dagelijks leven

147. Om te kunnen spreken van een authentieke ontwikkeling, zal het moeten gebeuren dat er een integrale verbetering in de kwaliteit van menselijk leven tot stand komt en dit houdt in dat men de ruimte analyseert waarin het bestaan van de personen zich afspeelt. Het milieu waarin wij leven, beïnvloedt de wijze waarop wij het leven zien, voelen en handelen. Tegelijkertijd maken wij in onze kamer, in ons huis, op onze werkplek en in onze wijk gebruik van het milieu om onze identiteit tot uitdrukking te brengen. Wij spannen ons in ons aan het milieu aan te passen en wanneer dit milieu ongeordend, chaotisch en verzadigd van zichtbare en hoorbare vervuiling is, daagt deze overmaat aan prikkels ons uit om een geïntegreerde en gelukkige identiteit te ontwikkelen.

148. Bewonderenswaardig is de creativiteit en de edelmoedigheid van mensen en groepen die in staat zijn de beperkingen van het milieu op te heffen door de ongunstige effecten van de bestaande condities te veranderen en te leren te midden van wanorde en onzekerheid richting aan hun bestaan te geven. Op sommige plaatsen bijvoorbeeld, waar de gevels van de gebouwen zeer zijn achteruitgegaan, zijn er mensen die met veel zorg het interieur van hun woningen onderhouden of zich op hun gemak voelen door de hartelijkheid en vriendschap van de mensen. Het positieve en weldadige maatschappelijke leven van de bewoners verspreidt licht in een op het eerste gezicht onleefbare omgeving. Soms is de menselijke ecologie prijzenswaardig die de armen te midden van zo grote beperkingen weten te ontwikkelen. Het gevoel van verstikking dat door woon-agglomeraties en ruimten met een hoge bevolkingsdichtheid wordt veroorzaakt, wordt bestreden, als zich menselijke relaties van nabijheid en warmte ontwikkelen, als zich gemeenschappen vormen, als de beperkingen van het milieu worden gecompenseerd in de innerlijkheid van iedere persoon die zich voelt opgenomen in een netwerk van communicatie en verbondenheid. Zo houdt iedere plaats op een hel te zijn en wordt het de context van een waardig leven.

149. Bovendien is bewezen dat de extreme armoede die men in sommige situaties zonder harmonie, ruimte en mogelijkheid voor integratie ervaart, het opkomen vergemakkelijkt van onmenselijke gedrag en het manipuleren van mensen door criminele organisaties. Voor de bewoners van sociaal zeer zwakke wijken kan de dagelijkse ervaring van overbevolking en sociale anonimiteit die men in de grote steden meemaakt, een gevoel van ontworteling oproepen dat asociaal gedrag en geweld uitlokt. Toch hecht ik eraan te benadrukken dat de liefde sterker is. Zeer veel mensen zijn in deze omstandigheden in staat om banden van saamhorigheid en samenleven te smeden die de overbevolking veranderen in een ervaring van gemeenschap waarbij de muren van het ik worden doorbroken en de grenzen van het egoïsme worden overwonnen. Deze

ervaring van gemeenschappelijk geluk roept meestal creatieve reacties op om een gebouw of een woonwijk te verfraaien.¹¹⁷

150. Gegeven de onderlinge relatie tussen stedelijke ruimte en menselijk gedrag hebben zij die gebouwen, wijken, openbare ruimten en steden ontwerpen, behoefte aan de bijdrage van verschillende disciplines die het mogelijk maken de processen, de symboliek en de gedragingen van de mensen te begrijpen. Het zoeken naar schoonheid in het ontwerp is niet voldoende, omdat het dienen van een ander type schoonheid meer waarde heeft: de kwaliteit van leven van de mensen, hun harmonie met de omgeving, ontmoeting en wederzijdse hulp. Ook hierom is het zo belangrijk dat de visie van de betrokken bevolking altijd bijdraagt aan de analyse van de stadsplanning.

151. Het is noodzakelijk te zorgen voor de openbare ruimten, want zij versterken ons gevoel van verbondenheid, een beleving van verworteling, een “zich thuis voelen” binnen de stad die ons omvat en verenigt. Het is belangrijk dat de verschillende delen van een stad goed geïntegreerd zijn en dat de bewoners een algemeen overzicht kunnen hebben in plaats van zich op te sluiten in een wijk en zo ervan afzien de hele stad te beleven als een eigen ruimte die met anderen wordt gedeeld. Iedere ingreep in het stedelijke of landelijke landschap zou er rekening mee moeten houden hoe de verschillende elementen van de plaats een geheel vormen dat door de bewoners wordt ervaren als een kader dat coherent is met de rijkdom aan betekenissen ervan. Zo houdt de ander op een vreemdeling te zijn en kan men hem zien als een deel van een “ons” dat wij samen vormen. Om deze reden is het zowel in de stedelijke als de landelijke omgeving opportuun enkele ruimtes te reserveren waar menselijke ingrepen, die deze voortdurend veranderen, worden vermeden.

---

117 Sommige auteurs hebben de waarden laten zien die er bijvoorbeeld leven in de *villas, chabolas* of *favelas* van Latijns-Amerika; vgl. Juan Carlos Scannone S.J., “La irrupción del pobre y la lógica de la gratitud”, in Juan Carlos Scannone - Marcelo Perine (edd.), *Irrupción del pobre y quehacer filosófico. Hacia una nueva racionalidad*, Buenos Aires 1993, 225-230.

152. De woningnood is in veel delen van de wereld, zowel op het platteland als in de grote steden, ernstig omdat de staatsbegroting gewoonlijk slechts een gedeelte van de vraag dekt. Niet alleen de armen, maar een groot gedeelte van de maatschappij komt serieuze moeilijkheden tegen om een eigen huis te verwerven. Het eigendom van een huis is van groot belang voor de waardigheid van de persoon en de ontwikkeling van het gezin. Het betreft een centraal thema in de menselijke ecologie. Als op een bepaalde plaats zich reeds chaotische agglomeraten van wankel huizen hebben ontwikkeld, dan gaat het vóór alles erom die wijken verder te ontwikkelen, niet om de bewoners ervan hun wortels te ontnemen en hen te verdrijven. Wanneer de armen in vervuilde voorsteden wonen, “is het noodzakelijk over te gaan tot een verhuizing en om geen lijden aan lijden toe te voegen, voorafgaand de passende informatie te verschaffen, alternatieven bestaande uit fatsoenlijke huizen aan te bieden en de belanghebbenden direct erbij te betrekken”.¹¹⁸ Tegelijkertijd zou de creativiteit ertoe moeten leiden de armoedige wijken binnen een gastvrije stad te integreren. “Hoe mooi zijn de steden die ongezond wantrouwen weten te overwinnen en hen die anders zijn, integreren en van die integratie een nieuwe factor van ontwikkeling maken! Hoe mooi zijn de steden die ook in hun architectonische planning vol ruimten zijn die verbinden, relaties tot stand brengen en de erkenning van de anderen bevorderen!”.¹¹⁹

153. De kwaliteit van leven in de steden heeft alles van doen met het vervoer, dat vaak een oorzaak is van groot leed voor de inwoners. In de stad rijden veel auto's rond die door een of twee personen worden gebruikt, waardoor het verkeer druk wordt, het niveau van de vervuiling omhoog gaat, enorme hoeveelheden niet hernieuwbare energie worden verbruikt en het bouwen van meer wegen en parkeerplaatsen, die de stad schaden, noodzakelijk wordt. Veel deskundigen zijn het eens over de noodzaak prioriteit te geven aan het openbaar vervoer. Sommige noodzakelijke maatregelen zullen echter met moeite vreedzaam worden geaccepteerd zonder een wezenlijke verbetering van dat vervoer, die ten gevolge van de

---

118 Pauselijke Raad voor Gerechtigheid en Vrede, *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, 482.

119 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 210: AAS 105 (2013), 1107.

overbevolking in veel steden een onwaardige behandeling van de mensen, ongemak of schaarse frequentie van verkeersvoorzieningen en onzekerheid met zich meebrengt.

154. Het erkennen van de bijzondere waardigheid van de mens is vaak in tegenspraak met het chaotische leven dat de mensen in onze steden moeten leiden. Dit zou echter niet de toestand van verlatenheid en verwaarlozing moeten doen vergeten waaronder sommige bewoners van het plattelandstrekken lijden, waar de noodzakelijke dienstverlening ontbreekt en er arbeiders zijn in een toestand van slavernij, zonder rechten of hoop op een fatsoenlijker leven.

155. De menselijke ecologie houdt ook een diepgaand aspect in: de noodzakelijke relatie van het menselijk leven met de morele wet die in zijn eigen natuur staat geschreven, een onontbeerlijke relatie om een waardiger omgeving te kunnen creëren. Paus Benedictus stelde dat er “een sociologie van de mens” bestaat, omdat “ook de mens een natuur heeft die men moet eerbiedigen en niet naar believen kan manipuleren”.¹²⁰ In deze lijn moet men erkennen dat ons lichaam ons in een directe relatie met de omgeving en de andere levende wezens plaatst. Het accepteren van het eigen lichaam als een gave van God is noodzakelijk om de hele wereld als een gave van de Vader en gemeenschappelijk huis te aanvaarden en te accepteren. De logica van de heerschappij over het eigen lichaam verandert daarentegen in een soms subtiele logica van de heerschappij over de schepping. Het leren aanvaarden van het eigen lichaam, ervoor te zorgen en de betekenis ervan te respecteren is essentieel voor een ware menselijke ecologie. Ook het accepteren van het eigen mannelijk of vrouwelijk lichaam is noodzakelijk om zichzelf te kunnen herkennen in het andere geslacht. Zo is het mogelijk met vreugde de specifieke gave van de ander, man of vrouw, als werk van God de Schepper, te accepteren en elkaar te verrijken. Daarom is een houding die pretendeert “het seksuele verschil op te heffen, omdat men zich daar niet meer mee uiteen kan zetten”¹²¹ ongezonder.

---

120 *Toespraak in de Duitse Bundestag*, Berlijn (22 september 2011): AAS 103 (2011), 668.

121 *Catechese* (15 april 2015): *L'Osservatore Romano*, 16 april 2015, 6.

IV. Het beginsel van het algemeen welzijn

156. De menselijke ecologie is niet te scheiden van het begrip algemeen welzijn, een beginsel dat een centrale en één makende rol speelt in de sociale ethiek. Het is “het totaal van die sociale voorwaarden waardoor zowel groepen als individuen hun eigen volmaaktheid vollediger en vlugger kunnen bereiken”.¹²²

157. Het algemeen welzijn veronderstelt het respect voor de menselijke persoon als zodanig, met fundamentele en onvervreembare rechten die gericht zijn op zijn integrale ontwikkeling. Het vereist ook de instrumenten voor maatschappelijk welzijn en maatschappelijke zekerheid en de ontwikkeling van middengroepen door de toepassing van het beginsel van de subsidiariteit. Hieronder komt in het bijzonder het gezin naar voren als primaire cel van de maatschappij. Ten slotte vereist het algemeen welzijn maatschappelijke vrede, dat wil zeggen stabiliteit en veiligheid van een bepaalde orde, die niet wordt verwezenlijkt zonder aandacht voor verdelende gerechtigheid. Schending hiervan heeft altijd geweld ten gevolge. Heel de maatschappij - en daarin vooral de staat - heeft de plicht het algemeen welzijn te verdedigen en te bevorderen.

158. In de huidige situatie van de wereld, waar men zoveel ongerechtigheid tegenkomt en het aantal mensen dat terzijde wordt geschoven, beroofd van de fundamentele mensenrechten, steeds meer toeneemt, verandert het beginsel van het algemeen welzijn onmiddellijk als logische en onvermijdelijke consequentie in een oproep tot solidariteit en een voorkeursoptie voor de allerarmsten. Deze optie vraagt erom de consequenties te trekken uit de gemeenschappelijke bestemming van de goederen der aarde, maar vereist, zoals ik heb trachten aan te tonen in de apostolische exhortatie *Evangelií gaudium*,¹²³ vóór alles rekening te houden met de immense waardigheid van de arme in het licht van de diepste geloofsovertuigingen. Men hoeft maar te kijken naar de werkelijkheid om te begrijpen

---

122 Tweede Vatic. Oec. Conc., past. const. *Gaudium et spes* over de Kerk in deze tijd, 26.

123 Vgl. nrs. 186-201: AAS 105 (2013), 1098-1105.

dat vandaag deze keuze een fundamentele ethische vereiste is voor een daadwerkelijke verwerkelijking van het algemeen welzijn.

V. De gerechtigheid tussen de generaties

159. Het begrip algemeen welzijn betreft ook de toekomstige generaties. De internationale economische crises hebben onverbiddelijk de schadelijke effecten laten zien die het ontkennen van een gemeenschappelijke bestemming met zich meebrengt, waarvan ook degenen die na ons zullen komen, niet kunnen worden uitgesloten. Intussen kan men niet meer spreken over een duurzame ontwikkeling zonder solidariteit tussen de generaties. Wanneer wij denken aan de situatie waarin men de planeet aan de toekomstige generaties achterlaat, treden wij in een andere logica, die van de belangeloze gave die wij ontvangen en meedelen. Als de aarde ons wordt geschonken, kunnen wij niet alleen meer denken vanuit een utilitaristisch criterium van efficiëntie en productiviteit voor individueel profijt. Wij hebben het hier niet over een optionele houding, maar over een wezenlijke kwestie van gerechtigheid, daar de aarde die wij hebben gekregen, ook hen die zullen komen, toebehoort. De bisschoppen van Portugal hebben ertoe aangespoord deze plicht tot gerechtigheid op zich te nemen: “Het milieu behoort de logica van het ontvangen. Het is een lening die iedere generatie krijgt en moet doorgeven aan de volgende generatie”.¹²⁴ Een integrale ecologie heeft dit ruime perspectief.

160. Wat voor soort wereld willen wij doorgeven aan hen die na ons zullen komen, aan de kinderen die aan het opgroeien zijn? Deze vraag betreft niet alleen het milieu afzonderlijk, omdat zij niet stuksgewijs kan worden gesteld. Wanneer wij ons de vraag willen stellen omtrent de wereld die wij willen achterlaten, verwijzen wij vooral naar de algemene doelgerichtheid, naar de zin en de waarden ervan. Als in onze ecologische inspanningen deze fundamentele vraag niet doorklinkt, geloof ik niet dat zij belangrijke effecten kunnen hebben. Maar als deze vraag moedig wordt

---

¹²⁴ Portugese Bisschoppenconferentie, Pastorale brief *Responsabilidade solidária pelo bem comum* (15 september 2003), 20.

gesteld, dan brengt zij ons onherroepelijk tot andere zeer directe vragen. Met welk doel leven wij in deze wereld? Waartoe zijn wij in dit leven geroepen? Met wat voor doel werken en strijden wij? Waarom heeft deze aarde ons nodig? Daarom is het niet alleen voldoende dat wij ons zorgen maken om de toekomstige generaties. Wij moeten ons realiseren dat ook onze eigen waardigheid op het spel staat. Wij zijn de eerste belanghebbenden om een planeet door te geven die bewoonbaar is voor de mensheid die na ons zal komen. Het is een opdracht voor onszelf, omdat dit verwijst naar de betekenis van onze eigen levensweg op deze aarde.

161. Men kan intussen niet meer met minachting en ironie naar de catastrofale voorspellingen kijken. Wij zouden voor de komende generaties teveel puinhopen, woestijnen en vuil kunnen achterlaten. Het ritme van de consumptie, de verspilling en aantasting van het milieu is de mogelijkheid van de planeet te boven gegaan, en wel zodanig dat de huidige levensstijl, omdat hij onhoudbaar is, alleen maar kan uitlopen op catastrofes, zoals feitelijk al periodiek gebeurt in verschillende streken. De vermindering van de effecten van de huidige onevenwichtigheid hangt af van wat wij nu doen, vooral als wij aan de verantwoordelijkheid denken die degenen die de ergste gevolgen zullen lijden, aan ons zullen toeschrijven.

162. De moeilijkheid om deze uitdaging serieus te nemen houdt verband met een ethisch en cultureel verval waarmee de ecologische crisis gepaard gaat. De postmoderne mens loopt voortdurend het gevaar individualistisch te worden en veel huidige maatschappelijke problemen moeten in verband worden gebracht met het egoïstisch zoeken naar onmiddellijke bevrediging, met de crises rond gezin en maatschappij en met de moeilijkheid om medemensens werkelijk te erkennen. Vaak heeft men te maken met een excessieve en kortzichtige consumptie van ouders die de kinderen schaadt. Kinderen die steeds meer moeilijkheden ondervinden om een eigen huis te verwerven en een gezin te stichten. Bovendien houdt dit onvermogen om serieus te denken aan de toekomstige generaties verband met ons onvermogen onze horizon te verbreden en te denken aan al degenen die van verdere ontwikkeling worden buitengesloten. Denken wij niet alleen aan

de armen van de toekomst, het is ook goed aan de armen van vandaag te denken, die maar weinig jaren op deze aarde leven en niet meer kunnen wachten. Daarom “is er behalve een loyale solidariteit tussen de generaties ook een dringende morele behoefte om de solidariteit binnen eenzelfde generatie te hernieuwen”.¹²⁵

---

125 Benedictus XVI, *Boodschap voor Wereldvrede dag 2010*, 8: AAS 102 (2010), 45.

Hoofdstuk vijf

Enkele richtlijnen voor oriëntatie en handelen

163. *Ik heb de huidige situatie van de mensheid trachten te onderzoeken, zowel wat de breuken betreft die de planeet die wij bewonen, vertoont, als de diep menselijke oorzaken van de milieuverwoesting. Hoewel deze beschouwing van de werkelijkheid ons op zich al wijst op de noodzaak van een koerswijziging en suggereert maatregelen te nemen, willen wij nu wegen voor een dialoog schetsen die ons moeten helpen uit de spiraal van zelfvernietiging te komen waarin wij terecht aan het komen zijn.*

I. De dialoog over het milieu in de internationale politiek

164. Vanaf het midden van de vorige eeuw heeft na het overwinnen van veel moeilijkheden de tendens steeds meer opgedaan om de planeet te beschouwen als een vaderland en de mensheid als een volk dat een gemeenschappelijk huis bewoont. Een wereld van onderlinge afhankelijkheid betekent niet alleen maar begrijpen dat de schadelijke gevolgen van levensstijlen, productie en consumptie allen treffen, maar vooral ervoor zorgen dat de oplossingen worden voorgesteld vanuit een wereldomvattend perspectief en niet alleen maar ter verdediging van de belangen van enkele landen. De onderlinge afhankelijkheid verplicht ons aan *één wereld* te denken, aan *een gemeenschappelijk project*. Maar dezelfde rede die gebruikt wordt voor een enorme technische ontwikkeling, slaagt er niet in doeltreffende vormen van internationaal beheer te vinden om de ernstige moeilijkheden van milieu en maatschappij op te lossen. Om de fundamentele problemen aan te pakken, die niet door acties van landen afzonderlijk

kunnen worden opgelost, wordt een mondiale consensus onontbeerlijk, die bijvoorbeeld ertoe leidt een duurzame en gediversifieerde landbouw te plannen, hernieuwbare en weinig vervuilende vormen van energie te ontwikkelen, een grotere efficiëntie op het gebied van energie te stimuleren, een adequater beheer van de hulpbronnen van bos en zee te bevorderen en voor allen de toegang tot drinkwater te waarborgen.

165. Wij weten dat de technologie die gebaseerd is op zeer vervuilende fossiele brandstoffen, vooral kolen, maar ook olie en in mindere mate gas, geleidelijk en zonder aarzelen moet worden vervangen. In afwachting van een brede ontwikkeling van hernieuwbare energie, die al begonnen zou moeten zijn, is het gewettigd te kiezen voor het minst schadelijke alternatief of zijn toevlucht te nemen tot overgangso oplossingen. In de internationale gemeenschap komt men echter niet tot adequate overeenkomsten omtrent de verantwoordelijkheid van degenen die de grootste kosten van de overgang op energiegebied moeten dragen. In de laatste decennia hebben milieukwesties aanleiding gegeven tot een breed publiek debat, dat in de maatschappij ruimte heeft doen ontstaan voor een opmerkelijk engagement en edelmoedige toewijding. Politiek en industrie antwoorden traag en zijn verre van opgewassen tegen de mondiale uitdagingen. In deze zin kan men zeggen dat, terwijl de mensheid van het postindustriële tijdperk misschien zal worden vermeld als een van de meest onverantwoordelijke van de geschiedenis, het te wensen is dat de mensheid aan begin van de 21ste eeuw de geschiedenis kan ingaan vanwege het feit dat het edelmoedig de eigen zware verantwoordelijkheden op zich heeft genomen.

166. De wereldwijde ecologische beweging heeft een lang traject afgelegd, verrijkt door de krachtsinspanning van veel organisaties in de samenleving. Het zou onmogelijk zijn ze hier allemaal te vermelden, noch de geschiedenis van de bijdragen ervan de revue te laten passeren. Maar dankzij zoveel inzet hebben milieukwesties steeds meer op de publieke agenda gestaan en zijn zij een voortdurende uitnodiging geworden om op lange termijn te denken. Desondanks hebben de wereldtopconferenties over het milieu van de laatste jaren niet aan de verwachtingen beant-

woord, omdat zij bij gebrek aan politieke besluitvaardigheid niet gekomen zijn tot werkelijk veelbetekenende en doeltreffende milieuovereenkomsten.

167. De topconferentie over de aarde die in 1992 in Rio de Janeiro werd gehouden dient vermeld te worden. Daar is verklaard dat “de mensen in het middelpunt staan van de zorg betreffende de duurzame ontwikkeling”.¹²⁶ De inhoud van de Verklaring van Stockholm (1972) hernemend, heeft Rio onder andere de internationale samenwerking bekrachtigd inzake de zorg voor het ecosysteem van de hele aarde, de verplichting dat wie vervuult, daarvoor financieel verantwoordelijk is en de plicht om het effect van ieder werk of project op het milieu te toetsen. Zij heeft als doel voorgesteld de concentraties broeikasgas in de atmosfeer te stabiliseren om de tendens van wereldwijde opwarming terug te dringen. Zij heeft ook een agenda met een actieprogramma en een verdrag over de biodiversiteit uitgewerkt en principes vastgelegd inzake de bossen. Hoewel die top voor zijn tijd werkelijk innovatief en profetisch was, zijn de afspraken maar beperkt verwezenlijkt, omdat er geen adequaat mechanisme van controle, periodiek onderzoek en sanctie op plichtsverzuim was vastgesteld. De geformuleerde principes blijven vragen om doeltreffende en snelle wegen voor een concrete realisatie.

168. Onder de positieve ervaringen kan bijvoorbeeld de Conventie van Bazel over gevaarlijk afval met een meldingssysteem, vastgestelde niveaus en controles worden vermeld, evenals het verplichtende verdrag over de internationale handel in met uitsterven bedreigde wilde dier- en plantensoorten, dat voorziet in het sturen van delegaties ter controle van een daadwerkelijke uitvoering. Dankzij de Conventie van Wenen voor de bescherming van de ozonlaag en de uitvoering ervan door het Protocol van Montreal en de amendementen hierop, lijkt het probleem van het dunner worden van deze laag tot een oplossing te zijn gekomen.

169. Wat de zorg van de biodiversiteit en de woestijnvorming betreft, zijn de vorderingen veel minder veelbetekenend geweest. Wat de klimaatveranderingen betreft, zijn de vorderingen bedroevend laag. De reductie van de broeikasgassen vereist oprechtheid, moed en verantwoordelijkheid,

---

126 *Verklaring van Rio over het milieu en de ontwikkeling* (14 juni 1992). Beginsel I.

vooral van de kant van de machtigste en meest vervuilende landen. De Conferentie van de Verenigde Naties over Duurzame Ontwikkeling, Rio+20 genoemd (Rio de Janeiro 2012), heeft een even uitgebreide, als inefficiënte slotverklaring doen uitgaan. De internationale onderhandelingen kunnen niet op een veelbetekenende wijze verder gaan ten gevolge van de standpunten van de landen die aan de eigen nationale belangen de voorkeur geven ten opzichte van het wereldwijde algemeen welzijn. Allen die de gevolgen zullen ondergaan die wij trachten te verdoezelen, zullen zich dit gebrek aan bewustzijn en verantwoordelijkheid herinneren. Terwijl wij deze encycliek aan het uitwerken waren, heeft het debat een bijzondere intensiteit bereikt. Wij gelovigen kunnen niet anders dan God bidden voor een positieve ontwikkeling van het huidige debat, zodat de toekomstige generaties niet te lijden hebben onder de consequenties van onverstandige verdragingen.

170. Enkele van de strategieën voor een lage uitstoot van vervuilende gassen zijn gericht op de internationalisering van de kosten voor het milieu, met het risico de landen met minder hulpbronnen zware verplichtingen, gelijk aan die van de meest geïndustrialiseerde landen, op te leggen. Het opleggen van deze maatregelen dupeert de landen die het meest behoefte hebben aan ontwikkeling. Op deze wijze wordt er een nieuwe ongerechtigheid toegevoegd onder het mom van de zorg voor het milieu. Ook in dit geval komt men van de regen in de drup. Daar de effecten van de klimaatverandering zich gedurende lange tijd zullen doen voelen, ook al zou men nu rigoureuze maatregelen nemen, dan zullen sommige landen met schaarse hulpbronnen hulp nodig hebben om zich aan te passen aan de effecten die reeds zichtbaar worden en hun economieën treffen. Het blijft zeker dat er gemeenschappelijke, maar gedifferentieerde verantwoordelijkheden zijn, eenvoudigweg omdat, zoals de bisschoppen van Bolivia hebben gezegd, “de landen die ten koste van een enorme uitstoot van broeikasgas baat hebben gehad bij een hoog niveau van industrialisering, een grotere verantwoordelijkheid hebben om bij te dragen aan de oplossing van de problemen die zij hebben veroorzaakt”.¹²⁷

---

127 Bisschoppenconferentie van Bolivia, pastorale brief over het milieu en de menselijke ontwikkeling in Bolivia *El Universo, don de Dios para la Vida* (2012), 86.

171. De strategie van de aan- en verkoop van emissie- of uitstootcertificaten kan aanleiding zijn tot een nieuwe vorm van speculatie en is niet bevorderlijk om de wereldwijde uitstoot van vervuilende gassen terug te dringen. Dit systeem lijkt een snelle en gemakkelijke oplossing te zijn, waarbij de schijn wordt gewekt van een zeker engagement met het milieu, maar is in het geheel geen radicale verandering die in overeenstemming is met de huidige omstandigheden. Integendeel, het kan een truc worden die het toestaat de superconsumptie van sommige landen en sectoren te ondersteunen.

172. Voor de arme landen moeten het uitroeien van de ellende en de sociale ontwikkeling van hun inwoners prioriteit zijn; tegelijkertijd moeten zij het schandalige niveau van consumptie in enkele bevoorrechte sectoren van hun bevolking onderzoeken en beter de corruptie te lijf gaan. Zeker, zij moeten ook minder vervuilende vormen van energieproductie ontwikkelen, maar hiervoor moeten zij kunnen rekenen op de hulp van de landen die zeer gegroeid zijn ten koste van de huidige vervuiling van de planeet. De directe exploitatie van de overvloedige zonne-energie vereist dat er mechanismen en subsidies worden vastgesteld, zodat de ontwikkelingslanden toegang kunnen hebben tot de overdracht van technologieën, tot technische assistentie en financiële bronnen, maar altijd aandacht schenkend aan de concrete omstandigheden, aangezien “niet altijd op een adequate wijze de kosten van de installaties met de context waarvoor zij worden ontworpen, op haar juiste waarde wordt geschat”.¹²⁸ De kosten zouden laag zijn in vergelijking met het risico van klimaatveranderingen. In elk geval is het vóór alles een ethische beslissing, gebaseerd op de solidariteit van alle volken.

173. Het is dringend noodzakelijk internationale verdragen tot stand te brengen, als wij de zwakte van de lokale instanties om op een doeltreffende wijze in te grijpen in aanmerking nemen. De relaties tussen de staten moeten de soevereiniteit van ieder waarborgen, maar ook trajecten vaststellen die worden overeengekomen om lokale catastrofes te vermijden die

---

128 Pauselijk Raad voor Gerechtigheid en Vrede, *Energia, Giustizia e Pace*, IV, 1, Città del Vaticano (2013), 56.

uiteindelijk allen zouden schaden. Er zijn wereldwijde regulerende kaders nodig die verplichtingen opleggen en onacceptabele acties verhinderen, zoals het feit dat machtige landen op andere landen afval en hoog vervuulende industrieën afschuiven.

174. Wij noemen ook het systeem van het beheer van de oceanen. Immers, hoewel er verschillende internationale en regionale conventies zijn geweest, ondermijnen de versnippering en de afwezigheid van strenge reglementerings-, controle- en sanctiesystemen uiteindelijk alle krachtsinspanningen. Het groeiend probleem van het afval in zee en de bescherming van de zee blijven een bijzondere uitdaging vormen. Uiteindelijk hebben wij behoefte aan een overeenkomst over regelingen betreffende het beheer van het hele scala van de zogenoemde wereldwijde gemeenschappelijke goederen.

175. Dezelfde logica, die het moeilijk maakt drastische besluiten te nemen om de globale opwarming terug te dringen, maakt het niet mogelijk het uitroeien van de armoede te verwezenlijken. Wij hebben behoefte aan een wereldwijde, meer verantwoorde reactie, die tegelijkertijd het terugdringen van de vervuiling en de ontwikkeling van de arme landen en regio's inhoudt. Terwijl de 21ste eeuw een beheer handhaaft dat eigen is aan vervlogen tijden, maakt zij een verlies aan macht van de nationale staten mee, vooral omdat de economie en de financiële wereld een transnationaal karakter bezit die ernaar neigt de politiek te overheersen. In deze context wordt de ontwikkeling van sterkere en efficiënt georganiseerde instellingen onontbeerlijk, met bevoegdheden die onpartijdig worden bepaald door middel van overeenkomsten tussen nationale regeringen en de macht hebben om sancties op te leggen. Zoals Benedictus XVI heeft gezegd in de door de sociale leer van de Kerk reeds ontwikkelde lijn: "Om de wereld-economie te sturen, de door de crisis getroffen economieën te saneren, een verergering van de crisis en daaruit voortvloeiende onevenwichtigheden te voorkomen, om een gepaste integrale ontwapening, veiligheid en vrede tot stand te brengen, om de bescherming van het milieu te waarborgen en om de migratiestromen te reglementeren, is een echt *politiek wereldgezag* nood-

zakelijk, zoals door mijn voorganger, de zalige paus Johannes XXIII, reeds is geschetst”.¹²⁹ In dit perspectief krijgt de diplomatie een ongekend belang om internationale strategieën te bevorderen die ernstige problemen, die allen uiteindelijk zullen treffen, te voorkomen.

II. De dialoog met het oog op een nieuwe nationale en lokale politiek

176. Niet alleen onder de landen zijn er overwinnaars en verliezers, maar ook binnen de arme landen waar verschillende verantwoordelijkheden moeten worden vastgesteld. Daarom kunnen kwesties met betrekking tot het milieu en de economische ontwikkeling niet alleen maar ter sprake worden gebracht uitgaande van de verschillen tussen de landen, maar vragen zij erom aandacht te schenken aan de nationale en lokale politiek.

177. De mogelijkheid van onverantwoord gebruik van menselijke vermogens in aanmerking genomen, heeft iedere staat binnen het eigen grondgebied de functie, te plannen, coördineren, bewaken en bestraffen. Hoe ordent en bewaakt de maatschappij de eigen toekomst in een context van voortdurende technologische vernieuwingen? Een factor die in dezen doeltreffend regulerend werkt, is het recht, dat de gedragsregels in het licht van het algemeen welzijn vaststelt. De grenzen die een gezonde, volwassen en soevereine maatschappij moet opleggen, betreffen vooruitzichten en voorzorgsmaatregelen, adequate regelingen, waakzaamheid betreffende het toepassen van de normen, het bestrijden van corruptie, operationele controle op het aan de oppervlakte komen van niet gewenste effecten van productieprocessen en passend ingrijpen ten opzichte van mogelijke risico's. Er bestaat een groeiende jurisprudentie die erop gericht is de vervuilende effecten van de activiteiten van ondernemingen terug te dringen. Maar de politieke en institutionele structuur bestaat niet alleen om misstanden te vermijden, maar ook om de goede praktijken aan te moedigen, om de creativiteit die nieuwe wegen zoekt te stimuleren en om persoonlijke en collectieve initiatieven te vergemakkelijken.

---

129 Benedictus XVI, encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 67: AAS 101 (2009), 700.

178. Het drama van een politiek die gefocust is op onmiddellijk resultaat die ook door de consumptiemaatschappij wordt bevorderd, maakt het noodzakelijk groei op korte termijn te produceren. Omwille van electorale belangen, wagen regeringen zich er niet gemakkelijk aan om de bevolking te irriteren met maatregelen die het consumptieniveau kunnen aantasten of buitenlandse investeringen in gevaar kunnen brengen. Een kortzichtig machtsdenken remt het opnemen van een vooruitziende milieugenda binnen de publieke agenda van regeringen. Zo vergeet men dat “tijd boven ruimte gaat”,¹³⁰ dat het meer vruchtbaar is, wanneer wij er ons om bekommeren processen ten goede te bevorderen in plaats van machtsposities te bekleden. Politieke grandeur manifesteert zich, wanneer men op moeilijke ogenblikken handelt op basis van grootse beginselen en denkend aan het algemeen welzijn op lange termijn. De politieke macht heeft er grote moeite mee deze plicht op te nemen in een project van de natie.

179. Op sommige plaatsen worden coöperaties voor de exploitatie van hernieuwbare energie opgericht die zowel lokaal produceren als ook de verkoop van de overtollige productie mogelijk maken. Dit eenvoudige voorbeeld wijst erop dat, terwijl de bestaande wereldorde niet in staat blijkt verantwoordelijkheid te nemen, de lokale instantie het verschil kan maken. Daar kunnen immers een grotere verantwoordelijkheid, een sterk gemeenschapsgevoel, een bijzonder vermogen om voor de ander te zorgen, een edelmoedigere creativiteit en een diepe liefde voor de eigen grond ontstaan, evenals de visie aan wat men kinderen en kleinkinderen achterlaat. Deze waarden hebben zeer diepe wortels in de oorspronkelijke bevolkingen. Omdat het recht soms ten gevolge van de corruptie niet voldoende functioneert, is er onder druk van de bevolking een politieke beslissing vereist. De maatschappij moet door middel van niet gouvernementele organisaties de regeringen verplichten strenge regels, procedures en strengere controles te ontwikkelen. Als de burgers de - nationale, regionale en gemeentelijke - politieke macht niet controleren, dan is er ook geen bestrijden van milieuschade mogelijk. Anderzijds kan gemeentelijke wetgeving doeltreffender zijn, als er overeenkomsten zijn tussen naburige plaatsen om eenzelfde milieupolitiek te ondersteunen.

---

130 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 222: AAS 105 (2013), 1111.

180. Men kan niet denken aan uniforme recepten, omdat er specifieke problemen en beperkingen van ieder land en iedere streek zijn. Weliswaar kan ook politiek realisme vragen om overgangsmaatregelen en overgangstechnologieën, mits ze maar gepaard gaan met planning en een accepteren van geleidelijke bindende verplichtingen, maar tegelijkertijd is er altijd op nationaal en lokaal niveau veel te doen, bijvoorbeeld het bevorderen van vormen van energiebesparing. Dat impliceert het begunstigen van industriële productiewijzen met de grootste doelmatigheid op het gebied van energiegebruik en een geringer verbruik van grondstoffen, waarbij producten die vanuit energieoogpunt bezien weinig doelmatig of meer vervuילend zijn, uit de markt worden gehaald. Wij kunnen hier ook een goed beheer van het vervoer of bouw- en verbouwingstechnieken bij gebouwen vermelden die het energieverbruik en de vervuiling terugdringen. Anderzijds kan de lokale politiek zich richten op een verandering in de consumptie, de ontwikkeling van een afval- en recycling-economie, op de bescherming van bepaalde soorten en de programmering van een gediversifieerde landbouw met een wisselbouw van culturen. Het is mogelijk een verbetering op landbouwgebied van de arme streken te begunstigen door middel van investeringen in de rurale infrastructuur, in de organisatie van de lokale of nationale markt, in irrigatiesystemen, in de ontwikkeling van houdbare landbouwtechnieken. Men kan vormen van samenwerking en gemeenschappelijke organisatie faciliteren die de belangen van de kleine producenten beschermen en lokale ecosystemen behoeden voor plundering. Er is veel wat men kan doen!

181. Continuïteit is onontbeerlijk, omdat men politiek beleid met betrekking tot klimaatverandering en milieubescherming niet kan veranderen, telkens wanneer een regeringswisseling plaats vindt. Resultaten vragen veel tijd en brengen onmiddellijke kosten met zich mee met effecten die tijdens een lopende regeringsperiode niet zichtbaar worden. Daarom zal er zonder druk van de bevolking en de instellingen altijd verzet zijn om in te grijpen, zeker wanneer er dringende kwesties moeten worden opgelost. Dat een politicus deze verantwoordelijkheid met de bijbehorende kosten, op zich neemt, beantwoordt niet aan de “op efficiëntie en onmiddellijk

resultaat gerichte” logica van de huidige economie en politiek, maar als hij de moed zal hebben om dit toch te doen, zal hij opnieuw de waardigheid kunnen erkennen die God hem heeft gegeven, en zal hij een getuigenis van edelmoedige verantwoordelijkheid achterlaten. Men dient meer ruimte te scheppen voor een solide politiek die in staat is instellingen te hervormen, ze te coördineren en het mogelijk maakt druk en verderfelijke traagheid te overwinnen. Men moet hier echter wel aan toevoegen dat de beste maatregelen uiteindelijk falen, wanneer grote doeleinden ontbreken evenals waarden en een humanistische levenshouding die in staat zijn iedere maatschappij een nobele en edelmoedige oriëntatie te geven.

III. Dialoog en transparantie in beslissingsprocessen

182. De prognose van het milieueffect van initiatieven van ondernemingen en projecten vraagt om transparante politieke processen en dialoog, terwijl de corruptie die de werkelijke milieubelasting van een project in ruil voor gunsten wil verzwijgen, vaak leidt tot dubbelzinnige overeenkomsten die zich aan de plicht om te informeren en een diepgaand debat onttrekken.

183. Een studie van het milieueffect zou niet moeten komen na de uitwerking van een productieplan of welke politiek, welk plan of programma dan ook. Zij moet vanaf het begin worden opgenomen en uitgewerkt op een interdisciplinaire, transparante en van iedere economische en politieke druk onafhankelijke wijze. Zij moet worden verbonden met een analyse van de arbeidsomstandigheden en de mogelijke effecten op de fysieke en geestelijke gezondheid van mensen, op de lokale economie en op de veiligheid. De economische resultaten zal men zo op een meer realistische wijze kunnen voorzien, rekening houdend met de mogelijke scenario's en eventueel vooruitlopend op de noodzaak van een grotere investering om ongewenste en corrigeerbare effecten op te lossen. Het is altijd noodzakelijk toestemming te krijgen van de verschillende maatschappelijke actoren die verschillende perspectieven, oplossingen en alternatieven kunnen

aandragen. Maar in het debat moeten de bewoners een bevoorrechte plaats hebben: zij stellen zich de vragen over wat zij voor zich en hun eigen kinderen willen, en zij kunnen de doeleinden in aanmerking nemen die het onmiddellijk economische belang overstijgen. Men moet van het idee van “ingrepen” in het milieu afstappen om plaats te maken voor een politiek waarover door alle betrokken partijen wordt nagedacht en gedebatteerd. Deelname vereist dat allen adequaat worden geïnformeerd over de verschillende aspecten en de verschillende risico's en mogelijkheden, en beperkt zich niet tot een beslissing aan het begin over een project, maar houdt ook controle en constante monitoring in. Er is behoefte aan eerlijkheid en waarheid in de wetenschappelijke en politieke discussies zonder dat men zich ertoe beperkt in aanmerking te nemen wat er wel of niet door de wetgeving wordt toegestaan.

184. Wanneer er eventuele risico's voor het milieu opdoemen die het huidige en toekomstige algemeen welzijn raken, vraagt deze situatie “dat de beslissingen worden gebaseerd op een vergelijking tussen te voorspellen risico's en voordelen voor iedere mogelijke alternatieve keuze”.¹³¹ Dit geldt vooral, als een project een toename kan betekenen in de exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen, de emissies en lozingen, in de productie van afval, ofwel een aanzienlijke verandering van het landschap, in de habitat van beschermde soorten of in een publieke ruimte. Sommige projecten, die niet door een nauwkeurige analyse worden ondersteund, kunnen de levenskwaliteit van een plaats ten diepste aantasten door onderling verschillende aspecten zoals bijvoorbeeld een niet voorziene akoestische vervuiling, een beperking van het zicht, het verlies van culturele waarden, de effecten van het gebruik van kernenergie. De consumptiecultuur, die de voorkeur geeft aan de korte termijn en aan het privébelang, kan te snelle procedures opeisen of het achterhouden van informatie toestaan.

185. Bij iedere discussie betreffende een ondernemersinitiatief zou men een reeks vragen moeten stellen om te kunnen onderscheiden of het tot een werkelijke integrale ontwikkeling leidt: met wat voor doel? waarom? waar? hoe? op wie is het gericht? wat zijn de risico's? tot welke prijs? wie

---

131 Pauselijke Raad Iustitia et Pax, *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, 469.

betaalt de kosten en hoe zal hij dat doen? Bij dit onderzoek zijn er kwesties die voorrang moeten hebben. Wij weten bijvoorbeeld dat water een schaarse en onontbeerlijke hulpbron is, bovendien is het een fundamenteel recht dat het uitoefenen van andere mensenrechten conditioneert. Dit staat buiten kijf en overstijgt iedere analyse van ieder milieueffect op een streek.

186. In de Verklaring van Rio van 1992 stelt men dat “daar waar er een dreiging is van ernstige of onomkeerbare schade, het ontbreken van volledige wetenschappelijke zekerheid niet een reden [zal] mogen zijn om het toepassen van efficiënte maatregelen te vertragen die milieuschade verhindert”¹³². Deze voorzorgsmaatregelen maakt de bescherming van de zwaksten mogelijk, die over weinig middelen beschikken om zich te verdedigen. Als objectieve informatie ertoe leidt ernstige en onomkeerbare schade te voorzien, ook al zou er geen onbetwistbaar bewijs zijn, dan zou ieder project moeten worden stopgezet of gewijzigd. Zo wordt de bewijslast omgekeerd, daar het in deze gevallen noodzakelijk is een objectief en beslissend bewijs te leveren dat de voorgestelde activiteit geen ernstige schade aan het milieu en allen die daarin wonen, zal toebrengen.

187. Dit betekent niet dat men zich tegen iedere technologische vernieuwing verzet die het mogelijk maakt de kwaliteit van leven van een bevolking te verbeteren. Maar het moet in ieder geval vaststaan dat rendement niet het enige criterium mag zijn dat men voor ogen moet houden en dat op het ogenblik dat in de informatie nieuwe inzichten naar voren komen, er met deelname van alle betrokken partijen een nieuwe beoordeling zou moeten zijn. Het resultaat van de discussie zal de beslissing kunnen zijn om niet verder te gaan met een project, maar het zou ook een wijziging of de uitwerking van alternatieve voorstellen kunnen zijn.

188. Er zijn discussies over kwesties betreffende het milieu waarbij het moeilijk is tot een consensus te komen. Ik beklemtoon nogmaals dat de Kerk niet pretendeert wetenschappelijke vragen te beslechten, noch de plaats van de politiek wil innemen, maar ik nodig uit tot een eerlijk en

---

132 *Verklaring van Rio over het milieu en de ontwikkeling* (14 juni 1992), Principe 15.

transparant debat, opdat uitzonderlijke behoeften of ideologieën het algemeen welzijn niet schaden.

IV. Politiek en economie in dialoog voor een volle menselijke ontplooiing

189. De politiek moet zich niet aan de economie onderwerpen en deze moet zich niet onderwerpen aan de voorschriften en het op efficiëntie gerichte paradigma van de technocratie. Wanneer wij denken aan het algemeen welzijn, hebben wij er vandaag onontkoombaar behoefte aan dat politiek en economie zich in dialoog vastbesloten ten dienste van het leven, vooral van het menselijk leven, stellen. Het redden van de banken ten koste van alles en daarvoor de bevolking de prijs laten betalen zonder de onwrikbare vastberadenheid het hele systeem te herzien en te hervormen, bevestigt opnieuw een absolute macht van het geld die geen toekomst heeft en alleen maar na een lange, kostbare en schijnbare oplossing nieuwe crises zal kunnen scheppen. De financiële crisis van 2007-2008 was een gelegenheid om een nieuwe economie te ontwikkelen die meer let op de ethische principes, en voor een nieuwe reglementering van de financiële speculatieve activiteiten en van de virtuele rijkdom. Maar er is geen reactie geweest die ertoe heeft geleid opnieuw na te denken over de verouderde criteria die de wereld blijven beheersen. De productie is niet altijd rationeel en zij houdt dikwijls verband met economische variabelen die de producten een waarde toekennen die niet altijd beantwoordt aan hun werkelijke waarde. Dit bepaalt vaak een overproductie van sommige goederen met een onnodige milieubelasting, die tegelijkertijd vele regionale economieën schaadt.¹³³ Een financiële zeepbel is gewoonlijk ook een productiezeepbel. Wat men niet vastberaden aanpakt, is uiteindelijk het probleem van de reële economie, zodat het mogelijk wordt dat de productie wordt gediversifieerd en verbeterd, dat de ondernemingen adequaat functioneren en dat kleine en middelgrote ondernemingen zich ontwikkelen en werk scheppen.

---

133 Vgl. Bisschoppenconferentie van Mexico, Bisschoppelijke Commissie voor de Sociale Pastoraal, *Jesu Cristo, vida y esperanza de los indígenas y campesinos* (14 januari 2008).

190. In deze context moet men er altijd aan denken dat “bescherming van het milieu niet alleen maar op basis van de financiële berekening van kosten en baten kan worden gegarandeerd. Het milieu is een van de goederen die marktmechanismen niet adequaat kunnen beschermen of bevorderen”.¹³⁴ Nogmaals, men moet een magisch idee van de markt vermijden dat ertoe neigt te denken dat de problemen alleen maar worden opgelost met de groei van de winsten van ondernemingen of van individuen. Is het realistisch te verwachten dat wie bezeten is van de maximalisatie van de winsten, aandacht heeft voor de effecten op het milieu die hij voor de komende generaties zal achterlaten? Binnen het schema van het rendement is er geen plaats om te denken aan de ritmes van de natuur, aan haar tijden van verval en herstel en de complexiteit van de ecosystemen die ernstig kunnen worden aangetast door menselijk ingrijpen. Bovendien denkt men, als men het heeft over biodiversiteit, daaraan hoogstens als aan een reserve van economische hulpbronnen die zou kunnen worden geëxploiteerd, maar men neemt de werkelijke waarde van de dingen, hun betekenis voor mensen en culturen, de belangen en de noden van de armen niet serieus in overweging.

191. Wanneer deze kwesties zich voordoen, reageren sommigen met de ander ervan te beschuldigen dat zij op een irrationele wijze de menselijke vooruitgang en ontwikkeling willen tegenhouden. Maar wij moeten ons ervan overtuigen dat het vertragen van een bepaald productie- en consumptieritme, ruimte kan maken voor een andere wijze van vooruitgang en ontwikkeling. De krachtsinspanningen voor een duurzaam gebruik van de natuurlijke hulpbronnen zijn niet een nutteloze uitgave, maar een investering die op de middellange termijn andere economische voordelen kan bieden. Als wij niet kortzichtig zijn, kunnen wij ontdekken dat diversificatie van een meer innovatieve productie met minder effect op het milieu zeer rendabel kan zijn. Het gaat erom de weg te openen voor verschillende mogelijkheden die niet inhouden de menselijke creativiteit en haar droom van vooruitgang te stoppen, maar veeleer deze energie op een nieuwe wijze te kanaliseren.

134 Pauselijke Raad voor Gerechtigheid en Vrede, *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, 470.

192. Een traject van een meer creatieve en beter georiënteerde ontwikkeling van de productie zou bijvoorbeeld de ongelijkheid kunnen corrigeren tussen een buitensporige technologische investering voor de consumptie en een schaarse investering voor het oplossen van de urgente problemen van de mensheid; het zou verstandige en winstgevende vormen van hergebruik en recycling kunnen scheppen; het zou de energie-efficiëntie van de steden kunnen verbeteren, enzovoort. De diversificatie van de productie biedt de menselijke rede zeer uitgebreide mogelijkheden om te scheppen en te vernieuwen, terwijl dit het milieu beschermt en meer werkgelegenheid schept. Dit zou een creativiteit zijn die in staat is opnieuw de adeldom van de mens te doen bloeien, omdat het meer getuigt van waardigheid met moed en verantwoordelijkheid het verstand te gebruiken om binnen het kader van een bredere opvatting over kwaliteit van leven vormen van een houdbare en rechtvaardige ontwikkeling te vinden. Andersom getuigt het van minder waardigheid en creativiteit en van een grotere oppervlakkigheid, door te gaan met creëren van vormen van plundering van de natuur, alleen maar om nieuwe mogelijkheden voor consumptie en onmiddellijk rendement te bieden.

193. Hoewel in sommige gevallen de duurzame ontwikkeling nieuwe vormen van groei met zich zal meebrengen, moet men in andere gevallen met het oog op een gretige en onverantwoordelijke groei die vele decennia lang heeft plaatsgevonden, er toch aan denken enigszins de pas in te houden, enkele redelijke grenzen te stellen en ook op zijn schreden terug te keren, voor het te laat is. Wij weten dat het gedrag van hen die steeds meer consumeren en verwoesten, onhoudbaar is, terwijl anderen er niet in slagen overeenkomstig de eigen menselijke waardigheid te leven. Daarom is het uur gekomen een zekere vermindering van groei in sommige delen van de wereld te accepteren en hulp te verschaffen, opdat men in andere delen op gezonde wijze kan groeien. Benedictus XVI zei dat “het noodzakelijk is dat de technologisch geavanceerde maatschappijen bereid zijn een gedrag te bevorderen dat wordt gekenmerkt door soberheid door het eigen energieverbruik te verminderen en de voorwaarden voor het gebruik ervan te verbeteren”.¹³⁵

---

135 *Boodschap voor Wereldvrede* 2010, 9: AAS 102 (2010), 46.

194. Willen er nieuwe modellen van ontwikkeling ontstaan, dan is het noodzakelijk “het model van de globale ontwikkeling te veranderen”,¹³⁶ en dit houdt in op verantwoordelijke wijze na te denken “over de zin van de economie en het doeleinde ervan om de vormen van disfunctioneren en vervormingen ervan te corrigeren”.¹³⁷ Het is niet voldoende als middenweg de zorg voor de natuur af te stemmen op het financiële rendement of het behoud van het milieu op de vooruitgang. Bij dit thema zijn middenwegen alleen maar een kleine vertraging van de ramp. Het gaat er eenvoudigweg om de vooruitgang opnieuw te definiëren. Een technologische en economische ontwikkeling die geen betere wereld en een integraal hogere kwaliteit van leven achterlaat, kan niet als vooruitgang worden beschouwd. Anderzijds gaat vaak de werkelijke kwaliteit van het leven van de mensen achteruit - door de verslechtering van het milieu, de lage kwaliteit van de voedingsmiddelen of het uitgeput raken van enkele hulpbronnen - in de context van een groei van de economie. In dit kader wordt het discours van de houdbare groei van de economie vaak een afleidingsmanoeuvre en een middel tot rechtvaardiging dat waarden van het ecologische discours opneemt in de logica van het geld en de technocratie en wordt de verantwoordelijkheid voor maatschappij en milieu van de ondernemingen meestal gereduceerd tot een reeks acties die gericht zijn op marketing en imago.

195. Het principe van de maximalisatie van de winst, die ernaar neigt zich van iedere andere overweging te isoleren, is een verdraaiing van het begrip economie: als de productie stijgt, is het van weinig belang dat er ten koste van de toekomstige hulpbronnen of de gezondheid van het milieu wordt geproduceerd; als het kappen van een bos de productie vergroot, meet niemand bij deze berekening het verlies dat het in een woestijn veranderen van een gebied, de verwoesting van de biodiversiteit of het doen toenemen van de vervuiling inhoudt. Dit wil zeggen dat ondernemingen winsten maken door een uiterst gering gedeelte van de kosten te berekenen en te betalen. Men zou alleen een gedrag als ethisch mogen beschouwen wanneer “de economische en maatschappelijke kosten die voortvloeien uit het gebruik van de gemeenschappelijke hulpbronnen in

---

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.*, 5: p. 43.

het milieu, op transparante wijze worden erkend en volledig worden gedragen door hen die ervan profiteren, en niet door andere volken of door de toekomstige generaties".¹³⁸ De instrumentele rationaliteit die alleen maar een statistische analyse van de werkelijkheid met betrekking tot de behoeften van het ogenblik, is zowel aanwezig wanneer de markt de hulpbronnen toewijst, als bij een staat met een planeconomie

196. Wat is de plaats van de politiek? Wij herinneren aan het subsidiariteitsbeginsel, dat vrijheid toekent voor de ontwikkeling van de capaciteiten, aanwezig op alle niveaus, maar tegelijkertijd meer verantwoordelijkheid eist voor het algemeen welzijn van de kant van wie de meeste macht heeft. Weliswaar oefenen tegenwoordig enkele economische machten meer invloed uit dan de staten zelf, maar men kan een economie zonder politiek niet rechtvaardigen: deze zou niet in staat zijn een andere logica te begunstigen die in staat zou zijn met de verschillende aspecten van de huidige crisis om te gaan. De logica die geen ruimte laat voor een oprechte zorg voor het milieu, is gelijk aan die waarbij er geen ruimte is voor de zorg om de meest kwetsbaren erbij te betrekken, omdat "in het geldende model "van succes" en "privé-recht" het geen zin lijkt te hebben erin te investeren dat degenen die achter blijven, de zwakken of de minder begaafden, hun weg kunnen vinden in het leven".¹³⁹

197. Wij hebben behoefte aan een politiek die een brede visie heeft en een nieuwe integrale benadering ontwikkelt door bij een interdisciplinaire dialoog de verschillende aspecten van de crisis te betrekken. Vaak is de politiek zelf verantwoordelijk voor het verlies van aanzien door corruptie en het gebrek aan een goede transparante politiek. Als de staat in een regio zijn eigen rol niet vervult, kunnen sommige economische belangengroepen verschijnen als weldoeners en de werkelijke macht hebben, omdat zij zich gemachtigd voelen zich niet aan bepaalde normen te houden en daarbij zelfs verschillende, moeilijk uit te roeien vormen van georganiseerde misdaad, mensenhandel, drugshandel en geweld mogelijk maken. Als de politiek niet in staat is een perverse logica te doorbreken en boven-

---

138 Benedictus XVI, encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 50: AAS 101 (2009), 686.

139 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 209: AAS 105 (2013), 1107.

dien blijft steken in onsamenhangende verhalen, zullen wij er mee doorgaan de grote problemen van de mensheid niet aan te pakken. Een strategie van werkelijke verandering vereist een opnieuw nadenken over de totaliteit van de processen, omdat het niet voldoende is oppervlakkige beschouwingen over het milieu op te nemen, terwijl men de onderliggende logica van de huidige cultuur niet ter discussie stelt. Een gezonde politiek zou in staat moeten zijn deze uitdaging aan te gaan.

198. Politiek en economie neigen ertoe elkaar de schuld voor de armoede en het verval van het milieu toe te dichtten. Maar waar wij op wachten, is dat zij de eigen fouten erkennen en vormen van interactie vinden die gericht zijn op het algemeen welzijn. Terwijl de een alleen maar streeft naar economisch rendement en de ander alleen maar ervan bezeten is de macht te behouden of te vergroten, is het resultaat oorlogen en vage overeenkomsten, terwijl het beschermen van het milieu en zorg dragen voor de zwaksten beide partijen minder interesseert. Ook hier geldt het principe dat “de eenheid boven het conflict gaat”.¹⁴⁰

V. De godsdiensten in de dialoog met de wetenschappen

199. Men kan niet beweren dat de empirische wetenschappen het leven, het diepste wezen van alle schepselen en het geheel van de werkelijkheid volledig verklaren. Dat zou betekenen dat de methodologische grenzen onrechtmatig worden overschreden. Als men binnen dit gesloten kader reflecteert, verdwijnen esthetische gevoeligheid, poëzie en zelfs het vermogen van de rede de zin en het doel van de dingen te begrijpen.¹⁴¹ Ik wil

---

140 *Ibid.*, 228: AAS 105 (2013), 1113.

141 Vgl. encycl. *Lumen fidei* (29 juni 2013), 34: AAS 105 (2013), 577: “Het licht van het geloof is, aangezien het verbonden is met de waarheid van de liefde, niet vreemd aan de materiële wereld, omdat men de liefde altijd beleeft in lichaam en ziel; het licht van het geloof is vlees geworden licht, dat voortkomt uit het van licht vervulde leven van Jezus. Het verlicht ook de materie, vertrouwt op zijn orde, weet dat daarin zich een steeds bredere weg van harmonie en begrip opent. De blik van de wetenschap ontvangt zo een weldaad van het geloof: dit nodigt de geleerde ertoe uit open te blijven staan voor de werkelijkheid, in al haar onuitputtelijke rijkdom. Het geloof wekt de kritische zin, aan-

eraan herinneren dat “de klassieke religieuze teksten een betekenis kunnen bieden die bestemd is voor alle tijden, een motiverende kracht hebben die steeds nieuwe horizons opent [...]. Is het redelijk en intelligent ze naar de verborgenheid te verbannen, alleen maar omdat zij geboren zijn in een context van een religieus geloof?”.¹⁴² In werkelijkheid is het simplistisch te denken dat ethische principes alleen maar puur abstract, los van iedere context naar voren kunnen worden gebracht, en het feit dat zij in een religieuze taal worden verwoord, ontnemt in het publieke debat geen enkele waarde daaraan. De ethische principes die de rede kan waarnemen, kunnen soms onder een andere gedaante opnieuw verschijnen en in andere, ook religieuze bewoordingen worden uitgedrukt.

200. Anderzijds zal welke technische oplossing dan ook die de wetenschappen pretenderen aan te reiken, niet in staat zijn de ernstige problemen van de wereld op te lossen, als de mensheid haar koers kwijtraakt, als men de grote motivaties die het samenleven, het offer, de goedheid mogelijk maken, vergeet. In ieder geval zal het noodzakelijk zijn een beroep te doen op de gelovigen in overeenstemming met hun geloof te leven en met hun daden er niet tegenin te gaan, men zal erop moeten aandringen zich opnieuw open te stellen voor de genade van God en ten diepste te putten uit de eigen overtuigingen betreffende liefde, gerechtigheid en vrede. Als een slecht begrip van onze principes ons soms ertoe heeft gebracht het misbruik van de natuur of een despotische overheersing van de schepping door de mens of oorlogen, ongerechtigheid en geweld te rechtvaardigen, dan kunnen wij als gelovigen erkennen dat wij op die wijze de schat aan wijsheid die wij hadden moeten bewaken, ontrouw zijn geweest. Vaak heeft de cultuur door de tijd heen een dergelijk bewustzijn van het eigen ethische en geestelijke erfgoed te kort gedaan, maar juist de terugkeer naar de respectievelijke bronnen ervan maakt het de godsdiensten mogelijk beter te beantwoorden aan de huidige noden.

gezien het onderzoek verhindert voldaan te zijn over zijn formuleringen en het helpt te begrijpen dat de natuur altijd groter is. Door uit te nodigen tot verwondering ten overstaan van de schepping, verbreedt het geloof de horizons van de rede om de wereld beter te verlichten die zich ontsluit voor de studie van de wetenschap”.

142 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 256: AAS 105 (2013), 1123.

201. Het merendeel van de bewoners van de planeet ziet zich als gelovige en dat zou de godsdiensten ertoe moeten aanzetten met elkaar in dialoog te treden, gericht op de zorg voor de natuur, de bescherming van de armen, het bouwen aan een netwerk van respect en broederschap. Ook is een dialoog tussen de wetenschappen zelf onontbeerlijk, daar elk de neiging heeft zich op te sluiten binnen de grenzen van het eigen taalgebruik en specialisatie ertoe neigt isolement en verabsolutering van eigen kennis te worden. Dit verhindert op een adequate wijze de problemen van het milieu aan te pakken. Evenzo wordt een open en respectvolle dialoog noodzakelijk tussen de verschillende ecologische bewegingen, waar het niet ontbreekt aan ideologische strijd. De ernst van de ecologische crisis eist van ons allen dat wij denken aan het algemeen welzijn en verder gaan op de weg van de dialoog, die om geduld, ascese en edelmoedigheid vraagt, eraan denkend dat “de werkelijkheid belangrijker is dan het idee”.¹⁴³

---

143 *Ibid.*, 231: p. 1114.

Hoofdstuk zes

Ecologische opvoeding en spiritualiteit

202. In veel zaken moet de koers opnieuw worden bepaald, maar vóór alles moet de mensheid veranderen. Het ontbreekt aan het bewustzijn van een gemeenschappelijke oorsprong, een elkaar toebehoren en een door allen gedeelde toekomst. Dit basale bewustzijn zou de ontwikkeling van nieuwe overtuigingen, nieuwe gedragingen en levensstijlen mogelijk maken. Zo ontstaat er een grote culturele, spirituele en educatieve uitdaging die lange processen van herstel zal inhouden.

I. Focussen op een andere levensstijl

203. Daar de markt ertoe neigt een dwangmatig consumptie-mechanisme te veroorzaken om zijn producten af te zetten, worden de mensen uiteindelijk meegezogen in een wervelwind van aankopen en overbodige uitgaven. Obsessief consumentisme is een subjectieve weerspiegeling van een technisch-economisch paradigma. Er gebeurt wat Romano Guardini al signaleerde: de mens “accepteert de gewone objecten en gebruikelijke vormen van leven, zoals zij worden opgelegd door rationele plannen en massaproducten en hij doet dit in het algemeen met de indruk dat dit alles redelijk en juist is”.¹⁴⁴ Dit paradigma doet allen geloven dat zij vrij zijn, zolang zij een vermeende consumptievrijheid hebben, terwijl in werkelijkheid een minderheid, die de economische en financiële macht heeft, de vrijheid bezit. In deze verwarring heeft de postmoderne mensheid geen zelfkennis die haar richting kan geven, en men beleeft dit gebrek aan identiteit met angst. Wij hebben teveel middelen voor armzalige en magere doeleinden.

---

144 *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg 19659, 66-67.

204. De huidige toestand van de wereld “brengt een gevoel van onbestendigheid en onzekerheid voort, dat op zijn beurt vormen van collectief egoïsme begunstigt”.¹⁴⁵ Wanneer de mensen egocentrisch worden en hun geweten afsluiten, vergroten zij hun eigen hebzucht. Hoe leger het hart van een persoon is, des te meer behoefte heeft hij aan kopen, bezitten en consumeren. In die context lijkt het onmogelijk dat iemand het accepteert dat de werkelijkheid hem een grens stelt. Tegen deze horizon bestaat er evenmin een waarachtig algemeen welzijn. Wanneer dit mensentype in de samenleving dominant wordt, zullen alleen die normen worden gerespecteerd die niet ingaan tegen de eigen behoeften. Daarom vrezen wij niet alleen de mogelijkheid van verschrikkelijke klimatologische verschijnselen of grote natuurrampen, maar ook catastrofes die voortvloeien uit maatschappelijke crises, omdat de obsessie van een op consumptie gerichte levensstijl, vooral wanneer alleen maar weinigen die kunnen voeren, slechts geweld en onderlinge vernietiging teweeg zal brengen.

205. En toch is niet alles verloren, omdat de mens, die in staat is zich tot het uiterste te verlagen, ook voor het goede kan kiezen en kan herleven, ondanks de psychologische en maatschappelijke conditionering die hem wordt opgelegd. Hij is in staat eerlijk naar zichzelf te kijken, de eigen oververzadiging te onderkennen en nieuwe wegen naar ware vrijheid in te slaan. Er bestaan geen systemen die de openheid voor het goede, de waarheid en de schoonheid, én het vermogen hen gestalte te geven, volkomen te niet kunnen te doen. Dit vermogen is immers door God in ons hart gelegd. Ieder mens in deze wereld vraag ik zijn eigen waardigheid niet te vergeten en niemand heeft het recht hem deze waardigheid te ontnemen.

206. Een verandering in levensstijl zou een gezonde druk kunnen uitoefenen op degenen die de politieke, economische en maatschappelijke macht hebben. Dat gebeurt, wanneer consumentenorganisaties bereiken dat door een boycot van bepaalde producten, ondernemingen worden aangezet hun gedrag te veranderen en hen dwingen de belasting van het milieu en hun productiemethoden te heroverwegen. Het is een feit dat

---

145 Johannes Paulus II, *Boodschap voor Wereldvrede* 1990, 1: AAS (1990), 147.

wanneer door maatschappelijke druk de winsten van ondernemingen worden aangetast, deze zich gedwongen voelen hun productiewijze te veranderen. Dit herinnert ons aan de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de consument. “Kopen is te allen tijde niet alleen een economische, maar ook een morele handeling”.¹⁴⁶ Daarom daagt “het thema van de milieuvervuiling het gedrag van ieder van ons uit”.¹⁴⁷

207. Het Handvest van de Aarde riep ons allen op een tijd van zelfvernietiging achter ons te laten en opnieuw te beginnen, maar wij hebben nog geen universeel bewustzijn ontwikkeld dat dit mogelijk maakt. Daarom durf ik deze waardevolle uitdaging opnieuw naar voren te brengen: “Als nooit tevoren in de geschiedenis verplicht een gemeenschappelijke bestemming ons een nieuw begin te zoeken [...]. Laat onze tijd de geschiedenis ingaan als een tijdperk van de omslag naar een nieuwe eerbied voor het leven, de vastbeslotenheid om duurzame ontwikkeling te realiseren, een intensivering van de strijd voor rechtvaardigheid en vrede en de vreugdevolle viering van het leven”.¹⁴⁸

208. Het is altijd mogelijk het vermogen te ontwikkelen om zijn isolement te verlaten en naar de ander toe te gaan. Zonder dit vermogen erkent men de andere schepselen niet in hun eigen waarde, is men niet geïnteresseerd iets voor een ander te doen, ontbreekt het aan het vermogen zich grenzen te stellen om het lijden of de aantasting van onze omgeving, te vermijden. De fundamentele houding om zichzelf te overstijgen, door zijn isolement en op zichzelf betrokken zijn te doorbreken, vormt de oorsprong voor een zorgzame houding ten opzichte van de ander en het milieu. Wanneer wij in staat zijn het individualisme te overwinnen, kan men daadwerkelijk een alternatieve levensstijl tot stand brengen en wordt een belangrijke verandering van de maatschappij mogelijk.

---

146 Benedictus XVI, encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 66: AAS 101 (2009), 699.

147 Id., *Boodschap voor Wereldvrede dag 2010*, 11: AAS 102 (2010), 48.

148 *Handvest van de Aarde*, Den Haag (29 juni 2000).

II. Opvoeden tot een bondgenootschap tussen mensheid en milieu

209. Het bewustzijn van de ernst van de culturele en ecologische crisis moet worden vertaald in nieuw gedrag. Velen weten dat de huidige vooruitgang en het ophopen van goederen of genoegens niet voldoende zijn om zin en vreugde te geven aan het menselijk hart, maar zij voelen zich niet in staat af te zien van wat de markt hun biedt. In de landen die de grootste veranderingen in consumptiegewoonten tot stand zouden moeten brengen, hebben de jongeren een nieuwe ecologische gevoeligheid en een edelmoe-dige geest en sommigen van hen vechten op bewonderenswaardige wijze voor de bescherming van het milieu. Maar zij zijn opgegroeid in een context van een zeer hoge consumptie en welvaart zodat het rijpen van andere gewoonten wordt bemoeilijkt. Daarom staan wij voor een educatieve uitdaging.

210. De milieuopvoeding heeft haar doeleinden steeds meer verbreed. Was zij aanvankelijk zeer gefocust op wetenschappelijke informatie en de bewustwording en het voorkomen van risico's voor het milieu, dan neigt zij er nu toe kritiek op de "mythen" van de moderne tijd, die gebaseerd zijn op de instrumentele rede (individualisme, onbeperkte vooruitgang, concurrentie, consumentisme, een markt zonder regels) te formuleren om op verschillende niveaus een ecologisch evenwicht te herstellen: het innerlijk evenwicht met zichzelf, het solidaire evenwicht met de ander, het natuurlijk evenwicht met alle levende wezens en het geestelijke evenwicht met God. De milieuopvoeding zou ons erop moeten voorbereiden de sprong naar het Mysterie te maken waaraan een ecologische ethiek haar diepste zin ontleent. Anderzijds zijn er opvoeders die in staat zijn de pedagogische wegen voor een ecologische ethiek opnieuw te ontwerpen, zodat zij effectief helpen te groeien in solidariteit, verantwoordelijkheid en zorg, gebaseerd op medeleven.

211. Toch beperkt deze opvoeding tot "ecologisch burgerschap" zich soms tot het verstrekken van informatie en slaagt zij er niet in nieuw

gedrag te ontwikkelen. Het bestaan van wetten en regels is op de lange termijn niet voldoende om slecht gedrag te beperken, ook wanneer er een deugdelijke controle bestaat. Willen gedragsregels belangrijke en duurzame effecten ressorteren, dan is het noodzakelijk dat het merendeel van de leden van de samenleving vanuit een juiste motivering tot persoonlijke gedragsverandering komt. Alleen door het koesteren van gedegen deugden is een ecologisch engagement mogelijk. Als iemand zich iets dikker kleedt in plaats van de verwarming aan te zetten, hoewel de eigen economische omstandigheden het hem mogelijk maken meer te verbruiken en uit te geven, dan veronderstelt dit dat hij overtuigingen en een gezindheid heeft verworven die gunstig zijn voor de zorg voor het milieu. Het is zeer nobel de taak op zich te nemen om zorg te hebben voor de schepping in kleine dagelijkse handelingen en het is schitterend wanneer de opvoeding leidt tot een nieuwe levensstijl. Opvoeding tot verantwoordelijkheid voor het milieu kan gedrag stimuleren dat een directe en belangrijke invloed heeft op de zorg voor het milieu, zoals het vermijden van het gebruik van plastic of papieren materiaal, het terugbrengen van het waterverbruik, het scheiden van afval, het alleen koken wat men redelijkerwijze ook zal eten, het zorgvuldig omgaan met de andere levende wezens, het gebruik van het openbaar vervoer of carpooling, het planten van bomen en zinloze verlichting uitdoen. Dit alles maakt deel uit van een edelmoedige en waardige creativiteit, die het beste van de mens laat zien. Iets hergebruiken in plaats van het weg te werpen kan een daad van liefde zijn die onze waardigheid tot uitdrukking brengt.

212. Men moet niet denken dat deze krachtsinspanningen de wereld niet zullen veranderen. Van deze handelingen gaat in de maatschappij een weldadigheid uit die meer vruchten voortbrengt dan men kan constateren. Want zij brengen binnen de schoot van deze aarde een beweging tot stand die steeds meer de neiging heeft zich, soms onzichtbaar, uit te breiden. Bovendien geeft dit gedrag ons het gevoel van onze waardigheid terug, brengt het ons tot een diepere existentiële diepgang en maakt dit het ons mogelijk te ervaren dat het de moeite waard is op deze wereld te leven.

213. Er zijn verschillende terreinen van opvoeding: de school, het gezin, de communicatiemiddelen, de catechese en andere. Een goede scholing op jeugdige leeftijd kan het hele leven lang vruchten voortbrengen. Maar ik wil het centrale belang van het gezin onderstrepen, omdat “het de plaats is waar het leven, dat een gave van God is, op passende wijze kan worden ontvangen en kan worden beschermd tegen de veelvuldige aanvallen waaraan het is blootgesteld, en zich kan ontwikkelen volgens de vereisten van een authentieke menselijke groei. Tegenover de zogenaamde cultuur van de dood vormt het gezin de zetel van de cultuur van het leven”.¹⁴⁹ In het gezin wordt het eerste gedrag van liefde en zorg voor het leven aangekweekt, zoals bijvoorbeeld een juist gebruik van de dingen, orde en netheid, respect voor het lokale ecosysteem en de bescherming van alle schepselen. Het gezin is de plaats van integrale vorming, waar de nauw aan elkaar gerelateerde verschillende aspecten van de persoonlijke rijping zich ontplooiën. In het gezin leert men toestemming te vragen, “dank je wel” te zeggen als uitdrukking van een diep gevoelde waardering voor de dingen die wij krijgen, agressie of hebzucht te bedwingen en om excuus te vragen, wanneer wij iets verkeerd doen. Deze kleine gestes van oprechte hoffelijkheid helpen een cultuur van samenleven en van respect voor wat ons omgeeft, op te bouwen.

214. De politiek en de verschillende maatschappelijke organisaties komt het toe zich in te spannen voor de vorming van het geweten. Dit komt ook de Kerk toe. Alle christelijke gemeenschappen hebben een belangrijke rol te vervullen in deze opvoeding. Ik hoop ook dat op onze seminaries en in de religieuze vormingshuizen men opvoedt tot een verantwoordelijke soberheid, tot een dankbare beschouwing van de wereld, tot de zorg voor de kwetsbaarheid van de armen en het milieu. Omdat er veel op het spel staat, hebben wij, niet alleen instellingen nodig die de macht hebben om bij milieuovertredingen sancties op te leggen maar evenzeer is het nodig dat wij elkaar wederzijds controleren en opvoeden.

---

149 Johannes Paulus II, encycl. *Centesimus annus* (1 mei 1991), 39: AAS 83 (1991), 842.

215. In deze context “mag de relatie die er is tussen een geëigende esthetische opvoeding en de bescherming van een gezond milieu ... niet worden verwaarloosd”.¹⁵⁰ Aandacht voor schoonheid en deze koesteren, helpt ons een utilitaristisch pragmatisme te overwinnen. Wanneer iemand niet leert stil te blijven staan om het schone te aanschouwen en te bewonderen, is het niet vreemd dat alles wordt tot een object dat men zonder scrupules mag gebruiken of misbruiken. Als men wil komen tot diepgaande veranderingen, moet men voor ogen houden dat denkmodellen werkelijk van invloed zijn op gedrag. De opvoeding zal ondoelmatig zijn en alle krachtsinspanningen onvruchtbaar, als men er geen zorg voor draagt ook een nieuw mensbeeld te ontwikkelen en een nieuwe visie op het leven, de maatschappij en de relatie met de natuur. Anders zal het op consumptie gerichte model dat door de communicatiemiddelen en het doeltreffende marktmechanisme wordt doorgegeven, zich blijven ontwikkelen.

III. De ecologische bekering

216. De grote rijkdom van de christelijke spiritualiteit, door twintig eeuwen persoonlijke en gemeenschappelijke ervaringen voortgebracht, levert een schitterende bijdrage aan de poging om de mensheid te vernieuwen. Ik wil de christenen enkele leidraden van ecologische spiritualiteit aanreiken die voortkomen uit onze geloofsovertuiging, omdat hetgeen het evangelie ons leert, gevolgen heeft voor onze wijze van denken, voelen en leven. Het gaat er niet zozeer om te spreken over ideeën, als wel vooral over motieven die uit de spiritualiteit voortvloeien om een hartstocht voor de zorg voor de wereld te voeden. Het zal immers niet mogelijk zijn zich alleen maar voor grote theorieën in te zetten zonder een mystiek die ons bezielt, zonder “een innerlijke drijfveer die een prikkel geeft, motiveert, bemoedigt en het persoonlijke en gemeenschappelijke handelen zin geeft”.¹⁵¹ Wij moeten erkennen dat wij christenen niet altijd de rijkdom die God de Kerk heeft geschonken, hebben vergaard en vrucht hebben laten

---

150 *Boodschap voor Wereldvrede* 1990, 14: AAS 82 (1990), 155.

151 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 261: AAS 105 (2013), 1124.

dragen. Een rijkdom waarbij spiritualiteit niet los staat van het eigen lichaam, noch van de natuur of de werkelijkheden van deze wereld. Maar zij leeft hiermee en hierin, in verbondenheid met alles wat ons omringt.

217. Als “de uiterlijke woestijnen zich in de wereld vermenigvuldigen, omdat de innerlijke woestijnen zo uitgestrekt zijn geworden”,¹⁵² vormt de ecologische crisis een oproep tot een diepgaande innerlijke bekering. Wij moeten echter ook erkennen dat enige geëngageerde en biddende christenen onder het voorwendsel van realisme en pragmatisme vaak spotten met de zorgen over het milieu. Anderen zijn passief, zij besluiten niet hun gewoonten te veranderen en worden inconsequent. Het ontbreekt hun dus aan *ecologische bekering*, die impliceert dat zij alle gevolgen van de ontmoeting met Jezus in hun relatie met de hen omringende wereld tot bloei laten komen. De roeping behoeders van Gods werk te zijn, praktisch handen en voeten te geven, vormt een wezenlijk onderdeel van een deugdzzaam bestaan. Het is niet iets vrijblijvends en evenmin een secundair aspect van de christelijke ervaring.

218. Wij herinneren aan het voorbeeld van de heilige Franciscus van Assisi om een gezonde relatie met de schepping als een dimensie van een integrale bekering van de persoon te beschouwen. Dit sluit ook in de erkenning van eigen fouten, zonden, gebreken of nalatigheden, daar van harte berouw over te hebben en tot omkeer te komen. De bisschoppen van Australië hebben bekering weten uit te drukken in termen van verzoening met de schepping: “Om deze verzoening te verwezenlijken moeten wij ons leven onderzoeken en erkennen hoe wij de schepping van God beschadigen met onze handelingen en ons onvermogen tot handelen. Wij moeten een bekering ervaren, een verandering van het hart”.¹⁵³

219. Het is echter niet voldoende dat het individu zich betert om een zo complexe situatie als waarmee de huidige wereld wordt geconfronteerd, op

---

152 Benedictus XVI, *Homilie ter gelegenheid van het plechtig begin van het Petrinisch ambt* (24 april 2005): AAS 97 (2005), 710.

153 Katholieke Bisschoppenconferentie van Australië, *A New Earth. The Environmental Challenge* (2002).

te lossen. Individuen afzonderlijk kunnen het vermogen en de vrijheid verliezen om de logica van de instrumentele rede te overwinnen en uiteindelijk bezwijken voor een consumentisme zonder ethiek en zonder gevoel voor maatschappij en milieu. Op maatschappelijke problemen moet men reageren met sociale netwerken, niet met de pure som van individuele positieve bijdragen: “De eisen van dit werk zullen zo immens zijn dat de mogelijkheden van persoonlijke initiatieven en de samenwerking van individualistisch gevormde individuen niet in staat zullen zijn hieraan te beantwoorden. Er zal een bundeling van krachten en een eenheid van bijdragen noodzakelijk zijn”.¹⁵⁴ Een ecologische bekering die een dynamiek van duurzame verandering te weeg wil brengen, vraagt ook om een gemeenschappelijke verandering.

220. Deze bekering impliceert verschillende, met elkaar verbonden, grondhoudingen die een edelmoedige en liefderijke inzet voor het milieu op gang brengen. Op de eerste plaats houdt zij dankbaarheid en belangeloosheid in, dat wil zeggen de erkenning van de wereld als een, vanuit de liefde van de Vader, ontvangen geschenk. Deze erkenning heeft als consequentie een belangeloze inzet en een edelmoedigheid, ook als niemand het ziet of erkent: “Laat uw linkerhand niet weten wat uw rechter doet [...] en uw Vader die in het verborgene ziet, zal het u vergelden” (Mat. 6, 3-4). Zij houdt ook het liefdevolle besef in dat men niet gescheiden is van de andere schepselen, maar met de andere wezens van het heelal een schitterende universele gemeenschap vormt. Een gelovige kijkt niet van buiten af, maar van binnen uit naar de wereld en erkent daarbij de banden waarmee de Vader ons heeft verenigd met alle wezens. Omdat de ecologische bekering de bijzondere capaciteiten die God elke gelovige heeft gegeven laat groeien, ontwikkelt zich ook zijn creativiteit en enthousiasme om de problemen van de wereld op te lossen, zich daarbij aan God aanbiedend “als een levende, heilige offergave” (Rom. 12, 1). Hij interpreteert het eigen overwicht niet als een reden voor persoonlijke roem of onverantwoordelijke overheersing, maar als een capaciteit die hem een zware verantwoordelijkheid oplegt, voortvloeiend uit zijn geloof.

---

154 Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, 72.

221. Enkele overtuigingen van ons geloof, die aan het begin van deze encycliek zijn beschreven, helpen ons tot bekering te komen. Ik noem het bewustzijn dat ieder schepsel iets van God weerspiegelt en ons een boodschap brengt, of de zekerheid dat Christus deze materiële wereld in zich heeft opgenomen en nu, als Verrezen Heer, woont in het binnenste van ieder wezen en het omringt met zijn genegenheid en doordringt van zijn licht. Evenals de erkenning dat God de wereld heeft geschapen en daarin een orde en dynamiek heeft gelegd die de mens niet gerechtigd is te negeren. Wanneer iemand in het evangelie leest dat Jezus spreekt over de vogels en zegt dat “God toch niet een van hen vergeet” (Luc. 12, 6), zal hij dan in staat zijn ze slecht te behandelen en kwaad te doen? Ik nodig alle christenen uit deze dimensie van de eigen bekering expliciet te maken doordat zij de kracht en het licht van de ontvangen genade ook betrekken op de relatie met de andere schepselen en de hen omringende wereld en de verheven broederschap met heel de schepping tot stand brengt die de heilige Franciscus van Assisi op een zo lichtende wijze beleefde.

IV. Vreugde en vrede

222. De christelijke spiritualiteit stelt een andere wijze voor om de kwaliteit van leven te meten en nodigd uit tot een profetische en contemplatieve levensstijl die in staat is een diepe vreugde te kennen zonder door consumptie geobsedeerd te zijn. Het is belangrijk aan een oude les gevolg te geven die in verschillende godsdienstige tradities en ook in de Bijbel aanwezig is. Het betreft de overtuiging dat “minder meer is”. De constante opeenhoping van consumptiemogelijkheden leidt het hart immers af en verhindert ieder ding en ieder moment afzonderlijk te waarderen. Rustig iedere werkelijkheid, hoe klein die ook is, tegemoet te treden, opent voor ons daarentegen meer mogelijkheden voor begrip en persoonlijke groei. De christelijke spiritualiteit houdt een groei in soberheid voor en een vermogen om van weinig te genieten. Het is een terugkeer naar de eenvoud die het ons mogelijk maakt stil te staan bij en te genieten van de kleine dingen, te danken voor de mogelijkheden die het leven biedt, zonder ons te

hechten aan wat wij hebben, of treurig te worden om wat wij niet bezitten. Dit veronderstelt dat de dynamiek van overheersing en pure opeenstapeling van genoegens wordt vermeden.

223. Soberheid, die onbevangen en bewust wordt geleefd, werkt bevrijdend. Het betekent niet minder leven of met een lage intensiteit, maar het tegendeel. In werkelijkheid genieten diegenen meer van ieder ogenblik en beleven dit beter, die ophouden altijd te zoeken naar wat zij niet hebben. Zij ervaren wat het betekent iedere persoon en ieder ding in zijn waarde te laten, zij leren vertrouwd te raken met de eenvoudigste werkelijkheden en weten ervan te genieten. Op deze wijze slagen zij erin behoeften te beperken en verminderen vermoeidheid en ongerustheid. Men heeft weinig nodig om toch vervuld te leven, vooral wanneer men in staat is ruimte te laten voor andere genoegens en voldoening vindt in broederlijke ontmoetingen, dienstbaarheid, in het ten volle benutten van eigen charisma, in de muziek en de kunst, in het contact met de natuur en in het gebed. Geluk vereist het kunnen beperken van sommige behoeften die ons betoveren, zodat wij beschikbaar blijven voor de veelvuldige mogelijkheden die het leven biedt.

224. Soberheid en nederigheid hebben de laatste eeuw geen positieve waardering gekregen. Wanneer echter de beoefening van sommige deugden in het persoonlijke en maatschappelijke leven in het algemeen verzwakt, veroorzaakt dit veel onevenwichtigheden, ook op het gebied van het milieu. Daarom is het niet meer voldoende alleen maar te spreken over de integriteit van de ecosystemen. Men moet de moed hebben om te spreken over de integriteit van het menselijk leven, de noodzaak om alle grote waarden te bevorderen en met elkaar te verbinden. Het verdwijnen van de nederigheid in een mens, die mateloos in vervoering is gebracht door de mogelijkheid alles onbeperkt te overheersen, kan alleen maar ermee eindigen dat dit aan maatschappij en milieu schade toebrengt. Het is niet gemakkelijk deze gezonde nederigheid en een tevreden soberheid te doen rijpen, als wij absoluut autonoom worden, als wij God uit ons leven buitensluiten en ons ik zijn plaats inneemt, als wij geloven dat onze subjectiviteit bepaalt wat goed en wat slecht is.

225. Anderzijds kan niemand rijpen tot een gelukkige soberheid, als hij niet in vrede leeft met zichzelf. En een juist begrip van spiritualiteit bestaat voor een deel hierin dat wij ons begrip van vrede verruimen, dat veel meer is dan afwezigheid van oorlog. De innerlijke vrede van iemand is nauw verbonden met de zorg voor de ecologie en het algemeen welzijn, omdat zij zich, als zij authentiek wordt beleefd, weerspiegelt in een evenwichtige levensstijl die verbonden is met een vermogen tot verwondering dat leidt tot een diepgang van het leven. De natuur is vol woorden van liefde, maar hoe zullen wij daarnaar kunnen luisteren te midden van constant lawaai, voortdurende en begeerte opwekkende verstrooiing of de cultus van de schone schijn? Veel mensen ervaren een diep gebrek aan evenwicht dat hen ertoe drijft zich voorbij te lopen om maar actief te zijn, in een voortdurende haast die op zijn beurt hen ertoe brengt over alles wat hen omgeeft, heen te lopen. Dit beïnvloedt de manier waarop men met het milieu omgaat. Een integrale ecologie vereist dat men tijd neemt voor het herstel van een serene harmonie met de schepping, om na te denken over onze levensstijl en idealen, om de Schepper te aanschouwen die, onder ons en in hetgeen ons omgeeft, leeft en wiens tegenwoordigheid “niet moet worden vervaardigd, maar moet worden ontdekt en onthuld”.¹⁵⁵

226. Wij hebben het over een houding van het hart dat alles beleefd met serene aandacht, die er volledig voor iemand weet te zijn zonder te denken wat erna komt, die zich aan ieder ogenblik wijdt als een goddelijk geschenk, dat ten volle moet worden beleefd. Jezus leerde ons deze houding, toen hij ons uitnodigde te kijken naar de lelies op het veld en de vogels in de lucht of toen hij in de ontmoeting met een geestelijk zoekende man, “hem liefdevol aankeek” (Mar. 10, 21). Ja, Hij wist er ten volle te zijn voor iedere mens en ieder schepsel en zo heeft Hij ons een weg getoond om de ziekelijke angstvalligheid te overwinnen die ons oppervlakkig, agressief en tot ongeremde consumenten maakt.

227. Een uiting van deze houding is stil blijven staan om God vóór en na de maaltijden te danken. Ik stel de gelovigen voor om deze kostbare gewoonte te hernemen en ten diepste te beleven. Dit ogenblik van zege-

---

155 Apost. exhort. *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 71: AAS 105 (2013), 1050.

ning, ook al is het zeer kort, herinnert ons eraan dat wij voor het leven afhankelijk zijn van God, het versterkt ons gevoel van dankbaarheid voor de gaven van de schepping, het is dankbaar jegens hen die met hun werk deze goederen verschaffen en het versterkt de solidariteit met de meest behoeftigen.

V. Burgerlijke en politieke liefde

228. De zorg voor de natuur is een deel van een levensstijl die het vermogen inhoudt om samen en in gemeenschap te leven. Jezus heeft ons eraan herinnerd dat God onze gemeenschappelijke Vader is en dat dit ons tot broeders en zusters maakt. Broederlijke liefde kan alleen belangeloos zijn, kan nooit een betaling zijn voor wat een ander verwezenlijkt, noch een voorschot op wat wij hopen dat hij doet. Daarom is het mogelijk onze vijanden lief te hebben. Deze zelfde belangeloosheid brengt ons ertoe de wind, de zon of de wolken lief te hebben en te accepteren, hoewel zij zich niet aan onze controle onderwerpen. Daarom kunnen wij spreken van een *universele broeder- en zusterschap*.

229. Wij moeten opnieuw beseffen dat wij elkaar nodig hebben, dat wij een verantwoordelijkheid hebben jegens de ander en de wereld, dat het de moeite waard is goed en eerlijk te zijn. Wij hebben al te lang moreel verval geaccepteerd door een spelletje te spelen met ethiek, goedheid, geloof en eerlijkheid. En het ogenblik is gekomen om te erkennen dat deze vrolijke oppervlakkigheid ons weinig heeft gebracht. Deze verwoesting van het fundament van het maatschappelijk leven leidt er toe dat wij tegenover elkaar komen te staan om de eigen belangen te verdedigen, veroorzaakt het opkomen van nieuwe vormen van geweld en wreedheid en verhindert de ontwikkeling van een ware cultuur van de zorg voor het milieu.

230. Het voorbeeld van de heilige Teresia van Lisieux nodigt ons uit “de kleine weg van de liefde” te bewandelen en geen gelegenheid voor een vriendelijk woord, een glimlach, een klein gebaar dat vrede en vriend-

schap verspreidt, verloren te laten gaan. Een integrale ecologie bestaat ook uit eenvoudige dagelijkse gebaren, waarbij wij de logica van geweld, uitbuiting en egoïsme doorbreken. Omgekeerd is de wereld van ongeremde consumptie tegelijkertijd de wereld van de mishandeling van het leven in al zijn vormen.

231. De liefde die vol is van kleine gebaren van wederzijdse liefde, raakt ook het burgerlijke en politieke leven en wordt zichtbaar in alle handelingen die een betere wereld trachten op te bouwen. Liefde voor de maatschappij en inzet voor het algemeen welzijn zijn een uitstekende vorm van naastenliefde, die niet alleen de relaties tussen individuen betreft, maar ook “macrorelaties d.w.z. maatschappelijke, economische, politieke betrekkingen”.¹⁵⁶ Daarom heeft de Kerk de wereld het ideaal van een “beschaving van de liefde”¹⁵⁷ voorgehouden. De liefde op maatschappelijk niveau is de sleutel tot een authentieke ontwikkeling: “Om de maatschappij menselijker te maken en de menselijke persoon in zijn waarde te achten, moeten wij de liefde in het maatschappelijke leven - op politiek, economisch, cultureel niveau - herwaarderen en er de constante en hoogste norm van het handelen van maken”.¹⁵⁸ In dit kader zet de liefde op maatschappelijk niveau ons ertoe aan, naast het belang van de dagelijkse kleine gebaren, ook te denken aan grote strategieën die doeltreffend de milieuverwoesting stoppen en een *cultuur van de zorg* aanmoedigen die heel de maatschappij doordringt. Wanneer iemand de roeping van God erkent om samen met anderen in deze maatschappelijke dynamiek mee te gaan, moet hij eraan denken dat dit deel uitmaakt van zijn spiritualiteit, dat het een beoefening is van de naastenliefde en dat hij zo groeit en zich heiligt.

232. Wij zijn niet allen groepen om direct in de politiek werkzaam te zijn, maar in de schoot van de maatschappij bloeit een talrijke verscheidenheid aan verenigingen die zich voor het algemeen welzijn inzetten door het natuurlijk en stedelijk milieu te verdedigen. Zij bekommeren zich

---

156 Benedictus XVI, encycl. *Caritas in veritate* (29 juni 2009), 2: AAS 101 (2009), 642.

157 Paulus VI, *Boodschap voor Wereldvrede* 1977: AAS 68 (1976), 709.

158 Pauselijke Raad voor Gerechtigheid en Vrede, *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, 582.

bijvoorbeeld om een openbaar object (een gebouw, een fontein, een verval-
len monument, een landschap, een plein), of om iets dat van allen is te
beschermen, saneren, verbeteren of te verfraaien. Om hen heen ontwikke-
len of herstellen zich relaties en ontstaat een nieuw lokaal maatschappelijk
netwerk. Zo bevrijdt een gemeenschap zich van op consumptie gerichte
onverschilligheid. Dat sluit de ontwikkeling van een gemeenschappelijke
identiteit in, een geschiedenis die wordt bewaard en doorgegeven. Zo
neemt men de zorg voor de wereld en de levenskwaliteit van de meest
armen op zich met een gevoel van solidariteit, uiting van het bewustzijn
dat men een gemeenschappelijk huis bewoont dat God ons heeft toever-
trouwd. Deze gemeenschappelijke activiteiten kunnen worden tot intense
spirituele ervaringen, wanneer zij uitdrukking zijn van gevende liefde.

VI. De sacramentele tekenen en het vieren van de rust

233. Het heelal ontwikkelt zich in God, die het geheel vervult. Er is dus
een mysterie te aanschouwen in een blad, in een pad, in de dauw, in het
gelaat van een arme.¹⁵⁹ Het ideaal is niet alleen de beweging te maken van
uiterlijk naar innerlijk om zo het handelen van God in de ziel te ontdekken,
maar Hem ook te ontmoeten in alle dingen, zoals de heilige Bonaventura
leerde: “De contemplatie is des te verhevener, naarmate de mens in zich
meer het effect van de goddelijke genade voelt of naarmate hij God meer in
de andere schepselen weet te herkennen”.¹⁶⁰

234. De heilige Johannes van het Kruis leerde dat al het goede, dat in de
dingen en de wereld kan worden ervaren, “zich op eminente wijze onein-
dig in God bevindt, of beter gezegd, Hij is elk van deze grootheden die

---

159 Een geestelijke meester, Ali Al-Khawwas onderstreepte, uitgaande van zijn erva-
ring, de noodzaak de schepselen van de wereld niet te zeer te scheiden van de Gods-
ervaring in het innerlijk. Hij zei: “Men mag niet a priori kritiek uitoefenen op degenen
die extase zoeken in muziek of poëzie. Er is een subtiel geheim in elk van de bewegin-
gen en klanken van deze wereld. De ingewijden slagen erin te begrijpen wat de wind die
waait, de bomen die buigen, het water dat stroomt, de vliegen die zoemen, de deuren die
piepen, het gezang van de vogels, de klank van snaren en fluiten, de zucht van zieken,
het gejammer van de bedroefden, te zeggen hebben... (Eva De Vitray-Meyerovitch (ed.),
Anthologie du soufisme, Parijs 1978, 200.

worden verkondigd”.¹⁶¹ Niet omdat de begrensde dingen van de wereld werkelijk goddelijk zijn, maar omdat de mysticus de innige band ervaart die er tussen God en alle wezens bestaat, en voelt: “alle dingen – dat is God.¹⁶² Als hij de omvang van een berg bewondert, kan hij dit niet van God scheiden en betreft hij de innerlijke bewondering die hij beleeft, op de Heer: “De bergen hebben toppen, zij zijn hoog, imponerend, mooi, lieflijk, bloemrijk en geurig. De Beminde is voor mij als die bergen. De afgelegen dalen zijn rustig, bekoorlijk, fris, schaduwrijk, rijk aan zoet water. Door de verscheidenheid van hun bomen en het aangename gezang van de vogels ervaren de zintuigen verkwikking en verrukking, en in hun verlatenheid en stilte bieden zij verfrissing en rust: deze dalen zijn voor mij mijn Beminde”.¹⁶³

235. Op een bevoorrechte wijze wordt in de sacramenten de natuur door God aangenomen en veranderd om het bovennatuurlijke leven te bemiddelen. Door de eredienst worden wij uitgenodigd de wereld op een ander niveau te omarmen. Water, olie, vuur en kleuren worden met heel hun symbolische kracht aanvaard en opgenomen in de lofprijzing. De zegnende hand is een instrument van de liefde van God en weerspiegeling van de nabijheid van Christus, die is gekomen om ons te begeleiden op onze levensweg. Het water dat bij het doopsel over het lichaam van het kind wordt uitgegoten, is teken van nieuw leven. Wij ontvluchten de wereld niet, noch negeren wij de natuur, wanneer wij God willen ontmoeten. Dit kan men in het bijzonder ontdekken in de spiritualiteit van het christelijke Oosten: “De schoonheid, een van de meest geliefde termen in het Oosten om de goddelijke harmonie en het model van de verheerlijkte mensheid te verwoorden, wordt overal zichtbaar: in de vormgeving van kerkgebouwen, in klanken, kleuren, lichten en geuren”.¹⁶⁴ Naar christelijke overtuiging vinden alle schepselen van het heelal hun ware zin in het vleesgeworden Woord, omdat Gods Zoon in zijn persoon een deel van

---

160 *In II Sent.*, 23, 2, 3.

161 *Cántico Espiritual*, XIV, 5.

162 *Ibid.*

163 *Ibid.*, XIV, 6-7.

164 Johannes Paulus II, apost. brief *Oriente lumen* (2 mei 1995), 11: AAS 87 (1995), 757.

heelal heeft opgenomen, doordat Hij in het heal een kiem van definitieve omkering heeft gelegd: "Het christendom staat niet afwijzend tegenover de materie, de lichamelijkheid, het laat deze integendeel geheel tot haar recht komen in het liturgisch handelen waarin het menselijk lichaam toont ten diepste tempel van de Heilige Geest te zijn en waarin het zich verenigt met Jezus de Heer, die ook een lichaam heeft aangenomen voor het heil van de wereld".¹⁶⁵

236. In de eucharistie vindt de schepping haar grootste verheffing. De genade die zich voelbaar manifesteert, bereikt een verbazingwekkende uitdrukking, wanneer de mensgeworden God zelf zover gaat dat Hij zich door zijn schepsel laat eten. De Heer wilde, op het hoogtepunt van het mysterie van de Menswording, ons via een stuk materie innerlijk bereiken. Niet van bovenaf, maar van binnenuit, opdat wij Hem zelf in onze wereld konden ontmoeten. In de eucharistie wordt reeds de volheid verwezenlijkt en zij is het vitale middelpunt van het heelal, een middelpunt dat overstroomt van liefde en onuitputtelijk leven. Verenigd met de mensgeworden Zoon, die tegenwoordig is in de eucharistie, brengt heel de kosmos dank aan God. De eucharistie is inderdaad in zichzelf een daad van kosmische liefde: "Ja, kosmisch! Want zelfs als de eucharistie wordt gevierd aan het kleine altaar van een dorpskerk, wordt zij in zekere zin altijd gevierd *op het altaar van de wereld*".¹⁶⁶ De eucharistie verenigt hemel en aarde, omarmt en doordringt heel de schepping. De wereld, die uit Gods handen is voortgekomen, keert in vreugdevolle en volledige aanbidding naar Hem terug: in het eucharistisch brood "is de schepping gericht op de vergoddelijking, de heilige bruiloft, de eenmaking met de Schepper zelf".¹⁶⁷ Daarom is de eucharistie ook een bron van licht en motivatie voor onze zorg voor het milieu en geeft ons richting om bewakers van heel de schepping te zijn.

---

165 *Ibid.*

166 Id., *encycl. Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), 8: AAS 95 (2003), 438.

167 Benedictus XVI, *Homilie tijdens de mis op Sacramentsdag* (15 juni 2006): AAS 98 (2006), 513.

237. 's Zondags heeft deelname aan de eucharistie een bijzonder belang. Deze dag geldt, evenals de Joodse sabbat, als de dag van het herstel van de relatie van de mens met God, met zichzelf, met de ander en met de wereld. De zondag is de dag van de verrijzenis, de “eerste dag” van de nieuwe schepping, waarvan de verzezen Heer de eersteling is, waarborg van de uiteindelijke gedaanteverandering van heel de geschapen werkelijkheid. Bovendien verkondigt deze dag “de eeuwige rust van de mens bij God”.¹⁶⁸ Op deze wijze brengt de christelijke spiritualiteit de waarde van rust en feest onder de aandacht. De mens heeft de neiging de contemplatieve rust als onvruchtbare en nutteloze te beschouwen en vergeet daarbij dat zo aan het werk dat men verricht, het belangrijkste wordt ontnomen: zijn betekenis. Wij zijn geroepen in ons handelen een dimensie van ontvankelijkheid en belangeloosheid in te sluiten, die iets anders is dan eenvoudig niets doen. Het betreft een andere wijze van handelen, die deel uitmaakt van ons wezen. Op deze wijze wordt het menselijk handelen niet alleen behoeft voor leeg activisme, maar ook voor ongebreidelde onverzadigbaarheid en een stil gelegd bewustzijn, dat er toe leidt alleen eigen gewin na te jagen. De wet van de zondagsrust verplichtte ertoe zich te onthouden van werk op de zevende dag, want “dan kunnen ook uw rund en uw ezel rusten, en kunnen de zoon van uw slavin en de vreemdeling op adem komen” (Ex. 23, 12). Rust geeft een verruiming van het blikveld die het mogelijk maakt weer de rechten van de ander te erkennen. Zo verspreidt de rustdag, waarvan het middelpunt de eucharistie is, zijn licht over de hele week en moedigt ons aan de zorg voor de natuur en de armen tot de onze te maken.

VII. De Drie-eenheid en de relatie tussen de schepselen

238. De Vader is de uiteindelijke bron van alles, het liefdevolle en verbindende fundament van wat bestaat. De Zoon, die Hem weerspiegelt en door wie alles is geschapen, heeft zich met deze aarde verbonden, toen hij in de schoot van Maria de menselijke gestalte aannam. De Geest, oneindige band van liefde, is innig tegenwoordig in het hart van het heelal terwijl Hij tot nieuwe wegen bezielt en opwekt. De wereld is geschapen door de drie

---

168 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2175.

Personen van één goddelijk oorsprong, maar ieder van hen verwezenlijkt dit gemeenschappelijk werk overeenkomstig de eigen persoonlijke identiteit. Daarom “moeten wij heel de Drie-eenheid prijzen, wanneer wij met bewondering kijken naar het heelal in zijn grootsheid en schoonheid”.¹⁶⁹

239. Voor ons christenen leidt het geloof in een ene God, die een *trinitaire communio* vormt, tot de gedachte dat heel de werkelijkheid in zichzelf een echt trinitair stempel draagt. De heilige Bonaventura kwam ertoe te zeggen dat de zondeloze mens kon ontdekken hoe ieder schepsel “ervan getuigt dat God drievuldig is”. De weerspiegeling van de Drie-eenheid kon men herkennen in de natuur, “toen noch dat boek duister was voor de mens, noch het oog van de mens was vertroebeld”.¹⁷⁰ De franciscaanse heilige leert ons dat *ieder schepsel in zich een echt trinitaire structuur draagt*, die zo werkelijk is dat zij spontaan zou kunnen worden aanschouwd, als de blik van de mens niet beperkt, duister en zwak was. Op deze manier wijst hij ons op de uitdaging de werkelijkheid trinitair proberen te lezen.

240. De goddelijke Personen zijn relatie in zichzelf en de wereld, die naar het goddelijk model is geschapen, is een weefsel van relaties. De schepselen streven naar God en op zijn beurt streeft ieder levend wezen naar het andere, zodat wij binnen het heelal een veelheid van constante relaties kunnen tegenkomen die mysterievol verweven zijn.¹⁷¹ Dit nodigt ons er niet alleen toe uit de vele banden te bewonderen die er bestaan tussen schepselen, maar brengt ons er ook toe de sleutel tot onze eigen verwezenlijking te ontdekken. Immers, hoe meer de menselijke persoon groeit, rijpt en zich heiligt, des te meer treedt hij in relatie, doordat hij buiten zichzelf treedt om in gemeenschap met God, de ander en alle schepselen te leven. Zo neemt hij in zijn eigen bestaan de trinitaire dynamiek op die God vanaf zijn schepping erin heeft gelegd. Alles is met elkaar verbonden en dit nodigt ons ertoe uit om een spiritualiteit van wereldwijde solidariteit te doen rijpen, die voortkomt uit het mysterie van de Drie-eenheid.

---

169 Johannes Paulus II, *Catechesis* (2 augustus 2000), 4; *Insegnamenti* 23/2 (2000), 112.

170 *Quaest. disp. de Myst. Trinitatis*, 1, 2, concl.

171 Vgl. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* I, q. 11, art. 3; q. 21, art. 1, ad 3; q. 47, art. 3.

VIII. De Koningin van heel de schepping

241. Maria, de moeder die de zorg had voor Jezus, zorgt nu met moederlijke genegenheid en smart voor deze wereld. Zoals zij met doorboord hart weende over de dood van Jezus, zo heeft zij nu medelijden met het lijden van de gekruisigde armen en met de schepselen van deze wereld die door menselijke macht te gronde worden gericht. Zij, geheel van gedaante veranderd, leeft met Jezus en alle schepselen bezingen haar schoonheid. Zij is de vrouw, “bekleed met de zon, de maan, onder haar voeten en op haar hoofd een kroon van twaalf sterren” (Apok. 12, 1). Opgenomen ten hemel, is zij moeder en koningin van heel de schepping. In haar verheerlijkt lichaam, verenigd met de verrezen Christus, heeft een deel van de schepping de volheid van haar schoonheid bereikt. Zij bewaart in haar hart niet alleen het gehele leven van Jezus, die zij met zorg “bewaakte” (vgl. Luc. 2, 19.51), maar begrijpt nu ook de zin van alles. Daarom kunnen wij haar vragen dat zij ons helpt met wijze ogen naar deze wereld te kijken.

242. Samen met haar komt binnen de heilige familie van Nazareth de figuur van de heilige Jozef naar voren. Hij zorgde voor en beschermde Maria en Jezus met zijn arbeid en zijn edelmoedige aanwezigheid, en hij bevrijdde hen van het geweld van de onrechtvaardige Herodes door hen naar Egypte te brengen. In het evangelie verschijnt hij als een rechtvaardige, hard werkende, sterke man. Maar van zijn figuur gaat ook een grote tederheid uit, die niet eigen is aan de zwakken, maar aan de werkelijk sterken. Zij hebben lief en dienen nederig. Daarom is hij tot hoeder van de universele Kerk uitgeroepen. Ook hij kan ons leren zorg te dragen, hij kan ons motiveren met edelmoedigheid en tederheid te werken om deze wereld, die God ons heeft toevertrouwd, te beschermen.

IX. Aan gene zijde van de zon

243. Op het einde zullen wij van aangezicht tot aangezicht de oneindige schoonheid van God ontmoeten (vgl. 1 Kor. 13, 12) en zullen wij met vreugdevolle verwondering het mysterie van het heelal kunnen begrijpen, dat samen met ons zal delen in de volheid zonder einde. Ja, wij zijn op weg naar de eeuwige sabbat, naar het nieuwe Jeruzalem, naar het gemeenschappelijke huis van de hemel. Jezus zegt ons: “Zie, Ik maak alles nieuw” (Apok. 21, 5). Het eeuwige leven zal een gedeelde verwondering zijn, waar ieder schepsel, in goddelijk licht verheerlijkt, zijn plaats zal innemen en de armen definitief bevrijd zullen zijn.

244. Ondertussen verenigen wij ons om ons te ontfermen over dit huis, dat ons door God is toevertrouwd, wetend dat al het goede dat erin is, in het hemelse feest zal worden opgenomen. Samen met alle schepselen zijn wij op deze aarde onderweg, God zoekend, omdat, “als de wereld een begin heeft en geschapen is, zij zoekt wie haar heeft geschapen, wie haar een begin heeft gegeven, zij Hem zoekt die haar Schepper is”.¹⁷² Laten wij zingend de weg gaan! Mogen onze strijd en onze zorg voor deze planeet ons de vreugde en de hoop niet ontnemen!

245. God, die ons oproept tot edelmoedige toewijding en alles te geven, schenkt ons de krachten en het licht dat wij nodig hebben om verder te gaan. In het hart van deze wereld blijft de Heer van het leven, die ons zo liefheeft, altijd tegenwoordig. Hij laat ons niet in de steek, Hij laat ons niet alleen, omdat Hij zich definitief met onze aarde heeft verbonden, en zijn liefde brengt ons ertoe steeds nieuwe wegen te vinden. Hem zij de lof!

246. Na deze lange vreugdevolle en tegelijk ernstige overweging stel ik twee gebeden voor, een dat wij met allen die in een scheppende, almachtige God geloven, kunnen delen, en een ander, opdat wij christenen de verplichtingen jegens de schepping die het evangelie van Jezus ons voorhoudt, op ons kunnen nemen.

---

172 Basilius de Grote, *Hom. in Hexaemeron*, 1, 2, 6: PG 29, 8.

Gebed voor onze aarde

*Almachtige God,
die aanwezig zijt in het onmetelijke heelal
én in het kleinste van uw schepselen,
Gij die met uw tederheid
al het bestaande omgeeft,
stort over ons uit de kracht van uw liefde,
opdat wij zorgen
voor het leven en zijn schoonheid behoeden.
Overspoel ons met vrede,
opdat wij als broeders en zusters leven,
zonder iemand te benadelen.
God van de armen,
help ons de verlaten en vergeten mensen van deze wereld
die zo waardevol zijn in uw ogen,
te redden.
Maak ons leven weer gezond,
opdat wij de wereld beschermen
en haar niet plunderen,
opdat wij schoonheid zaaien
en geen vervuiling en verwoesting.
Raak de harten
van allen die alleen maar voordeel zoeken
ten koste van de armen en van de aarde.
Leer ons de waarde van alle dingen te ontdekken,
met verbazing te kijken,
en te erkennen dat wij ten diepste verbonden zijn
met alle schepselen
op onze weg naar uw oneindig licht.
Dank dat Gij alle dagen met ons zijt.
Bemoedig ons, alstublieft, in onze strijd
voor gerechtigheid, liefde en vrede.*

Christelijk gebed met de schepping

*Wij loven U, Vader, met al uw schepselen,
die uit uw machtige hand zijn voortgekomen.
Zij zijn van u en vol van uw aanwezigheid
en uw tederheid.
U zij de lof!*

*Zoon van God, Jezus,
door U is alles geschapen.
Gij hebt een menselijke gestalte aangenomen in de moederschoot van Maria,
Gij zijt deel geworden van deze aarde,
en hebt naar deze aarde gekeken met menselijke ogen.
Vandaag zijt Gij levend in ieder schepsel
met uw heerlijkheid als Opgestane
U zij de lof!*

*Heilige Geest, die met uw licht
deze wereld richt op de liefde van de Vader,
en de weklacht van de schepping begeleidt,
ook Gij leeft in onze harten
om ons aan te zetten tot het goede.
U zij de lof!*

*Heer God, Een en Drievuldig,
kostbare gemeenschap van oneindige liefde,
leer ons U te aanschouwen
in de schoonheid van het heelal,
waar alles spreekt van U.
Wek onze lofprijzing en dankbaarheid
om ieder wezen dat Gij hebt geschapen.
Geef ons de genade ons ten diepste verenigd te voelen
met al het bestaande.*

*God van liefde, toon ons onze plaats
in deze wereld
als instrumenten van uw liefde
voor alle wezens van deze aarde,
want geen enkel van hen wordt door U vergeten.
Verlicht hen die macht en geld bezitten,
opdat zij worden behoed
voor de zonde van de onverschilligheid,
het algemeen welzijn liefhebben, de zwakken ondersteunen,
en zorg dragen voor deze wereld, die wij bewonen.
De armen en de aarde schreeuwen:
Heer, doordring ons met uw macht en uw licht,
om ieder leven te beschermen,
om een betere toekomst te bereiden,
opdat uw Rijk kome
het Rijk van gerechtigheid, vrede, liefde en schoonheid.
U zij de lof!
AMEN*

*Gegeven te Rome,
bij Sint Pieter,
op 24 mei,
op het Hoogfeest van Pinksteren,
het derde jaar van mijn pontificaat.*

Franciscus.

Registers

De registers zijn verzorgd door www.rkdocumenten.nl. Nummers verwijzen naar alinea's binnen de Encycliek, niet naar paginanummers. Voor aanvullende zoekmogelijkheden: zie deze vertaling van de Encycliek op www.laudatosi.nl

Trefwoordenlijst

- **AARDE**
  - aarde behoort alle mensen toe, 71
  - aarde behoort ook de toekomstige generaties toe, 159, 169, 179, 190
  - moeder aarde, 1, 92
  - uitbuiting van de aarde, 2, 51
    - naar de kreet van de aarde luisteren, 49
  - zuster aarde, 1-2, 53

zie ook SCHEPPING, is gemeenschappelijk huis van allen
- **ABORTUS**, 91, 120, 123, 230
zie ook EMBRYO
- **AFVAL**, 20-22, 29, 41, 50-51, 123, 129, 168, 173-174, 184, 211
- **ALGEMEEN WELZIJN**
  - algemeen welzijn is niet te scheiden van menselijke ecologie, 156
  - algemeen welzijn onderwerp voor de dialoog van politiek en economie, 189-198
  - algemeen welzijn ook voor de toekomstige generaties, 159, 169, 179, 190
  - algemeen welzijn wereldwijd, 36-37, 95
  - integrale benadering, 18, 135, 156-158
- **ANTROPOCENTRISME**
  - crisis en uitwerking, 4, 115-136
  - despotisch antropocentrisme is niet Bijbels, 68, 200
  - ontstaat uit de gestoorde verhouding met de natuur, 115
- **ARBEID**
  - bescherming en waarde van de arbeid, 124-129
  - heiliging van de arbeid, 98
  - werk voor iedereen heeft prioriteit, 127
  - werk betekent zingeving, 128
- **ARMEN, ARME, ARMOEDE**
  - aantasting van het milieu treft de armsten, 13, 16, 20, 27, 48-49, 51
    - armen hebben als eerste te lijden onder oorlogen om grondstoffen, 48
    - armen sterven eerder, 48
  - basisrecht op levensonderhoud, 94, 175
    - hebben toegang tot arbeid nodig, 127-128, 134
    - verzorging met levensmiddelen, 50
  - behandeld als afval, 22
  - drinkwatertekort, 29, 185
    - kindersterfte ten gevolge van drinkwatertekort, 29
  - toegang tot schoon water is een mensenrecht, 30
  - ziekten ten gevolge van de waterkwaliteit, 29
  - gerechtigheid jegens de armen, 10, 71, 93
  - geweld tegen armen, 2, 66
    - honger, 109
    - orgaanhandel, 123
    - tot migratie gedwongen, 25, 134
  - God van de armen, 246
  - kreet van de armen horen, 49, 53
    - armen niet in beeld bij de media, 49

- optie voor de armen, 158
- schulden, 123
- jubeljaar, 71
- waardigheid van de armen, 158
- zie ook* ONTWIKKELINGSLANDEN
- **BESCHEIDENHEID**, 11, 105, 193, 222-225
- **BETROKKENHEID, ENGAGEMENT**, 163-201
  - betrokkenheid als burger, 14, 177, 232
  - ecologisch burgerschap, 211
  - persoonlijke betrokkenheid, 8, 14, 19, 177, 211, 219
    - betrokkenheid bij natuur en mensen hangen met elkaar samen, 10*zie ook* CREATIVITEIT
- **BEVOLKINGSGROEI**
zie ook OVERBEVOLKING; EMBRYO
- **BEWAKER**
  - zorg voor de ander, 11, 70, 242
  - zorg voor de wereld, 5, 66-67, 79, 116, 124, 217, 236, 246, 246
- **BIODIVERSITEIT**
  - bescherming van de soorten als opgave van de politiek, 42, 167, 169, 184
  - biodiversiteit in de oceanen, 40
    - overbevissing, 48
  - biodiversiteit is niet alleen een reserve van economische hulpbronnen, 190
  - verlies biologische diversiteit, 8, 25, 32-42
    - verlies is verminking, 89
- **BROEDERSCHAP, BROEDERLIJKEHEID**
  - broederschap onder de mensen, 25, 36, 53, 64, 92, 228-229
    - broederschap door dialoog van de religies, 201
  - broederschap van alle schepsels, 11, 92, 221, 246
  - zuster aarde, 1

- **BRONNEN, HULPBRONNEN**
  - bezit van hulpbronnen is macht, 26
    - ontbreken van toegang tot hulpbronnen betekent uitsluiting, 46
  - falende verantwoordelijkheid tegenover de Schepper, 6, 115
  - kortzichtig verbruik van de hulpbronnen, 5, 11
  - verbruik van hulpbronnen brengt ons in oorlogsgevaar, 57
  - moeten met terughoudendheid gebruikt worden, 22, 184*zie ook* WATER; OERWOUD
- **CONSUMENTENGEDRAG, CONSUMISME**, 5, 9, 11, 23, 26, 55, 59
  - boycot, 206
  - consumentengedrag bezien in een wereldwijd perspectief, 164
  - consumentengedrag verbruikt meer hulpbronnen dan voor het oplossen van de problemen van de mensheid, 192
  - dwangmatig consumisme, 203
  - het herzien van het consumentengedrag is noodzakelijk, 138
  - huidige consumentengedrag is niet toekomstbestendig, 27
  - omgang met levensmiddelen, 50
  - tot het uiterste gedreven consumptie, 230*zie ook* VERSPILLING; WEGWERP-CULTUUR
- **CREATIVITEIT**
  - creativiteit moet tot ontplooiing komen, 127, 177, 211, 220
  - creativiteit van mensen in arme regio's ter verbetering van het milieu, 148-149, 152
  - creativiteit voor milieubescherming en arbeidsplaatsen, 192
  - creativiteit wordt gedomineerd door technocratische paradigma, 108
- **CULTUUR**
  - cultuur bepaalt de omgang met het milieu, 6, 30
  - Cultuur heeft eigen lokale wortels nodig, 144
  - rol van de massamedia, 47, 49, 213

- **DIALOOG**

- dialoog in politieke besluitvormingsprocessen, 135, 182-188
- dialoog over de voorwaarden tot overleven van samenlevingen, 138
- dialoog over nieuwe politieke concepten, 135, 176-181
- religies met elkaar in een dialoog treden, 201
- dialoog tussen politiek en economie, 189-198
- dialoog tussen religies en wetenschappen, 62-63, 199-201
- dialoog van de Paus met alle mensen, 3, 14-15
- milieudialoog in de internationale politiek, 164-175
- verschillende meningen, 60-61

- **DIER**

- dieren mishandeling, 92
- experimenten met dieren, 130
- Franciscus en dieren, 11
- gevaar voor diersoorten door relativistische denkwijze, 123

- **DUURZAAMHEID**, 13, 18, 166

- duurzaamheid is voor ontwikkelingslanden nodig om te overleven, 52
- duurzaamheid kan op de lange duur rendabel zijn, 191
- duurzaamheid vraagt om gemeenschappelijke bekering, 219
- duurzaamheid vraagt opvoeding betreffende het milieu, 209-210
- duurzaamheid vraagt solidariteit onder de generaties, 159
- energieverbruik in het verkeer, 153, 211
- gebrek aan politieke daadkracht, 166
  - positieve tussentijdse berichten, 168-169
- herstel binnen de ecosystemen, 140, 202
- milieubescherming als voorwaarde voor ontwikkeling, 141
- recycling, 22, 180, 192, 211
- richten op hernieuwbare energie, 26, 164-165

- **ECOLOGIE**

- alomvattende ecologie, 10-11, 48-49, 137-162
    - ecologisch verval betekent ethisch en cultureel verval, 162
    - ecologische bekering betekent een sociale bekering, 49, 56, 142, 148
  - ecologie heeft antropologie nodig, 118
  - ecologie heeft een culturele basis nodig, 143, 184
  - ecologie in het dagelijks leven, 147-155
  - ecologie onderzoekt relaties tussen organismen en milieu, 138, 142
  - ecologie van milieu, economie en maatschappij, 48, 138-142, 204
  - ecologisch burgerschap, 211
  - ecologische bekering, 216-221
    - als opvoedkundige opgave, 202-246
  - ecologische bewegingen, 14, 166, 201
  - ecologische cultuur, 63, 143-146
    - sociale integratie, 46-47, 110, 148, 219
    - vraagt een alomvattende blik, 111, 142, 159
  - ecologische deugden, 88
  - ecologische ethiek, 210
  - ecologische evenwicht, 34, 210
    - belangrijk voor de toekomst van de mensheid, 38, 159
    - ecologisch evenwicht moet beter onderzocht worden, 42
  - ecologische spiritualiteit, 202-246
  - ecologische vorming, 202-246
  - menselijke oorzaken van de ecologische crisis, 14, 101-136
    - redenen van de ecologie, 16, 212
- zie ook* ECOLOGIE VAN DE MENS

- **ECOLOGIE VAN DE MENS**, 5

- ecologie van de arme mens, 148
- menselijke ecologie betreft de relatie van de mens tot zijn eigen geschapen zijn, 155
- menselijke ecologie is niet gescheiden te zien van algemeen welzijn, 156
- woonruimte is een centraal thema bij de ecologie van de mens, 152

- **ECONOMIE**

- beperkte interesses van de economie, 127
  - de economische vrijheid van de grote ondernemers beperken opdat deze vrijheid voor allen mogelijk is, 129
- doel en dienst van de economie, 194
- duurzaamheid door investeringen in mensen, 128
- echte verandering in plaats van beeldvorming, 194
- economie is aan het technocratische paradigma blootgesteld, 108-109
- economische macht geen garantie voor goede doelstellingen, 105
- kleine producenten, 112, 129, 134, 180
- nieuw begrip van economie is nodig, 16, 194
  - eisen voor de ecologie van de economie, 141, 194-195
- winstmaximalisatie verdraait de betekenis van de economie, 194-195
  - economie, als winstmaximalisatie verstaan, heeft zelfkritiek nodig, 198

- **EGOÏSME**

- collectief egoïsme, 204
- egoïstische onmiddellijke bevrediging, 162, 184
  - onmiddellijke bevrediging in de economie, 32, 36, 128, 178
- hebzucht, 9
- nationale egoïsme, 169

zie ook ANTROPOCENTRISME;

UITBUITING; ONGERECHTIGHEID

- **EIGENDOM**

- aarde behoort aan alle mensen, 71, 207
  - privatisering van de natuur, 30-31, 45
- God wijst absoluut eigendom af, 67
- schepping behoort aan God, 89
- sociale verplichtingen verbonden aan ieder eigendom, 93
  - het geheel is meer dan het deel, 141

- **EMBRYO, 117**

- plicht om het embryo te beschermen, 91, 120, 136

- **ENERGIE**

- efficiënte inzet van energie is een taak van de politiek, 164, 180, 192
- energietransitie, 165
- kernenergie, 21, 184
- overmatig verbruik in de steden, 44
- uitstoot van kooldioxide, 23-24
  - vermindering van de uitstoot van kooldioxide nodig, 26, 165
- verbranding van fossiele brandstof, 23

- **ETHIEK, ETHISCH**

- ecologische ethiek als opgave voor de opvoeding, 210
- ethiek geeft gezonde grenzen aan, 105, 131, 189, 219
- ethiek is nodig voor de technologische vooruitgang, 60, 110, 135-136
- ethiek van de godsdiensten, 199-200
- ethiek van de internationale betrekkingen, 51, 172
- ethiek vraagt achting te hebben voor allen, 195
- ethische principes vragen om concreet gemaakt te worden, 15, 199
- ethische wortels van de milieuproblemen, 9, 119, 162, 229
- sociale verplichtingen verbonden aan ieder eigendom, 93, 156, 158, 195
- wisselwerking tussen ethiek en milieu, 56, 172

- **EUCHARISTIE, 236-237**

- **EUTHANASIE, 230**

- **EVOLUTIE EN SCHEPPING, 18, 75, 77, 81**

- **FINANCIËLE SECTOR, FINANCIËN**

- de financiële sector domineert de economie, 109, 194
- de financiële sector domineert de politiek, 53-54, 56, 175, 189
- de financiële sector mede oorzaak van veel ingrijpen in de natuur, 20, 34
- financiële crises, 61, 109, 189
- vergoddelijkte markt, 56

- **GEOLOOF**
    - de blik van Jezus, 96-100
      - christelijk geloof moet zich steeds aan Jezus meten, 121, 217
    - christelijk geloof en de bijzondere verantwoordelijkheid voor de ecologie, 64, 115-116, 119, 200
      - dienst aan de schepping is trouw aan God, 93, 200
      - geloofwaardigheid van de gelovigen, 200
    - eigen perspectief vanuit het geloof, 17, 63-64, 130, 199-200
      - christelijke antropologie, 116
      - Sacramenten, 233-236
    - geloof en verstand, 63, 68, 199
    - gemeenschappelijk belang met niet-gelovigen, 93
    - Joods-christelijke erfenis, 15, 65-75, 76, 96
      - geloof in dialoog met de nieuwe omstandigheden brengen, 121
      - ontmythologisering van de natuur, 78
    - universele gemeenschap van het geloof, 89-92
- zie ook* HEILIGE SCHRIFT; SOCIALE LEER VAN DE KERK
- **GENDER**
    - erkennen verschillen man en vrouw, 155
  - **GENTECHNOLOGIE**, 130-136
  - **GERECHTIGHEID**, 92
    - 'ecologische schuld' van het Noorden, 51
    - bijdrage van de religies aan de gerechtigheid, 200
    - ecologische benadering heeft sociale gevolgen, 49, 93
    - gerechtigheid in het gedrang door techno-economische paradigma, 53
    - gerechtigheid tegenover de armen, 10, 36, 50-51, 90
    - gerechtigheid tussen de generaties, 22, 159-162, 190
      - solidariteit en alomvattend denken, 22, 159-162
      - verantwoording voor de komende generaties, 38, 53, 67, 95, 169, 179, 190

- in gevaar door onrechtvaardigheid in de economie, 109
  - grondrecht op bestaanszekerheid, 94
  - nieuw rechtssysteem voor gerechtigheid nodig, 53
  - toegang tot drinkwater is mensenrecht, 30
- zie ook* ONGERECHTIGHEID
- **GEWELD**
    - geweld tegen de arme, 2
    - geweld ten gevolge van de aantasting van de instituties, 142, 149, 197
    - geweld ten gevolge van de levensstijl, 204
    - geweld van de mens tegen de schepping, 2
    - oorlogten ten gevolge van nalatigheid in politiek en economie, 198
  - **GEWETEN**, 49, 118
    - dwalend geweten, 169
    - geweten heeft geen gelijke tred gehouden met de ontwikkeling van de techniek, 105
    - verdringing van de realiteit, 95, 169, 204
  - **GEZIN**
    - crisis in het samenleven van een gezin, 162
    - gezin en samenleving:
      - gezin als oerel van de samenleving, 157
      - gezin heeft ecologie van de maatschappij nodig, 142
    - plaats voor de opvoeding, 213
    - recht op levensonderhoud, 94
    - het stichten van een gezin, wezen en doel, 162
    - woning, 152
  - **GEZONDHEID**
    - arbeidsomstandigheden, 183
    - gevolgen van de milieuverontreiniging, 20-21
    - gezondheid is afhankelijk van biodiversiteit, 32
    - ontwikkelingen in de medische wereld, 102

- **GLOBALISERING**

- globalisering dwingt de mens consumisme op, 144
- globalisering ten koste van de kleine producenten, 129, 134
- globalisering van de technocratische paradigma, 53, 106-114
- internationale ondernemingen en de uitbuiting van het milieu, 38, 51

- **GOD**

- bijzondere kenmerken van God:
  - God is Vader, 96, 228, 238
- God de Schepper:, 8, 11, 53, 62-100, 220, 238, 244
  - God kan gekend worden in de schepping, 85-88, 97, 221, 233-234, 239
  - God laat Zijn schepping niet alleen, 13
- lof Gods, 1-2, 11-12, 69, 72-73
  - door de biodiversiteit, 33
  - in het gebed, 227, 246
- Triniteit en de relatie tussen de schepselen, 238-240, 246

zie ook LIEFDE als bron van de schepping

- **GODSDIENST, GODSDIENSTIG, RELIGIES, RELIGIEUS**

- bijdrage van de religies voor de mensheid, 62, 201, 222
- gemeenschappelijk belang van alle religies, 7, 201
- religies in dialoog met de wetenschappen, 62, 199-201
- religies in dialoog met elkaar, 201
- religieuze vragen naar de zingeving, 199

- **GROEI**

- groei heeft ook haar grenzen, 106
- groei is niet hetzelfde als levenskwaliteit, 46
- ongeschikte modellen van de groei, 6, 193

- **HEILIGE SCHRIFT, 65-75, 96, 200, 222**

- misvattingen over de Bijbelse scheidingsopdracht, 67, 82-83

- **HULPBRONNEN**

Zie ook BRONNEN, HULPBRONNEN

- **INCARNATIE, 238**

- incarnatie heeft de natuur in zich opgenomen, 235-236
- incarnatie werkt in de natuur, 98

- **INDUSTRIE**

- andere productiemethoden nodig, 23, 26, 138, 206
  - duurzaamheid is op de langere duur rendabel, 191
  - omkering van de bewijslast bij milieueffecten, 186
  - productiemethoden hebben jurisprudentie nodig, 177
  - productiemethoden in een wereldomvattend perspectief, 164
- bedenkelijke productiemethoden, 5, 22, 35
  - onmiddellijke rendementsverwachtingen, 32, 36, 128, 178
  - overproductie, 189
  - waterverbruik, 29
- industrieel afval, 21
  - gevolgen voor de oceaan, 41, 174
- uitgangspunten voor duurzaamheid, 26, 58
  - bij kleine producenten, 112
  - midden- en kleinbedrijf, 189

- **INTEGRAAL**

- integrale ecologie van de cultuur, 111, 143-146, 184
- algemeen welzijn integraal beoordelen, 18, 156-158
- de markt heeft geen interesse voor integrale benaderingen, 109
- integrale ecologie van het dagelijks leven, 10-11, 111, 138, 147-155
- integrale ecologie van milieu, economie en maatschappij, 137-142, 204
- integrale gerechtigheid tussen de generaties, 159-162, 169, 179, 190
- integrale kijk op de onmiddellijke levenssfeer, 149-151
- integrale oplossingen voor de wereldwijde ecosystemen, 60, 111, 138
- integrale opvoeding, 213
- rekening houden met alle ecosystemen, 140

- **JEZUS CHRISTUS**
  - de blik van Jezus, 96-100
  - Jezus heeft zich met de schepping verenigd, 235
  - ontmoeting met Jezus leidt tot omkeer, 217
- zie ook* INCARNATIE
- **KLIMAATVERANDERINGEN**, 8, 23-26
  - broeikasgassen, 23, 167, 170
    - handel in emissierechten, 171
  - gedifferentieerde verantwoordelijkheden, 52
  - opwarming van de aarde, 23-24, 167
    - gevolgen van de opwarming van de aarde, 24-25, 51
  - opwarming van het zeewater, 41
  - stijging van de zeespiegel, 23-24
    - gevolgen voor de armen, 48
  - woestijnvorming, 38, 169
- **KWALITEIT VAN LEVEN, LEVENSKWALITEIT**
  - analyse van gedragspatronen, 139
  - groei betekent geen toename van de kwaliteit van leven, 46
  - kwaliteit van leven is afhankelijk van de toestand van de maatschappij, 142
  - kwaliteit van leven is gebaseerd op culturele identiteit, 144-146, 232
  - nieuw begrip voor kwaliteit van leven, 192, 222
  - ontwikkeling kan leiden tot verhoging van de kwaliteit van leven, 103
  - verslechtering van de levenskwaliteit en de sociale achteruitgang, 43-47, 204
  - versnelling vermindert de kwaliteit van leven, 18
  - woonruimte, 147, 152
- **LANDBOUW, LANDELIJK, AGRARISCH**, 180
  - gebruik van toxiden, gif, 20, 34
  - gevolgen van monocultuur, 41
  - gevolgen van de opwarming van de aarde, 24, 51
  - ontbossing, 23
  - waterverbruik, 29

- **LEADERSHIP**, 53, 164
- **LEVEN ALS GESCHENK**
  - menselijk leven als geschenk van God, 5, 76, 155, 220
- **LEVENSTIJLEN**
  - ecologisch burgerschap, 211
  - focussen op een andere levensstijl, 4, 9, 16, 23, 29, 203-208, 211
    - rol van spiritualiteit bij een levensstijl, 105, 216
    - omgang met voedsel, 50
  - huidige levensstijl is niet toekomstbestendig, 27, 161
    - levensstijl gebaseerd op scheef gegroeid antropocentrisme, 122
    - levensstijl geconditioneerd door technocratische paradigma, 107
    - op consumptie gerichte levensstijl, 204
      - suïcidaal lijkend gedrag, 55, 161
  - levensstijl bepaalt de maatschappij, 208
  - levensstijl heeft principes nodig, 123
  - levensstijl heeft een wereldwijd perspectief nodig, 164
  - levensstijl uit innerlijke vrede, 225, 230
  - levensstijl van Jezus, 98
    - onrechtvaardige gewoonten, 93
- zie ook* ONVERSCHILLIGHEID, CONSUMENTENGEDRAG, KWALITEIT VAN LEVEN
- **LIEFDE**
  - als bron van de schepping, 13, 65, 73, 76-77, 84-85, 92, 97, 220-221, 235-236, 245-246
  - cultuur van de liefde, 231
  - liefde in burgerlijke en politieke bereik, 179, 200, 228-232
  - liefde is de reden van het mens-zijn, 58, 65, 199
  - liefde is sterker dan geweld, 149
  - thema voor nieuw handelen, 9, 42, 47, 83, 89, 91-92, 119, 199-200, 211, 213, 231
- **MACHT**, 178
  - kritiek op machtsmodellen, 16, 26
    - economische belangen hebben

- macht over de levensstijlen, 107
- kortzichtigheid van de politiek, 178
- ontbrekende contact met de armen, 49
- machtigen beheersen de debatten, 52
- machtsstructuren, 5, 16, 52
- verantwoordelijke omgang met macht, 78, 105, 178
  - gebruik van macht vereist controle, 179, 181, 206
  - gebruik van macht vereist opvoeding, 105
- verbond van economie en technologie, 54
  - macht over de mensheid door kennis, 104
- **MARIA**
- Maria, koningin van de schepping, 241-242
- **MENINGEN**
zie ook VERSCHIEDENHEID AAN MENINGEN
- **MENS**
- de mens als schepsel:
  - achting voor de persoon, 5, 118
  - alomtvattend mensbeeld als de opgave voor de opvoeding, 215
  - mens is een autonoom schepsel, 80
  - naar het beeld van God geschapen, 84, 240
- de mens is gebaseerd op relaties met God, de naaste en de aarde, 66, 70, 81, 140, 240
  - de mens herkent zichzelf in relaties, 85, 155
- doel van de mens
  - doel van het menselijk bestaan, 160
  - mens is geschapen om lief te hebben, 58, 65, 119, 199
  - menselijke ontwikkeling, 15, 126, 213
- eigenschappen en handelingen van de mens:
  - identiteit, 11, 46, 81, 84, 143, 203, 232
    - tegenstrijdigheden, 115
  - mens is schepper, middelpunt en

- doel van het economisch en sociale leven, 127
  - redenen van het menselijk handelen, 125, 137
- menselijke geslachten, seksualiteit, 6, 155
  - menselijk lichaam, 2, 155, 199
- roeping van de mens
  - tot de vrije, verantwoordelijke medewerking aan Gods schepping, 117, 124, 131
- subject, geen object, 81
  - relativisme maakt de mens tot object, 123
- verhouding God - mens:
  - beschadigde Godsrelatie van de mens, 8, 66, 237, 239-240
  - de mens is niet uit zichzelf ontstaan, 6, 65, 75, 115, 240
- volledige vrijheid om beslissingen te nemen, 6, 78-79, 105, 118, 127
- zelfvernietiging, 4, 43, 48, 79, 117, 142, 163
  - drugs, 46, 123, 142, 197
  - gevolg van de milieuverontreiniging, 21
  - gevolg van de technocratische paradigma, 128
- zie ook* GEZONDHEID, ECOLOGIE VAN DE MENS
- **MENSELIJKE WAARDIGHEID**, 205
- integriteit van het menselijk leven moet alomtvattend zijn, 224
- menselijke waardigheid is bij de schepping vastgelegd, 65, 69, 181
- menselijke waardigheid is voor ieder mens dezelfde, 94
- menselijke waardigheid vereist de gevolgen te erkennen van milieuschade, 43
- menselijke waardigheid wordt niet voldoende verdedigd, 90
- toegang tot drinkwater is een grondrecht, 30, 185
- verachting van de mensenrechten ten gevolge van de globalisering, 158
- voorrang aan het zijn op het nuttig zijn, 69
- winst vaak belangrijker dan menselijke waardigheid, 56

- **MENSENHANDEL**, 91, 123, 197

Zie ook UITBUITING

- **MENSHEID**

- mens oorzaak van de vernietiging van het milieu, 14, 34, 163
- menselijk ingrijpen in de natuurlijke procedures, 34, 37, 41, 54, 60, 106, 124, 130-133, 144, 183, 190
- Prometheïsche droom van heerschappij door de mens, 116
- milieu betreft de gehele mensheid, 3, 12, 17, 48, 95, 202
- ecologische evenwicht, 38, 48, 210
- mens speelt een centrale rol in de ecologie, 15, 90
- oorspronkelijke bewoners, 146
- verbond met het milieu, 209-215
- vereende mensheidsfamilie, 52, 76, 91-92, 164, 207

- **MILIEU**

- dialoog over het milieu, 138
- analyse van de relaties tussen natuur en maatschappij, 139
- dialoog over het milieu in de internationale politiek, 164-175
- milieu als gemeenschappelijk goed, 95
- milieubescherming, 5, 13, 36, 78, 90, 209, 229
- bescherming van ecosystemen, 53
- milieubescherming als dekmantel voor onrecht, 170
- milieubescherming als opgave voor de politiek, 175, 181, 192, 198
- milieubescherming als roeping, 216-217, 232
- milieubescherming als vraag naar een levensstijl, 211, 213
- milieubescherming is niet in cijfers uit te drukken, 190
- milieubescherming is onontbeerlijk voor duurzame ontwikkeling, 141
- milieubescherming kan economisch rendabel zijn, 190
- natuurgebieden, 37, 42
- oceanen, 174
- plicht tot milieubescherming, 67
- milieuverontreiniging, milieuschade, 6, 20-22

- beginsel dat de vervuiler betaalt, 167, 169-170
- bodemverontreiniging, 2, 8, 20

zie ook LANDBOUW

- geestelijke milieuverontreiniging, 47
  - gifstoffen, 20-21, 44
  - luchtverontreiniging, 2, 20, 26, 184
  - milieuverontreiniging door individueel wangedrag, 8, 14
  - milieuverontreiniging is zonde tegen God en de mensen, 8, 66
  - misinterpretaties van de Bijbelse opdracht, 67, 82-83
  - milieuverontreiniging kan niet geïsoleerd gezien worden van het sociale leven van iedere mens, 141
  - milieuverontreiniging laat alle levende wezens lijden, 107
  - milieuverontreiniging ten gevolge van de technocratische paradigma, 107
  - milieuverontreiniging treft de mens zelf, 48, 56
  - respect voor het milieu, 6, 85
  - sociaal milieu, 6, 25, 48, 148, 204
- zie ook* BIODIVERSITEIT

- **NAASTENLIEFDE**, 10, 70, 208, 210, 214, 242

- cultuur van naastenliefde, 231

zie ook RESPECT

- **OERWOUDE, WOUDE, BOSSEN**, 8, 23

- ineffektieve bescherming door ontwijken van de wetten, 142
- ontstaan van monoculturen, 39
- opgave van de internationale politiek, 164, 167
- rol van de bossen/oerwoud voor het wereldklimaat, 38
- rol van de wouden voor de biodiversiteit, 41
- verdwijnen van het oerwoud, 24

- **ONDERLINGE RELATIES**

zie SCHEPPING, samenhang van alle schepselen

• **ONDERZOEK**

- biologische innovaties (gentechnologie), 130-136
  - centrale rol onderzoek naar milieueffecten, 140
  - investeringen in onderzoek zijn nodig, 42
  - onderzoek naar ABC-wapens, 57
- zie ook WETENSCHAP*

• **ONGERECHTIGHEID**

- corruptie, 55, 172, 177, 179, 182, 197
- ongerechtigheid tegenover ontwikkelingslanden, 170
- wereldwijde sociale ongerechtigheid, 48-52, 158

zie ook GERECHTIGHEID

• **ONTWIKKELINGSLANDEN**

- "ecologische schuld" van het Noorden, 51-52, 170
- bevolkingsgroei en verzorging van levensmiddelen, 50
- export van gifafval naar ontwikkelingslanden, 51, 173
- gevolgen door klimaatveranderingen, 25
- grondrecht op uitzicht tot overleven, 95
- onrechtvaardige machtsstructuren, 52, 170
- ontwikkeling van arme landen en milieubescherming gaan hand in hand, 175
- ontwikkelingslanden betalen de prijs voor de rijkdom van de rijke landen, 36-38, 48, 51, 172
- ontwikkelingslanden hebben toegang nodig tot duurzame technologieën, 172
- ontwikkelingslanden moeten hun soevereiniteit bewaren, 173
- rijkdom wordt niet solidair verdeeld binnen het eigen land, 172, 203
- schuldenlasten, 123
  - jubeljaar, 71

• **ONVERSCHILLIGHEID**, 14, 59, 92

- onverschilligheid brengt de mens tot armoede, 25
- onverschilligheid leidt tot uitsterven van soorten, 36

- onverschilligheid ondersteunt slechte economie, 109, 115
- onverschilligheid over de structuren van de natuur, 117
- overwinnen van de onverschilligheid, 232, 246
- relativisme, 122-123
- tegen de globalisering van de onverschilligheid, 52

• **OVERBEVOLKING**

- overbevolking is geen probleem, 50

• **POLITIEK**

- internationale politiek
  - dialoog over het milieu in de internationale politiek, 15, 164-175
  - ethiek van de internationale betrekkingen, 51
  - gebrek aan politieke daadkracht, 166
  - leadership / politieke wereldautoriteit, 53, 164, 175
- liefde in het politiek bereik, 200, 228-232
- nationale politiek, 42, 142, 157, 176-178
  - soevereiniteit van staten, 173, 177
  - wetgeving gericht op duurzaamheid, 177, 197
- politiek en economie, 182, 189-198
  - politiek is ondergeschikt aan financiële systemen en de economie, 54, 109, 189, 194
  - techno-economische paradigma, 53, 109, 189
- politiek heeft continuïteit nodig, 181
- politiek heeft zelfkritiek nodig, 198
- politiek moet transparant zijn in haar besluitvormingsprocessen, 182-188
- regionale politiek, 142, 179-181
  - deelname van de burgers, 183, 187
  - voorrang voor lokale omstandigheden, 180, 183
- verantwoordelijkheid van de politiek, 16, 38, 42, 57
- op geheel de mens betrekking hebbende vorming, 214
- politiek moet arbeidsplaatsen scheppen en behouden, 129
- politiek moet de druk op het milieu

- door productie en producten verminderen, 182-183, 206
  - politiek moet gecontroleerd worden, 179, 181, 206
  - politiek moet in de economie mogelijkheden creëren voor kleine producenten, 129, 134
  - zwakke reacties, 53-59
  - **REDEN**
    - reden van de economie, 194
    - reden van de schepping, 83, 87, 93-95, 199
    - reden van de vooruitgang, 113
    - reden van het menselijk bestaan, 160
    - reden van het menselijk handelen, 125, 237
  - **RELATIES**
    - gezond worden alleen mogelijk als alomvattend is en allen betreft, 119
    - relatie van de mens tot de wereld, 11, 15-16, 65, 67-68, 115, 125-126, 215, 218
      - interactie tussen de ecosystemen en de verschillende werelden van sociale referentie, 141, 143, 204
      - niet los te zien van anders denken, 118
      - niet los te zien van gerechtigheid, 70-71
      - niet los te zien van sociale dimensie, 119
    - sociale relaties, 6, 125
      - vereenzaming, 47, 110
      - willekeur bij relaties op het internet, 47
    - Triniteit en de relatie tussen de schepselen, 96, 238-240, 246
    - wereld is een netwerk van relaties, 240
- zie ook* SCHEPPING, samenhang van alle schepselen

• **RELATIVISME**
zie ANTROPOCENTRISME,
 ONVERSCHILLIGHEID

• **RELIGIE, RELIGIEUS**
zie GODSDIENST, GODSDIENSTIG

- **REPRODUCTIEVE GEZONDHEID**
  - nee tegen bevolkingsgroei beperken en consumisme vrij laten, 50
- **RESPECT**
  - respect voor de oorspronkelijke bewoners, 146
  - respect voor ieders religie, 201
  - voor de menselijke persoon, 5, 30, 157, 208, 213
    - respect in het bijzonder vanwege het geloof, 119, 126, 200
  - voor de zwakken, 10
  - voor het leven en voor ieder schepsel, 69, 85, 207
    - bij de gentechnologie, 131-132
    - menselijke embryo's, 120, 136
  - voor het milieu, 6, 42, 126, 213
  - voorrang aan het zijn op het nuttig zijn, 69
- **RUIMTELIJKE ORDENING**, 45, 143, 150-154
zie ook STEDEN, STAD
- **SCHEPPING**
  - behoud van de schepping
    - vrede, gerechtigheid en het behoud van de schepping, 92
  - eigenwaarde van ieder schepsel, 16, 33, 69, 84-88, 106, 140, 190, 208, 223, 246
  - God de Schepper:
    - schepping is de plek van de aanwezigheid van God, 88, 100, 126, 233-234, 246
    - roept op tot relatie met God, 88
  - schepping is als een kind van God, 96
  - samenhang van alle schepselen, 11, 16, 20, 42, 48, 89-92, 110, 131, 142, 202, 220, 234, 240, 246
    - ecologisch evenwicht, 34, 68
    - harmonie van de schepping, 11, 68, 84-88
  - levensstijl van Jezus in harmonie met de schepping, 98
  - vernietiging van de harmonie van de schepping door de zonde, 66
    - maatschappelijk debat nodig, 138
  - vanwege open maatschappelijk debat deze encyclic, 14

- open systemen van communicatie, 79, 81
  - ecosystemen, 140, 205
  - het geheim van het universum, 76-83
  - Maria, koningin van de schepping, 241-242
  - oorsprong in de Drie-eenheid, 8, 11
    - betekent verantwoordelijkheid van de mens, geen overheersing, 67, 116
  - openbaring van de scheppende God:
    - schepping is zelfopenbaring van God, 85-88, 97, 221, 233
  - redenen voor de schepping, 79, 83, 87, 93-95, 99, 199
  - schepping is autonoom, 99
  - schepping is gemeenschappelijk huis van allen, 1, 3, 7-9, 13, 17-19, 21, 53, 61, 155, 164, 232, 244
  - schepping is Sacrament van de gemeenschap van God en de mens, 9
  - schepselen:
    - doel van de schepping is de mens, 243-245
  - schoonheid van de schepping, 12, 34, 53, 79, 97
- zie ook* LEVEN ALS GESCHENK; EVOLUTIE EN SCHEPPING; MENS, menselijke geslachtenlijkheden
- **SOCIALE LEER VAN DE KERK**, 15, 50, 63, 106, 152, 157, 175, 184, 190, 196, 231
  - **SOLIDARITEIT**
    - 'sociale hypotheek' van eigendom, 93
    - solidariteit met de armsten, 158, 227
    - solidariteit onder de generaties, 159-162, 169, 179
    - universele solidariteit, 14, 50, 172, 210, 232, 240
  - **SPIRITUALITEIT**
    - de blik van Jezus, 96-100
    - ecologische spiritualiteit, 202-246
    - licht van het geloof, 63-64
      - afwijzen van dualismen, 98, 238-240
    - milieubewustzijn als geestelijke weg, 15
    - spiritualiteit heeft achting voor de menselijke arbeid, 125

- spiritualiteit helpt tot vernieuwing van de mensheid, 216
  - spiritualiteit helpt om solidair te leven, 105
  - spiritualiteit van wereldwijde solidariteit, 240
  - **STEDEN, STAD**
    - als levensruimte, 44, 143, 148-151, 154
      - lokale identiteit tegen ontworteling, 149-152
      - vereenzaming, 49
    - armoede-migratie, 134, 175
    - integratie als ontwikkelingsfactor, 152
- zie ook* RUIMTELIJKE ORDENING
- **SUBSIDIARITEITSPRINCIPE**, 157, 196
  - **TECHNIEK, TECHNOLOGIE**
    - techniek is niet alleen de oplossing, 9, 14, 19-20, 60
    - bondgenootschap van wetenschap en techniek, 54
      - alom aanwezig zijn van technocratisch-economische paradigma, 122
      - technische kennis is een vorm van machtsuitoefening, 108, 131
      - technocratisch-economische paradigma, 20, 53, 101, 110, 203
      - technocratisch-economische paradigma uitdaging voor de tegenstand, 111
      - uit eigen beweging wordt macht niet uit handen gegeven, 136
    - creativiteit en macht, 16, 102-105
      - economische macht geen garantie voor goede doelstellingen, 105, 134
      - technoscience kan mooie dingen opleveren, 103
    - techniek moet aan hernieuwbare, duurzame energie werken, 26
    - technische vooruitgang
      - moet lokale culturen integreren, 144-145
      - niet identiek met ontwikkeling, 113, 134
    - technologie gaat vooral om eigenbelang, 110, 114

- technologie zoekt vaak geïsoleerde oplossingen, 111
  - technologie tendert naar het verminderen van het aantal arbeidsplaatsen, 128
- **TIJD**, 178, 225-226, 237
  - onthaasting, 18, 71, 133, 161, 190-191*zie ook* ZONDAG, ZONDAGSRUST
- **TRANSGENDER**
  - aanvaarden van ons lichaam als geschenk van God, 155
- **TRANSPORT, VERVOER, VERKEER**, 20, 44
  - energieverbruik voor transport, 153, 211
  - transport is zaak van de lokale politiek, 180
  - vervoer bepaalt de kwaliteit van leven, 153
- **UITBUITING**
  - bedreigt de toekomst, 161
  - mensenhandel, 91, 123, 197
  - op grond van een verkeerd begrepen groei, 106
  - op grond van een verkeerd begrepen opdracht van de Schepper, 68, 200
  - seksuele uitbuiting van kinderen, 123
  - uitbuiting van de aarde, 2, 4, 11, 192
    - er is geen Bijbelse grondslag, 67
    - op een ongehoord niveau, 27
    - heeft sociale gevolgen, 82, 93
    - vooral door de rijken, 51, 90, 203*zie ook* BRONNEN, HULPBRONNEN
- **UITGESLOTENEN**
  - gebrekkige toegang tot hulpbronnen, 46, 109
  - privatisering van de natuur, 45
  - uitgeslotenen moeten deel hebben aan de ontwikkeling, 162
  - uitgeslotenen ten gevolge van de globalisering, 158
  - uitingen van de wegwerpcultuur, 22, 123
  - zwakken hebben aandacht nodig, 10, 13
    - niet perfecte kinderen, 123
    - oude mensen, 123

- **VERANDERING VAN DENKEN**, 135, 163
  - bekering, van gedachten veranderen, 217-218
  - culturele revolutie, 114
  - ecologisch burgerschap, 211
  - ecologische bekering, 4-5, 138, 216-221
  - ecologische opvoeding, 202-246
  - ecologische spiritualiteit, 216-218
  - focussen op een andere levensstijl, 192, 203-208, 217
  - nieuw begrip van de economie, 16, 26, 135, 138, 194
  - nieuw begrip van kwaliteit van leven, 192, 216
  - overwinnen van technocratische paradigma, 111-112
  - verandering van denken in de verhouding tussen mens en milieu, 9, 118, 135, 209-215
- **VERBAZEN, VERWONDERING**, 11
  - verwondering over alle schepselen, 42, 85, 99, 125, 199, 225, 234
  - verwondering over Gods heerlijkheid, 243
  - verwondering van Jezus, 97
- **VERSCHEIDENHEID AAN MENINGEN**
  - diverse inzichten, 60-61, 110, 183
  - door de ogen van het geloof, 63-64, 216
  - media, 47
    - ontbreken van contact van media met armen, 49
- **VERSPILLING**
  - verspilling als houding, 9
  - verspilling als onrecht, 90*zie ook* CONSUMENTENGEDRAG; WEGWERPCULTUUR
- **VOEDSEL**
  - verhoging van de prijzen van levensmiddelen, 31
  - verspilling van voedsel, 50
  - verzorging van de wereldbevolking met voedsel, 129
  - voedsel heeft biodiversiteit nodig, 32

- **VOORUITGANG**
  - blind vertrouwen in de vooruitgang verloren, 19
  - vooruitgang moet de menselijke waardigheid respecteren, 93
  - mythen, 60, 78, 210
  - redenen voor de vooruitgang, 113
  - rekening houden met de milieubelasting van de vooruitgang, 167
  - technische vooruitgang is niet identiek aan ontwikkeling, 113
    - debat nodig over nieuwe richtingen voor de vooruitgang, 138
    - technische vooruitgang mag de arbeid niet verdringen, 128
  - versnelling van de processen, 18, 61, 191, 193
    - in de gentechologie, 133
  - vooruitgang heeft een integrale benadering nodig, 4, 93, 112
  - vooruitgang opnieuw definiëren, 16, 194
  - vooruitgang ten dienste van het goede, 102-103
- **VREDE**
  - bijdrage van de godsdiensten, 200
  - innerlijke vrede met zichzelf, 225
  - ontwapening, 175
  - vreugde en vrede, 222-227
- **VREUGDE**
  - vreugde en vrede, 222-227
  - vreugde komt niet door het consumisme, 209, 222
  - vreugde over de schoonheid van de schepping, 12, 215, 244
  - vreugde van Franciscus, 10
  - vreugdevolle viering van het leven, 207
- **WAARDIGHEID, WAARDE**
  - menselijke waardigheid onafhankelijk van sociale status, 94, 148
  - veronachtzaming van waardigheid van toekomstige generaties is ook een gevaar voor onze eigen waardigheid, 160
  - waardigheid van de armen, 158
  - waardigheid van ieder schepsel in zijn eigenwaarde, 84-88, 97, 106, 140, 246

zie ook MENS, MENSELIJKE WAARDIGHEID

- **WATER, 27-31**
  - belasting van de oceanen, 24, 174
  - gevolgen voor de biodiversiteit, 40
  - overmatig verbruik van water, 44, 211
  - privatisering van het water, 30-31
  - schaarste aan schoon drinkwater, 24, 28
    - kwaliteit van het drinkwater voor de armen, 29
  - toegang tot drinkwater is een mensenrecht, 30, 185
  - toegang tot drinkwater is opgave van de internationale politiek, 164
- terugwinnen van water, 140
- water als sacramenteel teken, 235
- waterverontreiniging, 8, 20, 48
  - verhoging van de voedselprijzen, 31
- **WEGWERPCULTUUR, 16, 20-22, 27, 43, 123**
zie ook UITBUITING; CONSUMENTENGEDRAG; VERSPILLING
- **WERELDAUTORITEIT, 53, 164, 175**
- **WERK**
zie ook ARBEID
- **WETENSCHAP**
  - biologisch onderzoek buiten de wetenschap om, 132
  - grenzen aan wetenschappelijke methoden, 106
  - Kerk neemt geen standpunt in in wetenschappelijke kwesties, 60, 188
  - wetenschap heeft sociaal-ethische aspecten nodig, 110, 114
  - wetenschap in dialoog met de godsdiensten, 199-201
zie ook ONDERZOEK
- **ZONDAG, ZONDAGSRUST, 68, 71, 237, 243**
  - sabbatjaar, jubeljaar, 71

Bijbelcitatën

Oude Testament

Genesis

Gen. 1, 26	65
Gen. 1, 28	66, 67
Gen. 1, 31	65
Gen. 2, 2-3	71
Gen. 2, 7	2
Gen. 2, 15	66, 67, 124
Gen. 3, 17-19	66
Gen. 4, 9-11	70
Gen. 6, 5	71
Gen. 6, 6	71
Gen. 6, 13	70

Exodus

Ex. 16, 23	71
Ex. 20, 10	71
Ex. 23, 12	68, 237

Leviticus

Lev. 19, 9-10	71
Lev. 25, 1-4	71
Lev. 25, 4-6	71
Lev. 25, 10	71
Lev. 25, 23	67

Deuteronomium

Deut. 10, 14	67
Deut. 22, 4.6	68

Psalmen

Ps. 24, 1	67
Ps. 33, 6	77
Ps. 104, 31	69
Ps. 136, 6	72
Ps. 148, 3-5	72
Ps. 148, 5b-6	68

Spreuken

Spr. 3, 19	69
Spr. 22, 2	94

Wijsheid

Wijsh. 6, 7	94
Wijsh. 11, 24	77
Wijsh. 11, 26	89

Wijsh. 13, 5	12
--------------------	----

Wijsheid van Jezus

Sirach

Sir. 38, 4	124
Sir. 38, 33 (LXX: 38, 34)	124

Jesaja

Jes. 40, 28b-29	73
-----------------------	----

Jeremia

Jer. 1, 5	65
Jer. 32, 17.21	73

Nieuwe Testament

Matteüs

Mt. 5, 45	94
Mt. 6, 3-4	220
Mt. 6, 26	96
Mt. 8, 27	98
Mt. 11, 19	98
Mt. 11, 25	96
Mt. 13, 31-32	97
Mt. 20, 25-26	82

Marcus

Mc. 6, 3	98
Mc. 10, 21	226

Lucas

Lc. 2, 19.51	241
Lc. 12, 6	96, 221

Johannes

Joh. 1, 1-18	99
Joh. 1, 14	99
Joh. 4, 35	97

1 Korintiërs

1 Kor. 13, 12	243
1 Kor. 15, 28	100

Kolosse

Kol. 1, 16	99
Kol. 1, 19-20	100

Romeinen

Rom. 1, 20	12
Rom. 8, 22	2
Rom. 12, 1	220

Openbaring

Openb. 12, 1	241
Openb. 15, 3	74
Openb. 21, 5	243

Namen en bronnen

PAUS EN CURIE

Tweede Vaticaans Concilie, 80, 127, 156

Paus Johannes XXIII, 3, 175

Paus Paulus VI, 4, 83, 127, 231

Paus Johannes Paul II, 5, 34, 65, 80, 83, 85, 93, 98, 102, 115, 117, 124, 127, 130, 131, 132, 204, 213, 215, 235, 236, 238

Paus Benedictus XVI, 6, 39, 77, 79, 83, 90, 102, 109, 118, 120, 127, 128, 142, 155, 162, 176, 193, 194, 195, 206, 217, 231, 236

Paus Franciscus 31, 50, 56, 67, 110, 122, 141, 152, 155, 158, 178, 196, 198, 199, 201, 216, 225

Catechismus van de Katholieke Kerk, 65, 69, 80, 86, 92, 130, 237

Pauselijke Raad voor Gerechtigheid en Vrede ("Iustitia et Pax"), Compendium van de Sociale Leer van de Kerk, 50, 106, 152, 172, 184, 190, 231

BISSCHOPSCONFERENTIES

Bisschoppen van Argentinië, 51, 134

Bisschoppen van Azië, 116

Bisschoppen van Australië, 218

Bisschoppen van Bolivia, 170

Bisschoppen van Brazilië, 88

Bisschoppen van Duitsland, 48, 69

Bisschoppen van de Dominicaanse Republiek, 92

Bisschoppen van Japan, 85

Bisschoppen van Canada, 85

Bisschoppen van Latijns Amerika en de Caraïben, 38, 54

Bisschoppen van Mexico, 189

Bisschoppen van Nieuw Zeeland, 95

Bisschoppen van Paraguay, 94

Bisschoppen van de Filipijnen, 41

Bisschoppen van Portugal, 159

Bisschoppen van de Verenigde Staten van Amerika, 52

Bisschoppen van Zuid Afrika, 14

ORTHODOXE KERK

Bartholomeüs, Oecumenisch Patriarch, 7, 8, 9

PERSONEN

Al-Khawwas, Ali 233

Basilus de Grote 77, 244

Benedictus van Nursia 126

Bonaventura 11, 66, 233, 239

Chryssavgis, John 8

Dante Alighieri 77

de Foucauld, Charles 125

Franciscus van Assisi 1, 10, 11, 12, 66, 87, 91, 125, 218, 221

Guardini, Romano 105, 108, 115, 203, 219

Johannes van het Kruis 234

Jozef van Nazareth 242

Justinus de Martelaar 99
Maria, Moeder van Jezus 98, 238, 241, 242,246
Ricoeur, Paul 85
Scannone, Carlos 149
Teilhard de Chardin, Pierre 83
Therese van Lisieux 230
Thomas van Aquino 80, 60, 240
Thomas van Celano 11, 12
Vincentius van Lérins 121
de Vitray-Meyerovitch, Eva 233, 222

VN- EN ANDERE INTERNATIONALE DOCUMENTEN OVER MILIEUBESCHERMING

Charta van de Aarde (2000) 207
Conferentie van Rio de Janeiro over de Duurzame Ontwikkeling (2002) 169
Conventie van Bazel over gevaarlijk afval 168
Overeenkomst van Washington over bedreigde diersoorten 168
Overeenkomst van Wenen ter bescherming van de ozonlaag 168
Protocol van Montreal 168
Verklaring van Rio de Janeiro over Milieu en Ontwikkeling (1992) 141, 167, 169, 186
Verklaring van Stockholm (1972) 167

Registers naar het voorbeeld van o.a.: *Papst Franciscus, Enzyklika Laudato Si'*, Verlag Katholisches Bibelwerk GmbH, Stuttgart 2015, diverse websites en blogs.

Onder gebruik making van de website www.rkdocumenten.nl en de registers van de *Catechismus van de Katholieke Kerk en het Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*.

In deze encycliciek spoort paus Franciscus 'iedereen die verantwoordelijk is voor economische, politieke en sociale kwesties' en 'alle mensen van goede wil' aan om 'beschermers van de schepping' te zijn. Hij schrijft over een 'cultuur van verspilling' die ons ongevoelig heeft gemaakt voor de verkwisting van grondstoffen.

Tegen de achtergrond van de armoede en honger in de wereld is dit een schreeuwend onrecht. De paus heeft het over een 'integrale ecologie' waarin zorg voor de schepping en zorg voor de armsten onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.

Het is een indringend en confronterend document, want de paus stelt niet alleen regeringsleiders verantwoordelijk voor het milieu, maar ieder mens in zijn eigen omgeving. Verbeter de wereld, begin bij je zelf, begin nu...

Deze encycliciek is verschenen in juni 2015.

I S B N 978-94-92093-20-2

